

बागमती प्रदेश

दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी
प्रदेशगत सार्वजनिक खर्चको खोजीनिती सर्वेक्षण, २०७९

बागमती प्रदेश

दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी

प्रदेशगत सार्वजनिक खर्चको खोजीनिती सर्वेक्षण, २०७९

प्रदेश नीति तथा योजना आयोग
बागमती प्रदेश, हेटौडा, नेपाल

बागमती प्रदेश,
दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी
प्रदेशगत सार्वजनिक खर्च खोजीनिती सर्वेक्षण, २०७९

प्रतिलिपि अधिकार @ प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, बागमती प्रदेश, हेटौडा, नेपाल

फोन (+९७७)-५७-५२०५२४

इमेल: pradeshyojanahtd@gmail.com

वेब: pppc.bagamati.gov.np

प्राविधिक सहयोग: Reorienting Public Finance for SDGs Acceleration and Leveraging Additional Resources in Nepal Project, UN Joint Fund – UNDP/UNCDF/UN Women

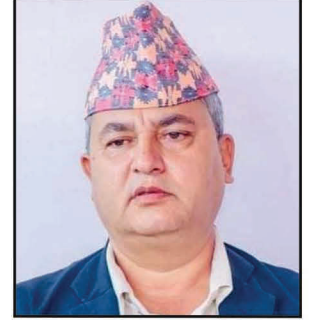

मा.शालिकराम जम्कट्टेल
मुख्यमन्त्री

बागमती प्रदेश
हेटौंडा, मकवानपुर, नेपाल

दुई शब्द

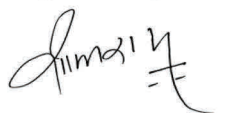
मुलुकका राष्ट्रिय लक्ष्यहरूलाई दिगो विकासका लक्ष्यसँग तादात्म्यता कायम गरी सो हासिल गर्न सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको उत्तिकै दायित्व रहेको छ। प्रदेश सरकार आफ्नो अधिकारसूची र जिम्मेवारी भित्र पर्ने दिगो विकास लक्ष्य (दिविल) हरू पूरा गर्न साथै उपलब्धि प्राप्ति गर्न पूर्ण कटिवद्ध रहेको छ।

बागमती प्रदेश सरकारले प्रदेशको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका आयामहरूलाई समेटी सम्भावित दिविलका सूचकहरू राखी दिगो विकास लक्ष्य पुस्तिका तयार गरिसकेको छ। प्रदेश सरकारको पहिलो आवधिक योजना तथा मध्यमकालीन खर्च संरचनामा पनि ती लक्ष्यहरूलाई आन्तरिकीकरण गरी यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने प्रतिबद्धता रहेको जनाएको छ।

बजेट तर्जुमा गर्दाको समयमा प्रदेशका प्राथमिकतासँग सन्तुलन कायम गरी दिगो विकास लक्ष्य अनुसार साङ्केतीकरण गर्नुपर्ने हुन्छ। यसले दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तिमा भएको विनियोजन र खर्चको लेखाङ्कन गराउन सहयोग गर्दछ। प्रदेशमा बजेट साङ्केतीकरणको अभ्यास केही वर्ष अघिदेखि नै हुँदै आए पनि यसले दिविल अनुसार बजेट विनियोजन र खर्चको अवस्थाबारे दस्तावेजीकरण भई नसकेको परिप्रेक्ष्यमा यो अध्ययन तथा विश्लेषण अत्यन्त महत्त्वपूर्ण रहने देखिन्छ।

यस प्रदेशमा विनियोजित बजेट र खर्च अन्तर्गतका विद्यमान समस्या तथा सोको निवारणका लागि प्राप्त सुझावहरूले यस प्रदेशको बजेट विनियोजनमा सन्तुलन कायम गर्न, बजेट हस्तान्तरणमा सहजता प्रदान गर्न तथा खर्चमा मितव्ययिता अपनाउन सहज हुनेछ। यस अध्ययनले आगामी दिनमा दिविल अनुसार बजेट र खर्चको पूर्ण साङ्केतीकरणको कार्यलाई समेत सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरेको छ। यो अध्ययनका लागी आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्ने संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम र अध्ययन कार्यमा संलग्न नीतिमूलक अनुसन्धान तथा विकास संस्थालाई धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

१० फाल्गुण, २०७९

शालिकराम जम्कट्टेल
मुख्यमन्त्री

विषय सूची

अध्याय-१	१
अध्ययनको परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ प्रदेशमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन	२
१.३ सार्वजनिक खर्च खोजीनितीको आवश्यकता र औचित्य	४
१.५ सार्वजनिक खर्च खोजीनितीको विधि तथा दृष्टिकोण	५
१.६ वित्तीय एवम् सूचना प्रवाह विद्यमान व्यवस्था	९
१.७ अध्ययनको सीमा	११
अध्याय- २.....	१३
प्रदेशको समग्र विकासको अवस्था.....	१३
२.१ पृष्ठभूमि	१३
२.२ प्रदेशको आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय विकासको अवस्था.....	१४
२.३ सामाजिक विकासको अवस्था.....	१९
२.४ पूर्वाधार विकासको अवस्था	२२
अध्याय- ३.....	२७
दिगो विकास लक्ष्यअनुसार बजेट विनियोजन र खर्चको प्रवृत्ति.....	२७
३.१ पृष्ठभूमि	२७
३.२ प्रदेशको बजेटको स्रोत विश्लेषण.....	२८
३.३ बजेट विनियोजन तथा खर्चको प्रवृत्ति	२९
३.४ बजेट र खर्चको विद्यमान साङ्केतीकरणको स्थिति.....	३०
३.५ बजेट र खर्चलाई पूर्ण साङ्केतीकरण गर्दाको स्थिति	३२
३.५ दिविलअनुसार खर्च गर्न सक्ने क्षमता.....	३४
निष्कर्ष:	३६

अध्याय-४	३९
दिगो विकासका लक्ष्यअनुसार खर्चको खोजीनिती: मामिला अध्ययन (Case Study)	३९
४.१ पृष्ठभूमि.....	३९
४.२ सबैका लागि पानी तथा सरसफाइ, सबैका लागि दिगो ऊर्जा र दिगो उपभोग तथा उत्पादन प्रणाली केन्द्रित विश्लेषण.....	४०
४.३ अध्ययनको उपलब्धि एवम् व्याख्या.....	४१
४.४ निष्कर्ष	४६
अध्याय- ५.....	४७
बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण र खर्चसम्बन्धी समस्या र समाधान.....	४७
५.१ बजेट विनियोजनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू	४७
५.२ बजेट हस्तान्तरणका समस्या.....	४९
५.३ बजेट कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू.....	४९
५.४ समाधानका उपायहरू	५१
अध्याय-६	५३
दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूको प्रगति.....	५३
६.१ सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तन	५३
अध्याय- ७.....	५९
निष्कर्ष तथा सुझाव	५९
७.१ निष्कर्ष	५९
७.२ सुझावहरू.....	६२
सन्दर्भ सामग्री.....	६५
अनुसूची १: नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी प्रदेशगत सार्वजनिक खर्च खोजीनिती सर्वेक्षण: बागमती प्रदेश	६७
सेवा प्रदायकको लागि मात्र (KII).....	७०
अनुसूचि २: पूर्ण साङ्केतीकरण गरिएको बजेट र खर्चको विवरण.....	७३

तालिका सूची

तालिका १: दिगो विकास सूचक सङ्ख्या.....	३
तालिका २: कार्यविधि म्याट्रिक्स.....	६
तालिका ३: बागमती प्रदेशमा सर्वेक्षणका लागि छनोट गरिएका एकाइहरू.....	८
तालिका ४: बागमती प्रदेश को उद्योगमा लगानी र रोजगारीको तुलनात्मक स्थिति.....	१९
तालिका ५: बागमती प्रदेश सामुदायिक विद्यालयमा तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात र प्रदेशगत तुलना.....	२०
तालिका ६: बागमती प्रदेशको स्वास्थ्य सूचकको तुलनात्मक स्थिति (प्रतिशतमा).....	२१
तालिका ७: बागमती प्रदेशमा लैङ्गिक तथा मानव विकासको तुलनात्मक अवस्था.....	२२
तालिका ८: बागमती प्रदेशको सडक सञ्जालका परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना...	२३
तालिका ९: बागमती प्रदेशको ऊर्जा सम्बन्धी परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना.....	२३
तालिका १०: प्रदेशको गत चार आर्थिक वर्षको बजेट स्रोत विवरण.....	२८
तालिका ११: प्रदेशको विनियोजित बजेट र खर्चको अवस्था.....	२९
तालिका १२: दिविलअनुसार बजेट विनियोजन र खर्च प्रतिशतको प्रवृत्ति (साङ्केतीकरणको विद्यमान स्थिति) प्रतिशतमा.....	३१
तालिका १३: दिविलअनुसार बजेट विनियोजन र खर्चको प्रवृत्ति (पूर्ण साङ्केतीकरण गर्दाको परिवर्तित).....	३३
तालिका १४: बागमती प्रदेशको खानेपानीको सूचकको अवस्था (प्रतिशतमा).....	४०
तालिका १५: सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तनको सारांश.....	५३

चित्र सूची

चित्र १: अवधारणात्मक रूपरेखा.....	१०
चित्र २: स्रोतप्रवाहको चित्रण.....	११
चित्र ३: राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रदेशगत योगदान (प्रतिशतमा).....	१४

चित्र ४: प्रदेशगत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर (प्रतिशतमा)	१५
चित्र ५ : विगत ३ वर्षको राजस्व प्राप्ति (रु. करोडमा)	१६
चित्र ६: प्रदेश सरकारको आय र राजस्व (करोडमा)	१६
चित्र ७: विद्युतीय पहुँचप्राप्त प्रदेशगत जनसङ्ख्या (प्रतिशतमा)	२४
चित्र ८: प्रदेशगत सडकको अवस्था.....	२४
चित्र ९: प्रदेशमा दिविलअनुसार खर्च गर्ने क्षमता	३४
चित्र १०: बजेट कार्यान्वयनमा समस्यासम्बन्धी चार्ट.....	४८

अध्ययनको परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

लामो द्वन्द्व तथा राजनीतिक सङ्क्रमणबाट गुज्रेको नेपाल पछिल्ला वर्षहरूमा राजनीतिक व्यवस्थालाई स्थायित्व दिदै शान्ति, समृद्धि र समावेशी विकासको बाटोमा दृढतापूर्वक अघि बढेको छ। विक्रम संवत् २०७२ मा नयाँ संविधान निर्माण भएसँगै सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय गरी तीन तहको सरकारसहितको सङ्घीय शासन प्रणाली लागु भएको छ। अर्थतन्त्रको संरचनागत रूपान्तरण गर्दै द्रुत विकासको आकाङ्क्षा पूरा गर्ने बाटोमा विकासका कार्यक्रमहरू केन्द्रित छन्। अल्पविकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्ने संघारमा रहेको नेपालले २०३० सम्ममा मध्यम आय भएको मुलुकमा र २०४३ सम्ममा विकसित राष्ट्रमा स्तरोन्नति गर्ने लक्ष्य राखेको छ।

नेपालले उल्लिखित लक्ष्यसहित दिगो, फराकिलो, उच्च र समन्यायिक विकास हासिल गर्न तय गरेका आफ्ना राष्ट्रिय योजना र कार्यक्रमहरूमा दिगो विकास लक्ष्य (SDGs) लाई समावेश गरेको छ। दिगो विकासका लक्ष्यहरू सामाजिक समावेशीकरणसहित वातावरणीय पक्षसमेत ध्यान दिदै दिगो आर्थिक विकास गर्ने उद्देश्यसहितका विश्वव्यापी कार्यक्रम हुन्। संस्थागत रूपमा हेर्दा लक्ष्यहरू हासिल गर्न सङ्घीय सरकारको राष्ट्रिय योजना आयोग र प्रदेश सरकारमा नीति तथा योजना आयोगको व्यवस्था छ। पन्ध्रौं योजना तर्जुमा गर्दा दिगो विकास लक्ष्यलाई मध्यनजर गरी तयार गरिएको छ। सामाजिक सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र पर्याप्त खाद्यान्न, स्वास्थ्य, ऊर्जा र रोजगारी प्रदान गर्ने तथा आत्मनिर्भर र समृद्ध राष्ट्रनिर्माण गर्ने उद्देश्यसहित दिगो विकास लक्ष्यको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिइएको छ।

दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी र व्यवस्थित तुल्याउन प्रदेश तथा स्थानीय तहमा योजना तर्जुमा गरी दिगो विकास लक्ष्य (दिविल) को स्थानीयकरण गरिएको छ। प्रादेशिक तहमा दिविलको सूचकहरूको पहिचान गरी कार्यान्वयन गरिएको छ। दिविलका कार्यान्वयनका लागि आकलन गरिएको वित्तीय आवश्यकताअनुसार ५४.८ प्रतिशत सार्वजनिक क्षेत्रबाट योगदान हुने प्रक्षेपण रहेको छ। तीनओटै तहका सरकारहरू योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक बजेट तर्जुमा गरी स्रोत-साधनको पहिचान र प्रभावकारी खर्चमार्फत आफ्नो प्रतिबद्धता पूरा गर्ने दिशामा उन्मुख छन्।

सार्वजनिक खर्चअन्तर्गत दिविल कार्यान्वयनको आधार विभिन्न तहका सरकारको बजेट हो। दिविलका उद्देश्य हासिल गर्न आवधिक तथा वार्षिक कार्यक्रमहरूमार्फत सरकारका विभिन्न तह र निकायहरूले

विनियोजन गर्ने स्रोतसाधन (खर्च) को प्रवृत्ति, प्राथमिकता र कार्यान्वयन प्रभावकारिता महत्त्वपूर्ण हुन आउँछ। साथै दिगो विकासको प्राथमिकता तथा लक्ष्यअनुसार प्रभावकारी उपलब्धिका निमित्त प्राप्त परिणामहरूको प्रगति, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक हुन्छ। यसबाट प्राप्त पृष्ठपोषणले अन्य योजना तथा कार्यान्वयन प्रक्रियालाई सुदृढ र लक्ष्यतर्फ उन्मुख गराउँछ।

नेपालमा दिविल कार्यान्वयनका हिसावले करिब मध्यान्तरतिर छ। दिविलका तोकिएका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्ने सन्दर्भमा सार्वजनिक खर्चका कार्यक्रम, प्राथमिकता, प्रक्रिया, कार्यान्वयन तथा उपलब्धिहरूको समीक्षाले महत्त्व राख्दछ। सार्वजनिक खर्चका निश्चित उद्देश्यहरू हुन्छन् र ती उद्देश्यअनुरूप परिणाम प्राप्त भयो कि भएन भनेर पनि विश्लेषण गरिन्छ। यस अध्ययनले सङ्घीय संरचनामा प्रदेश तहको सार्वजनिक खर्चलाई पछ्याउँदै लक्षित उपलब्धिसमेतको अवस्थाको विश्लेषण गर्दछ। यो अध्ययन बागमती प्रदेशको आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०७८/०७९ सम्मको दिविलअनुरूप प्रदेशले विनियोजन गरेको खर्च र कार्यान्वयनको अवस्थामा केन्द्रित रहेको छ। यसका लागि सार्वजनिक खर्च खोजीनिती (Tracking) को विधिबाट बागमती प्रदेश सरकारको दिविलअनुरूप खर्च विनियोजन, कार्यान्वयन प्रक्रिया र अन्तिम लाभग्राहीहरूमा परेको प्रभावको अध्ययन गरिएको छ।

१.२ प्रदेशमा दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन

नेपालले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयनको मार्गचित्र २०१६ देखि २०३० सम्म निर्धारण गरी कार्यान्वयन गरिरहेको छ। यसका लागि उक्त मार्गचित्रमा विश्वव्यापी सूचकहरूका अतिरिक्त नेपालको सन्दर्भलाई समेट्ने गरी केही सूचकहरूसमेत थप गरिएको छ। सङ्घीयताअनुरूप दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई प्रदेश र स्थानीय तहको योजना र बजेट प्रक्रियामा समावेश गरी आन्तरिकीकरण गरिएको छ। वित्तीय स्रोतको अनुमान गर्न आवश्यकताको आकलन, लागत अनुमान र वित्तीय रणनीति तयार गरी स्रोतको परिचालन गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। सङ्घ र प्रदेशका अनुगमन र मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा दिविलका लक्ष्यहरूलाई समेत समावेश गरी दिविलको प्रगति मापनको संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ।

दिविलको कार्यसूचीअन्तर्गत १७ वटा लक्ष्यहरू, १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३७ (दोहोरिएका समेत) वटा विश्वव्यापी सूचकहरू रहेका छन्। नेपालले देशको वस्तुगत यथार्थलाई समेट्ने गरी लक्ष्य १४ का सूचकबाहेक अन्य अन्तर्राष्ट्रिय सूचकका अतिरिक्त २५७ वटा सूचकहरू थप गरी ४९४ सूचकहरू निर्धारण गरेको छ। बागमतीले पनि दिविल सम्बन्धी प्रदेशको अवस्था र मार्गचित्र २०१९-२०३० तयार गरेको छ। यसले प्रदेश तहमा विभिन्न सूचकहरूको लक्ष्य निर्धारण गरी अनुगमन र मूल्याङ्कन ढाँचा तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। यस अध्ययनमा बागमती प्रदेशको विगत तीन आर्थिक वर्षहरूमा दिविलका यिनै सूचकहरूको अवस्थामा सकारात्मक परिवर्तनका लागि गरिएको बजेट तथा खर्चको विश्लेषण गरिएको छ।

तालिका १: दिगो विकास सूचक सङ्ख्या

लक्ष्य	दिगो विकास लक्ष्य	सूचक सङ्ख्या			
		परिमाणात्मक लक्ष्य	विश्वव्यापी	नेपालका थप	कुल
१	हरेक क्षेत्रमा रहेका सबै स्वरूपहरूको गरिबीको अन्त्य गर्ने।	७	१३	१७	३०
२	भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा र उन्नत पोषण प्राप्त गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने।	८	१४	१८	३२
३	सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवनको सुनिश्चितता गर्दै समृद्ध जीवनस्तर प्रवर्द्धन गर्ने।	१३	२८	३२	६०
४	समावेशी तथा गुणात्मक शिक्षा सुनिश्चित गर्दै सबैका लागि जीवनपर्यन्त सिकाइका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने।	१०	१२	३२	४४
५	लैङ्गिक समानता कायम गर्ने र सबै महिला र किशोरीलाई सशक्त बनाउने।	९	१४	२२	३६
६	सबैका निम्ति खानेपानी र सरसफाइको उपलब्धताका साथै यसको दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने।	८	११	१४	२५
७	धान्न सकिने, भरपर्दो, दिगो र आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।	५	६	९	१५
८	स्थिर, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि, पूर्ण तथा उत्पादनशील रोजगारी र मर्यादित कामलाई प्रवर्द्धन गर्ने।	१२	१६	१४	३०
९	उत्थानशील पूर्वाधारहरू निर्माण गर्ने, समावेशी तथा दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन गर्ने र नवप्रवर्तनलाई प्रेरित गर्ने।	८	१२	८	२०
१०	देशभित्र तथा देशहरूबिचको असमानता हटाउने।	१०	१४	१३	२७
११	सहरहरू र मानव बस्तीहरूलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्थानशील र दिगो बनाउने।	१०	१४	१६	३०
१२	दिगो उपभोग र उत्पादन ढाँचाहरू सुनिश्चित गर्ने।	११	१३	१४	२७
१३	जलवायु परिवर्तन र यसका असरहरूसँग जुझने कार्य अघि बढाउने।	५	८	१६	२४
१४	दिगो विकासका निम्ति महासागरहरू, समुन्द्रहरू र सामुद्रिक स्रोतहरू संरक्षण गर्ने र दिगो रूपमा प्रयोग गर्ने।	१०	०	०	०
१५	पृथ्वीको भूपरिधिस्तरीय पारिस्थितिकीय प्रणालीहरूको दिगो उपयोग, रक्षा र पुनः स्थापन गर्ने, वनजङ्गलको	१२	१४	१७	३१

	दिगो रूपमा व्यवस्थापन गर्ने, वनजङ्गलको विनाशलाई रोक्ने र जमिनको क्षयीकरण रोक्नुका साथै यसलाई उल्ट्याउने र जैविक विविधताको हासलाई रोक्ने।				
१६	दिगो विकासका निम्ति शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजहरूको प्रवर्द्धन गर्ने, न्यायमा सबैको पहुँच स्थापित गर्ने र सबै तहहरूमा प्रभावकारी, जबाफदेही र समावेशी संस्थाहरू निर्माण गर्ने।	१२	२४	७	३१
१७	दिगो विकासका लागि कार्यान्वयनका उपायहरूहरूलाई सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारीलाई पुनः जीवन्त तुल्याउने	१९	२४	८	३२
जम्मा		१६९	२३७	२५७	४९४

स्रोत: राष्ट्रिय योजना आयोग, २०२०

१.३ सार्वजनिक खर्च खोजीनितीको आवश्यकता र औचित्य

सामान्यतः सार्वजनिक खर्च खोजीनितीले लक्षित वर्गका लागि छुट्याइएको सरकारी बजेट, त्यसको खर्च प्रक्रिया र सो वर्गको समुन्नतिमा परेको प्रभावको विश्लेषण गर्ने औजारको रूपमा कार्य गर्दछ। यसलाई लक्षित वर्गका लागि प्रवाहित बजेट र खर्चबिचको अनुपात मापन गर्ने वित्तीय प्रवाहको लेखापरीक्षण भनेर पनि बुझिन्छ। यसको कार्यक्षेत्र खर्च खोजीनितीको किसिम र खर्च गर्ने सार्वजनिक प्रशासनका तहहरूले निर्धारण गर्दछन्। यसले दिगो विकास लक्ष्यका सन्दर्भमा सार्वजनिक वित्तीय व्यवस्थापन तथा सरकारी बजेटको उद्देश्यअनुरूप कुन स्तरसम्म खर्च गरी सेवाग्राहीको आवश्यकता परिपूर्ति हुन सक्यो भन्ने यथार्थपरक जानकारी उजागर गर्ने महत्त्वपूर्ण साधनको रूपमा कार्य गर्दछ।

नेपालमा सार्वजनिक खर्च खोजीनितीले वर्तमान सरकारी वित्तीय र प्रशासनिक पद्धतिअनुरूप रकम प्रवाहको अवस्था पहिचान गर्ने, लक्षित सेवाग्राहीले विनियोजित रकमबाट प्राप्त फाइदाको अनुमान गर्ने, वर्तमान सङ्घीय स्वरूपअनुसार प्राप्त रकमको खर्चमा के कस्ता राजनीतिक तथा संस्थागत समस्याहरू छन् तिनको पहिचान गर्ने र सरकारी खर्च मापदण्डअनुसार भए नभएको बारे विश्लेषण गर्ने गरिन्छ। यसका अतिरिक्त यसले सङ्घीय सरकारी संरचनामा प्रदेशदेखि स्थानीय तहसम्मको सार्वजनिक खर्च तहगत रूपमा पछ्याउँदै लक्षित उपलब्धिसमेतको अवस्था समेट्ने हुँदा यसलाई सामाजिक लेखापरीक्षण पनि भन्ने गरिन्छ। यसकारण नेपालको सङ्घीय संरचनामा दिगो विकासको लक्ष्यप्राप्तिको लागि प्रदेश तहमा भएको यथार्थ खर्च र यसबाट भएको उपलब्धि दस्तावेजीकरण गरी सोका आधारमा आगामी वर्षहरूमा सबै लक्ष्य हासिल गर्नका लागि चाहिने उपयुक्त सुझावसहितको प्रतिवेदन पेस गर्ने भएकाले सार्वजनिक खर्च खोजीनिती अध्ययन निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ।

१.४ सार्वजनिक खर्च खोजीनितीको उद्देश्य

यस सार्वजनिक खर्च खोजीनिती सर्वेक्षणसम्बन्धी अध्ययनको मुख्य उद्देश्य आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०७८/०७९ सम्मको दिविल लक्ष्यहरू प्राप्तिका लागि बागमती प्रदेशमा भएको कार्यक्रम कार्यान्वयन, समस्याको पहिचान र प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने रहेको छ। सो बमोजिम यसका विशेष उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन्:

१. बागमती प्रदेशमा दिविलका निम्ति भएको स्रोत विनियोजन तथा खर्चको यथार्थ अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्ने,
२. दिविल कार्यान्वयनका लागि भएको स्रोत विनियोजन, हस्तान्तरण, तथा खर्चसँग सम्बन्धित समस्याहरूको पहिचान गर्ने, र
३. सार्वजनिक खर्चको प्रभावस्वरूप दिविलका आधार सूचकहरूमा आएको परिवर्तनको मूल्याङ्कन गर्ने।

१.५ सार्वजनिक खर्च खोजीनितीको विधि तथा दृष्टिकोण

यस सर्वेक्षणको विधि तल उल्लेख भएबमोजिम रहेको छ:-

(क) तथ्याङ्क स्रोत पहिचान

पहिलो चरणअन्तर्गत बागमती प्रदेशमा २०७६/०७७ देखि २०७८/०७९सम्मको बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण, आन्तरिक स्रोत तथा खर्चलाई सिलसिलाबद्ध गरी त्यसको तथ्याङ्कको स्रोत पहिचान गरियो। यस क्रममा महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयको प्रतिवेदन, प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्रकाशित प्रतिवेदन तथा तथ्याङ्क, सङ्घीय सरकारको बजेट विनियोजन तथा खर्च र सम्बन्धित प्रदेशको योजनासम्बन्धी दस्तावेजहरू, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक बजेट, वार्षिक कार्ययोजना, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन, र आर्थिक सर्वेक्षणहरूको अध्ययन गरिएको थियो।

(ख) तथ्याङ्क सङ्कलन

यस सर्वेक्षण अध्ययनभिन्न गुणात्मक र परिमाणात्मक तथ्य समेटिने गरी प्राथमिक र द्वितीय दुवै थरीका तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएका छन्। यसका अतिरिक्त दिविल ६, ७ र १२ लाई लिएर मामिला अध्ययनसमेत सम्पन्न गरिएको छ। सङ्घीय सरकारले प्रयोग गरेको आधार र प्रदेशका लागि तयार गरिएको स्रोत पुस्तिकालाई आधार मानी प्रदेशको बजेट र खर्चलाई साङ्केतीकरण गरिएको छ। प्रदेश नीति तथा योजना आयोगका पदाधिकारी, सरकारी निकायहरूका अधिकारीहरू, विशेषज्ञहरू लगायत विभिन्न सरोकारवालाहरूसँग परामर्श र समन्वय बैठकहरू आयोजना गरी अध्ययनको ढाँचा, पद्धति, प्रश्नावली, मामिला अध्ययनका निम्ति आयोजना छनोट र अन्य सम्बन्धित विषयहरूलाई अन्तिम रूप दिइएको थियो (सहभागीहरूको विवरण अनुसूची १ मा राखिएको छ)। लक्षित समूह

छलफल (Focus Group Discussion) र प्रमुख सूचनादाता अन्तरवार्ताका लागि प्रश्नावली तयार गरी आवश्यक तथ्याङ्क र सूचना सङ्कलन गरिएको थियो। प्रथम चरणमा प्रदेशका सबै मन्त्रालय र निकायहरूबाट विगत तीन आर्थिक वर्षहरूमा भएका वित्तीय प्रवाह तथा खर्चको पुनरावलोकन गरी बजेट तथा खर्चको यथार्थ अवस्थाको जानकारी लिइएको थियो। प्राथमिक तथ्याङ्क व्यक्तिगत र संस्थागत सर्वेक्षण, लक्षित समूह छलफल, प्रमुख सूचनादाता अन्तरवार्ताका लागि तयार गरिएका छलफल सूची र प्रश्नावली अनुसूची २ मा समावेश गरिएको छ।

(ग) अध्ययन सामग्रीको पुनरावलोकन

यस विधिलाई विशेषतः यस अध्ययनको पहिलो उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्रयोग गरिएको थियो जसअनुसार सङ्घीय तथा प्रदेशस्तरमा उपलब्ध सम्पूर्ण वेबसाइटहरू तथा व्यक्तिगत र संस्थागत सम्पर्क सूत्रहरूमार्फत द्वितीय तहको तथ्याङ्क सङ्कलन गरियो। समन्वय र सहकार्यका माध्यमबाट स्थानीय स्तरबाट तोकिएका पालिकामा तथ्याङ्कको सङ्कलन कार्य सम्पन्न गरिएको थियो। साथै मामिला अध्ययनसमेतका लागि सहयोगी कागजातको अध्ययन गरी आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो। अध्ययनको दोस्रो र तेस्रो उद्देश्य तथा मामिला अध्ययनसमेतका लागि आवश्यक पर्ने सूचना तथा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी अध्ययन तथा पुनरावलोकन कार्य सम्पन्न गरियो।

तालिका २: कार्यविधि म्याट्रिक्स

अध्ययनको उद्देश्य	सर्वेक्षण प्रश्न	सर्वेक्षणका अवयवहरू	तथ्याङ्क स्रोत	तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने साधन
आर्थिक वर्ष २०७५-०७६ देखि २०७८-०७९ सम्मको दिविलमा प्रदेशस्तरबाट यसअन्तर्गत प्रवाह हुने सम्पूर्ण सरकारी बजेटको प्रवाह तथा खर्चको	नेपालमा प्रदेश स्तरमा दिविलमा स्रोत विनियोजन, रकम हस्तान्तरण संयन्त्र र खर्चका प्रक्रियाहरू के कस्ता छन् ?	कति बजेट छुट्याइएको थियो? कति बजेट स्वीकृत भएको थियो? दिविलका लागि कति बजेट छुट्याइएको थियो? विभिन्न तह तथा निकायहरूका लागि रकम छुट्याउने विधि के थियो र कति छुट्याइएको	सङ्घीय बजेट, प्रदेशको बजेट, स्थानीय तहको बजेट र म.ले. प. तथा प्र.ले.नि. का प्रतिवेदनहरू।	डेस्क रिभ्यू (DeskReview)।	चयन गर्ने फाराम- छलफल सूची तथा प्रकाशित प्रतिवेदनहरू।

अवस्थाको विश्लेषण गर्ने ।		थियो ?			
दिविलको कार्यान्वयका क्रममा स्रोत विनियोजन, हस्तान्तरण (रकमान्तर) र खर्च गर्दाका समस्याहरू पहिचान गर्ने ।	स्रोत विनियोजन र हस्तान्तरण गर्दाका प्रक्रियाहरू के के छन्? प्रत्येक सरकारी तहमा हरेक क्षेत्र वा दिविलमा खर्च गर्ने प्रवृत्ति के कस्तो छ ?	दिविलअनुसार वास्तविक रकम प्राप्त भएको छ/थियो ? रकम वितरण तथा उपभोगमा कुशलता ? बजेट अनुशासन सबै तहमा बजेट खर्चमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता बजेट रकमको अव्यवस्था, चुहावट र ढिलोपना लगायतका चुनौती तथा अवरोध के-के छन्?	सङ्घ, प्रदेश र यस अन्तर्गतका सबै निकायहरू तथा स्थानीय तहका प्रशासनिक र वित्तसम्बन्धी कार्यालयहरूका वित्तीय अभिलेखहरू ।	छनोट सूची र मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता ।	छनोटका लागि छलफल सूची मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता/ प्रश्नावली ।
सरकारी खर्चको असरले दिविलका सूचकहरूमा (आधार बिन्दु देखि हाल सम्म) आएको परिवर्तनको विश्लेषण गर्ने ।	सरकारी खर्चले दिविलका सूचकहरूमा (आधार बिन्दुदेखि हालसम्म) कस्तो असर परेको छ? सरकारी खर्चले दिविलका सूचकहरू (आधार बिन्दुदेखि हालसम्म) कसरी परिवर्तन भएका छन्?	सूचकहरूमा दिविल वा क्षेत्रगत परिवर्तन संस्थागत, क्षेत्रगत तथा पहुँचमा सुधार	राष्ट्रिय, प्रादेशिक वा स्थानीय तह स्तरीय सर्वेक्षणका तथ्याङ्क । प्रदेश मन्त्रालयका प्रशासकीय तथ्याङ्क विश्लेषण । खर्च गर्ने एकाइ तथा जनसमुदायको अन्तरवार्ता ।	छनोट फर्म, छलफल सूची, वार्षिक प्रतिवेदन र सर्वेक्षण प्रतिवेदन । मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता, अवलोकन भ्रमण ।	छनोट फर्म, छलफल सूची । मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्ता, अवलोकन सूची र प्रश्नावली ।

(घ) स्थलगत सर्वेक्षण

यस विधिलाई विशेषतः यस अध्ययनको दोस्रो र तेस्रो उद्देश्य पूरा गर्न र मामिला अध्ययनसमेतका लागि प्रयोग गरिएको थियो। स्थलगत सर्वेक्षणका क्रममा प्रदेशस्तरमा प्रदेश नीति तथा योजना आयोगको सहकार्यमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग संयुक्त बैठकले तय गरेअनुरूप स्थलगत सर्वेक्षण सम्पन्न गरिएको थियो। समस्या पहिचानका लागि सोही बैठकमा सहभागीमध्ये केही जानकार सरकारी तथा गैरसरकारी प्रतिनिधिहरूसँग मुख्य सूचनादाताको रूपमा अन्तरवार्ता समेत लिइएको थियो। स्थलगत सर्वेक्षणको कार्य २०७९/७/१९ देखि प्रारम्भ गरी २०७९/८/१९ मा सम्पन्न गरिएको थियो।

(ङ) मामिला अध्ययन (Case Study)

मामिला अध्ययनका लागि बागमती प्रदेश र यसअन्तर्गत छनोटमा परेका पालिकाहरू सबैमा भ्रमण गरियो। मामिला अध्ययनभित्र परेका दिविलका लक्ष्य ६, ७ र १२ अन्तर्गत प्रदेशस्तरबाट भएको बजेट विनियोजनपश्चात् प्रदेशस्तरका सम्पूर्ण खर्च एकाइहरूको खर्च खोजीनिती सम्पन्न गरियो र प्रदेशबाट स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएको बजेट खर्चको खोजीनिती सोही पालिकामा कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूको आधारमा गरिएको थियो। यस अध्ययनमा तीनवटा समूह छलफल र १५ वटा मुख्य सूचनादाता अन्तरवार्तामार्फत प्रदेश र स्थानीय स्तरको तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य सम्पन्न गरियो। मामिला अध्ययनका निम्ति योजना छनोट गर्दा समूहगत र उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधि (Stratified and Purposive Sampling Method) को प्रयोग गरिएको थियो। बागमती प्रदेशमा प्रदेशस्तर लगायत स्थानीय तहमा सर्वेक्षणका लागि छनोट गरिएका एकाइहरूको सङ्ख्या तलको तालिका ३ मा प्रस्तुत गरिएको छः

तालिका ३: बागमती प्रदेशमा सर्वेक्षणका लागि छनोट गरिएका एकाइ

एकाइ	सङ्ख्या	छनोट गरिएका स्थानीय तह तथा निकायहरू
महानगरपालिका	१	काठमाडौं महानगरपालिका, काठमाडौं
नगरपालिका	१	रामेछाप नगरपालिका, रामेछाप
गाउँपालिका	१	मनहरी गाउँपालिका, मकवानपुर
स्थानीय सरकारी निकाय	४	छ ओटा सरकारी एकाइहरू
लक्षितसमूह छलफल	३	मकवानपुर, रामेछाप र काठमाडौं जिल्लाहरू
प्रमुख सूचनादाता अन्तरवार्ता	८	काठमाडौं, मकवानपुर र रामेछाप जिल्लाहरू
जम्मा	१८	

मामिला अध्ययन गर्नका लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहले अध्ययन अवधिका तीन आर्थिक वर्षहरूमा विशेष महत्त्व दिएर सञ्चालनमा ल्याएका खानेपानी, ऊर्जा तथा उपभोग र उत्पादनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू समेटिने गरी बहुवर्षे वा सालबसाली कार्यक्रमलाई आधार मानी अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ।

(च) तथ्याङ्क विश्लेषण

तीन ओटै उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्राप्त तथ्याङ्कलाई एक्सल शिटका माध्यम आवश्यक तथ्याङ्कीय विश्लेषण गरिएको थियो। गुणात्मक अध्ययनका लागि सङ्कलित तथ्याङ्क तथा जानकारीको आधारमा अध्ययनका प्रथम, द्वितीय र तृतीय उद्देश्यअनुरूप गुणात्मक र परिमाणात्मक विश्लेषण गरिएको थियो। यसैगरी मामिला अध्ययनका लागि पनि सोही तरिका अवलम्बन गरिएको थियो।

(छ) तथ्याङ्कको गुणस्तरीयता कायम

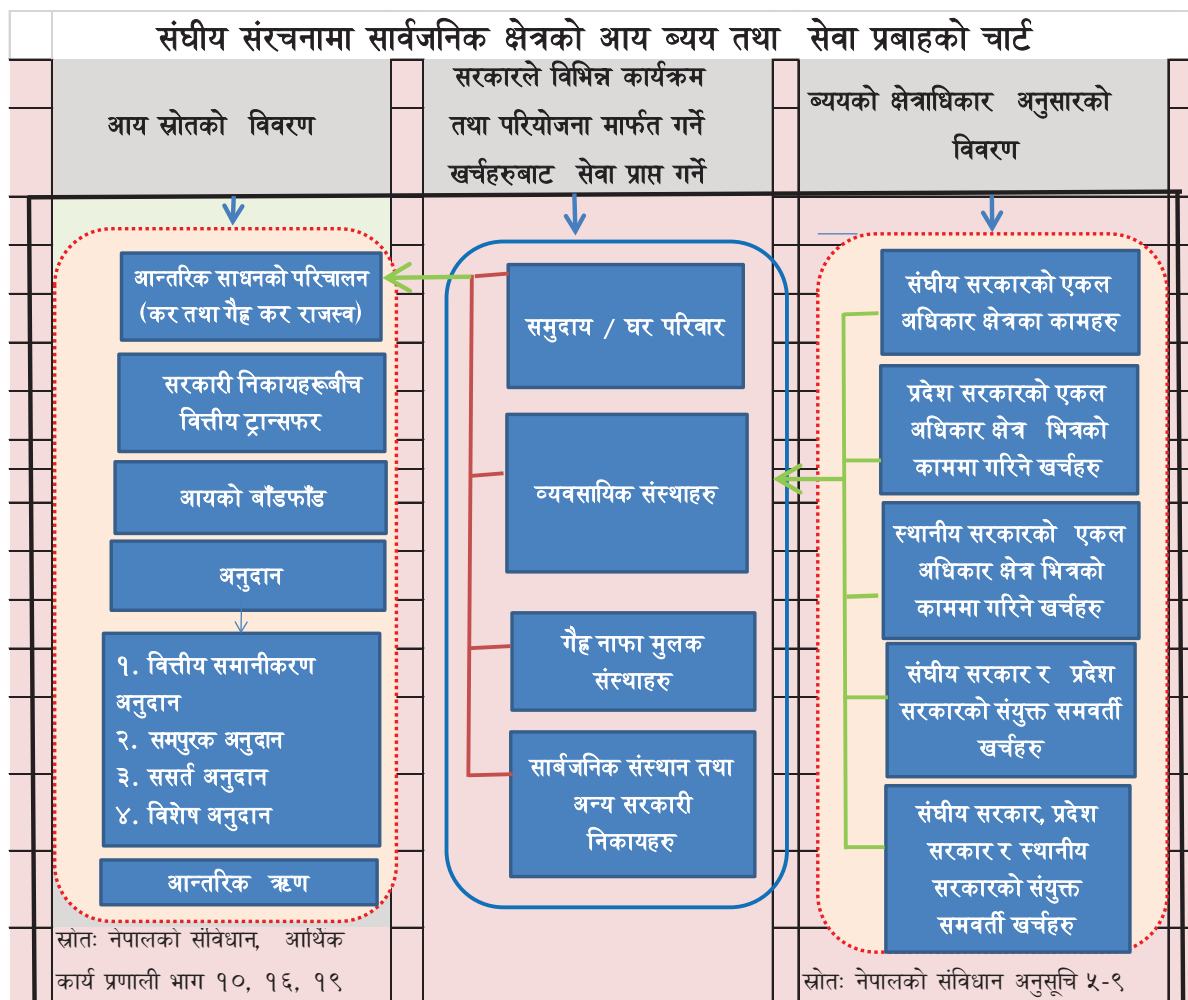
तथ्याङ्कको उच्च गुणस्तरलाई कायम गर्नका निमित्त दुई स्थानीय व्यक्तिलाई सो काममा संलग्न गरी सम्बन्धित विषयका दुई विज्ञद्वारा दोहोरो परीक्षण गरी उक्त सङ्कलित तथ्याङ्कलाई फेरि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको रोहवरमा प्रमाणीकरण गरिएको थियो।

१.६ वित्तीय एवम् सूचना प्रवाहको विद्यमान व्यवस्था

१.६.१ अवधारणात्मक रूपरेखा

सङ्घीयता कार्यान्वयनपछि नेपालमा वित्तीय स्रोतको प्रवाहको संरचनामा उल्लेख्य परिवर्तन भएको छ जसअनुरूप सङ्घले प्रदेश र स्थानीय तहलाई चारवटा शीर्षकमा अनुदान दिने र प्रदेशले पनि स्थानीय तहलाई सोहीअनुरूप नै अनुदानहरू दिने गरी व्यवस्था गरिएको छ। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारका केही साझा आयका स्रोतहरू पनि रहेका छन्। खास गरी प्रदेशले सङ्घबाट वित्तीय समानीकरण अनुदान, ससर्त अनुदान, समपूरक अनुदान र विशेष अनुदान प्राप्त गरी आफ्नो आन्तरिक आयसमेत प्रदेशको सञ्चित कोषमा राख्दछ। सो रकम प्रदेश सरकारअन्तर्गतका सम्पूर्ण निकाय र प्रदेशभित्रका सबै स्थानीय तहहरूलाई सूत्रका आधारमा बजेट तय गरी क्षेत्राधिकारभित्र रही विनियोजन गर्दछ (चित्र: ३)।

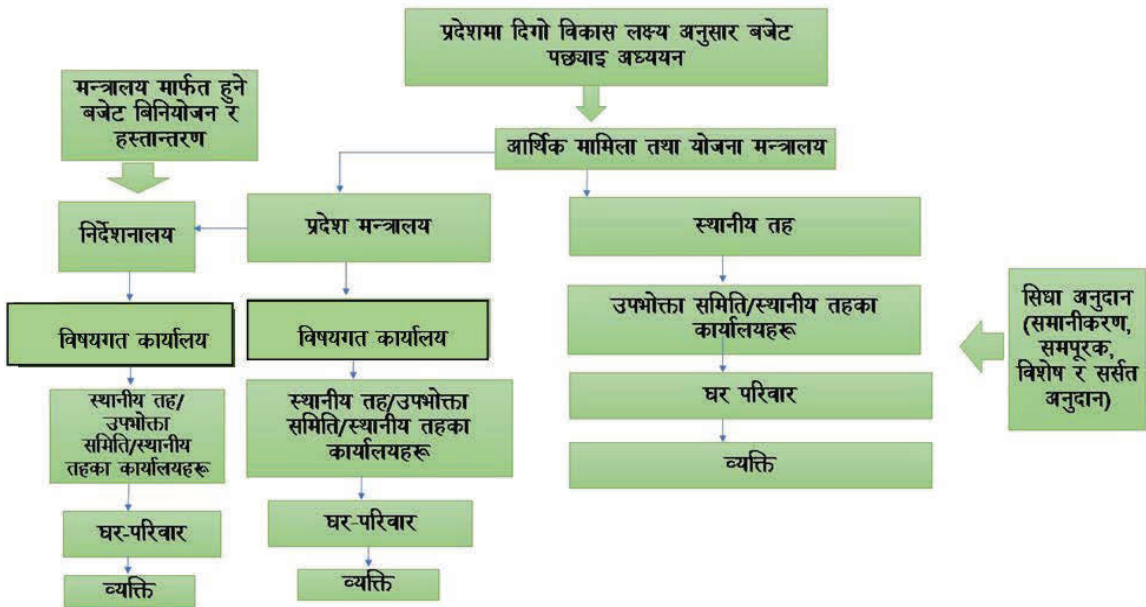
चित्र १: अवधारणात्मक रूपरेखा

१.६.२ स्रोत प्रवाहको चित्रण

प्रदेशस्तरबाट बजेट विनियोजनपश्चात् सो रकमको अन्तिम खर्च गर्ने एकाइसम्मको स्रोतप्रवाहको खोजीनिती गरियो। यसले सरकारी पद्धतिअनुरूप माथिबाट खर्च एकाइसम्म स्रोत परिचालन हुने प्रक्रियालाई स्पष्ट पारेको छ।

चित्र २: स्रोत प्रवाहको चित्रण

१.७ अध्ययनको सीमा

यस सर्वेक्षणका निम्न सीमाहरू रहेका छन् :

- छोटो अवधिमा सर्वेक्षण सम्पन्न गर्नुपर्ने भएकाले उपलब्ध तथ्याङ्क र सूचनाहरूको आधारभूत पक्षहरूको मात्र विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।
- प्रदेश सरकारले पहिलो कार्यकाल पूरा गर्ने चरणमा रहेको र एकीकृत सूचना बैंकसमेत नभएकाले अपेक्षा गरिएका सबै तथ्याङ्क र सूचनाहरू प्राप्त गर्न सकिएन। तसर्थ यो अध्ययन उपलब्ध तथ्याङ्क र सूचनाहरूको विश्लेषणमा आधारित रहेको छ।
- प्रतिनिधिसभा र प्रदेशसभाको निर्वाचनमा प्रदेश र स्थानीय तहका कर्मचारीहरू खटिएकाले उपलब्ध सीमित कर्मचारीहरूले उपलब्ध गराएका तथ्याङ्क र सूचनाहरूमा यो अध्ययन निर्भर रहेको छ।

प्रदेशको समग्र विकासको अवस्था

२.१ पृष्ठभूमि

नेपालले सङ्घीय शासन प्रणाली अवलम्बन गरेसँगै सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी कार्यविभाजन गरिएको छ। १३ वटा जिल्ला, ७४ गाउँपालिका, ४१ नगरपालिका, १ उपमहानगरपालिका र ३ वटा महानगरपालिका रहेको बागमती प्रदेश सङ्घीय राजधानीसमेत भएको प्रदेश हो। पूर्वमा प्रदेश नं. १, पश्चिममा गण्डकी प्रदेश, उत्तरमा चीन, दक्षिणमा मधेश प्रदेश तथा भारत रहेको यस प्रदेशको कुल क्षेत्रफल २०,३०० वर्गकिलोमिटर छ। भूउपयोगको अवस्थालाई हेर्दा आधाभन्दा बढी (५९.२७) प्रतिशत वन तथा झाडी बुट्यानले ओगटेको छ भने २४.३४ प्रतिशत जमिनमा खेती भएको छ। भौगोलिक, सांस्कृतिक तथा जनजातिको बसोबासको दृष्टिकोणबाट उच्च विविधता भएको यस प्रदेशमा १० वटा उपजलाधार प्रणाली, ३३ वटा नदीहरू, पाँच हजारभन्दा माथिका ४१४ वटा हिमचुचुरा रहेका छन्। १०८ जनजातिको बसोबास रहेको हुँदा भाषिक र सांस्कृतिक रूपमा पनि धनी प्रदेश हो। वि.स. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनाको प्रारम्भिक नतिजाअनुसार जनसङ्ख्या वृद्धिदर ०.९२ प्रतिशत रहेको यस प्रदेशको नेपालको कुल जनसङ्ख्यामा २०.८७ प्रतिशत हिस्सा रहेको छ।

सामाजिक-आर्थिक विकासको सूचकाङ्कमा सबैभन्दा माथिल्लो तहमा रहेको बागमती प्रदेश तुलनात्मक रूपमा समृद्ध र पूर्वाधारयुक्त प्रदेश हो, तर सङ्घीय राजधानीलगायत तराईका केही जिल्लाहरूको तुलनामा हिमाली र पहाडी जिल्लाहरूमा आर्थिक असमानताको स्तर उच्च छ। यस प्रदेशमा बालाजु, पाटन, हेटौँडा, भक्तपुर गरी चारवटा औद्योगिक क्षेत्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। २०७४/०७५ को नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षणअनुसार यस प्रदेशमा ४८.२ प्रतिशत रोजगारी औपचारिक क्षेत्रमा देखिन्छ। देशको अनौपचारिक क्षेत्रमा रोजगारी नेपालभरमा ६२.२ प्रतिशत रहेकोमा बागमती प्रदेशको ५१.८ प्रतिशत रहेको छ। उपयुक्त नीति र लगानीको वातावरण बनाउन सक्ने हो भने यस प्रदेशको सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक स्रोत र पूर्वाधारको उपयोग गरी समग्र मुलुककै समृद्धिमा महत्त्वपूर्ण योगदान गर्न सक्ने देखिन्छ। सङ्घीय राजधानी भएको प्रदेश हुँदा यो तुलनात्मक रूपमा सार्वजनिक लगानी, उच्च प्रतिव्यक्ति आय, वित्तीय संस्थाहरूको उच्च पहुँच, औद्योगिक क्षेत्रको बाक्लो उपस्थिति, विशेष पर्यटन गन्तव्यहरू, ठुला बजारहरू विस्तारित भौतिक पूर्वाधार आदिका कारणले पर्याप्त आर्थिक सम्भावना बोकेको प्रदेश हो।

मानव विकास र गरिबीका दृष्टिले नेपालको औसत अवस्थाभन्दा राम्रो अवस्थामा रहेको प्रदेश हो। यद्यपि उच्च असमानता र केही जिल्लाहरूमा उच्च गरिबी व्याप्त छ। आर्थिक वर्ष २०७५/०७६

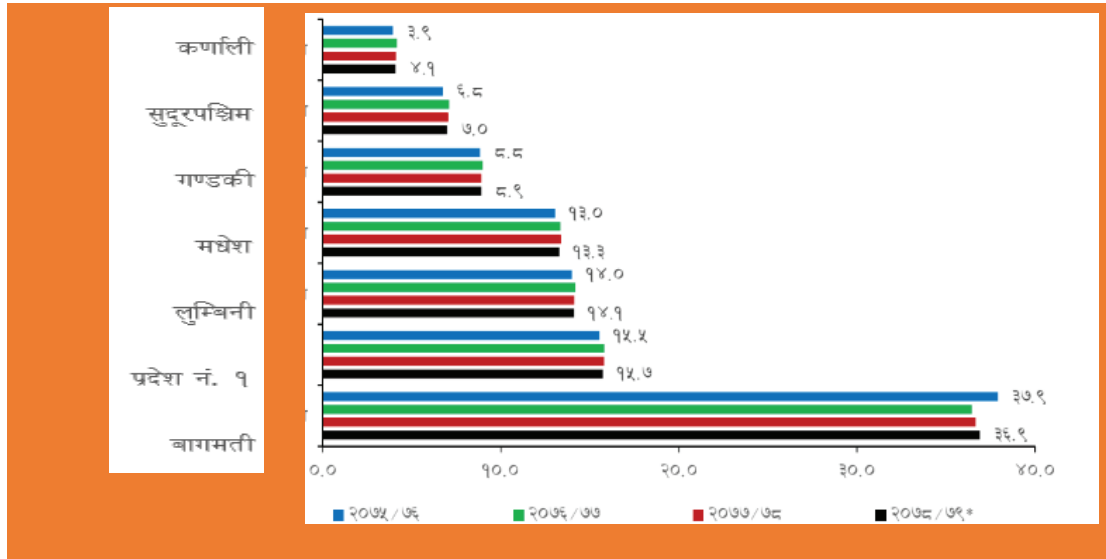
सम्ममा गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या १५.३५ प्रतिशत, अपेक्षित आय ७२ वर्ष, पाँचवर्ष मुनिका बाल मृत्युदर ३६ (प्रतिहजार जन्ममा), बेरोजगारी दर ७ प्रतिशत रहेको छ।

२.२ प्रदेशको आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय विकासको अवस्था

२.२.१ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अवस्था र आर्थिक वृद्धिदर

राष्ट्रिय उत्पादनमा सबैभन्दा बढी योगदान (३६.९० प्रतिशत, २०७८/०७९) रहेको यस प्रदेशको अर्थतन्त्रको आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ का अनुमानित आकार १७ खर्ब ९० अर्ब ६८ करोड रहेको छ। क्षेत्रगत रूपमा हेर्दा थोक तथा खुद्रा व्यापार, गाडी तथा मोटर साइकल मर्मतसेवा (२५.१ प्रतिशत), वित्तीय तथा बिमा क्रियाकलाप (१६ प्रतिशत) र कृषि, वन र मत्स्यपालन क्षेत्रको (११.१ प्रतिशत) को योगदान रहेको छ। संरचनात्मक रूपमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रअनुरूप नै सेवा (७६.९ प्रतिशत), कृषि (११.९ प्रतिशत) र उद्योग (११.४ प्रतिशत) को योगदान रहेको छ। प्रदेशगत रूपमा हेर्दा औसत प्रतिव्यक्ति आय सबैभन्दा बढी बागमती प्रदेशको २४३० अमेरिकी डलर रहेको छ, जुन राष्ट्रिय औसतभन्दा बढी हो। चित्र २ मा राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रदेशगत योगदान देखाइएको छ। आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ देखिका सबै आर्थिक वर्षहरूमा बागमती प्रदेशको राष्ट्रिय उत्पादनमा योगदान सबैभन्दा बढी रहेको छ।

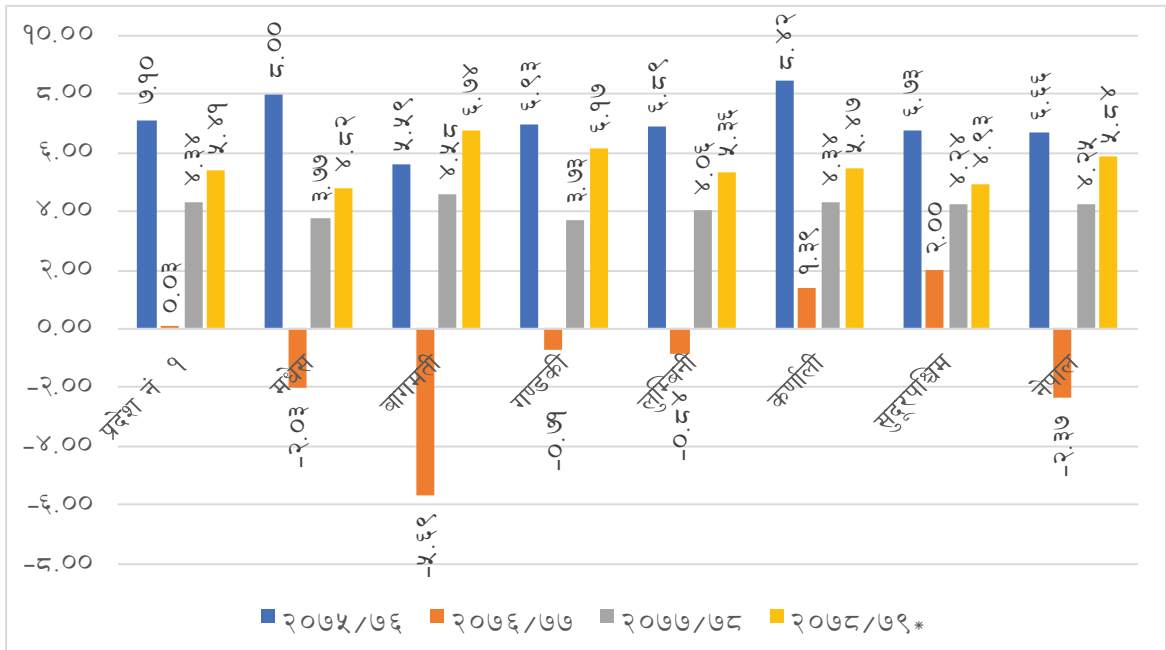
चित्र ३: राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्रदेशगत योगदान (प्रतिशतमा)

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, २०७८

उच्च, फराकिलो र दिगो आर्थिक विकाससहितको समृद्ध प्रदेशको दीर्घकालीन सोच लिएको भए पनि समष्टिगत सूचकहरूको अवस्था लक्ष्यअनुरूप छैन। पहिलो आवधिक योजनाले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्ममा औसत कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (उत्पादकको मूल्यमा) ११.३ प्रतिशत वृद्धिको लक्ष्य लिए तापनि विश्वव्यापी महामारी कोभिडको महाप्रकोपले अर्थतन्त्रमा गम्भीर असर पारेको देखिन्छ। फलस्वरूप: आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर ५.६९ प्रतिशतले ऋणात्मक रहन पुग्यो।

चित्र ४: प्रदेशगत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर (प्रतिशतमा)

स्रोत: नेपाल सरकार, २०७८ * अनुमानित

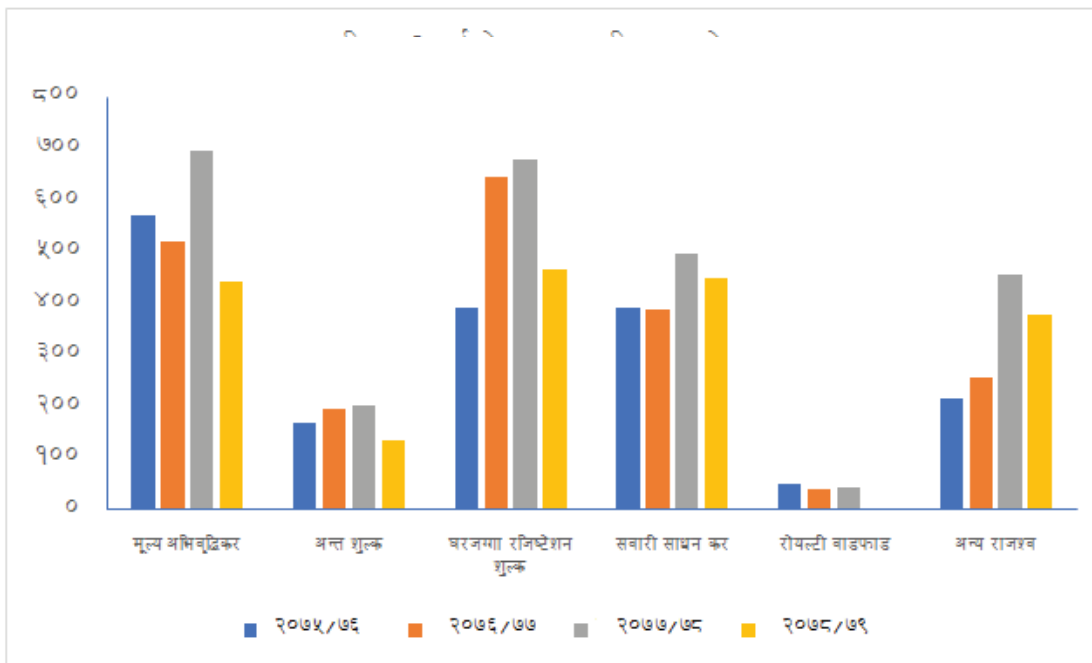
प्रदेशगत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदरलाई माथिको चित्र ३ मा देखाइएको छ। यस प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिदर २०७५/०७६ मा केही उच्च रहेकोमा त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूमा कोभिड महामारी लगायतका विभिन्न कारणले २०७६/०७७ मा नकारात्मक रही बाँकी दुई आर्थिक वर्षमा सुधारोन्मुख रहेको देखिन्छ। तुलनात्मक रूपमा कोभिड महामारीपछि भने यस प्रदेशको आर्थिक वृद्धिदर अन्य प्रदेशको हाराहारीमा नै रहेको देखिन्छ। सार्वजनिक, निजी र सहकारीसहितको लगानी संरचनाले योजना अवधिमा ३७ खर्ब ६८ अर्ब २४ करोड लगानी गर्ने उद्देश्य राखे पनि उपलब्ध तथ्याङ्कले सोबमोजिम लगानी हुन सकेको देखाउँदैन। दिगो विकास लक्ष्यअनुरूप प्रदेशको प्रतिव्यक्ति आय (२४३० अमेरिकी डलर) २०३० सम्मको राष्ट्रिय लक्ष्य (२५०० अमेरिकी डलर) को नजिक देखिन्छ। अन्य सूचकहरूमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योगको

योगदान (११.४ प्रतिशत), कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर तथा प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन वृद्धिदर (औसत ४ प्रतिशत) को हाराहारीमा रहनु लक्ष्यअनुरूप देखिंदैन।

२.२.२ सार्वजनिक खर्च, राजस्व तथा वित्तीय क्षेत्र

बागमती प्रदेशले आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ देखि आर्थिक ऐन जारी गरी प्रदेशभित्र कर तथा गैहकर राजस्वसङ्कलन गर्दै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ बाहेक अन्य आर्थिक वर्षहरूमा लक्ष्यभन्दा बढी राजस्व प्राप्त भएको छ। बागमती प्रदेश सरकारको आय संरचना हेर्दा कर राजस्व, गैहकर राजस्व र वित्तीय हस्तान्तरण मुख्य सरकारी आय हुन्।

चित्र ५ : विगत ३ वर्षको राजस्व प्राप्ति (रु. करोडमा)

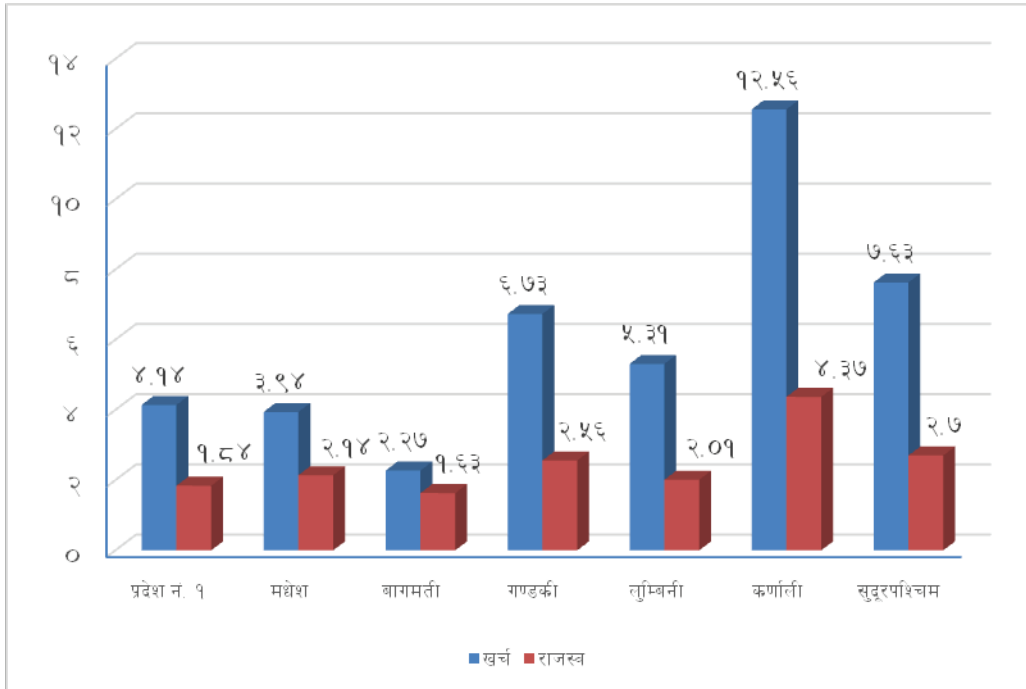
स्रोत: प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय, बागमती प्रदेश

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुन मसान्तसम्ममा कर राजस्व गैरकर राजस्व, वित्तीय हस्तान्तरण र नगद मौज्जातको अंश क्रमशः २९.००, ६.३३, १७.९८ र ४६.६७ प्रतिशत रहेको छ। यसै अवधिमा मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, घरजग्गा रजिस्ट्रेशन दस्तुर र सवारी साधनको करको हिस्सा क्रमशः २२.२४, ६.७३, २३.३७ र २२.४९ प्रतिशत रहेको थियो। बजेट विनियोजन भएका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूको रकम खर्च हुन नसक्दा प्रदेश सरकारको सञ्चित कोषमा नगद मौज्जातको परिमाण बढ्दै गएको छ।

बागमती प्रदेश सरकारले आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ मा सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त समानीकरण अनुदानबापत रु. १०२ करोडको बजेट प्रस्तुत गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा बजेट वृद्धि भई ५७७२ करोड पुगेको छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा सरकारको खर्च प्रगति ५७.९६ प्रतिशत भएकोमा २०७६/०७७ मा ५८.१४ हुनुले खर्च गर्ने क्षमतामा क्रमशः सुधार भएको देखिन्छ। प्रदेश सरकारको पुँजीगत खर्चको अंश क्रमशः बढ्दै गए तापनि बागमती प्रदेशमा कोभिड १९ तथा सरकार परिवर्तनका कारणले पुँजीगत खर्च २०७७/०७८ मा ६.६७ प्रतिशतले कमी आएको थियो।

तुलनात्मक रूपमा बागमती प्रदेश उच्च वित्तीय पहुँच भएको प्रदेश हो। वित्तीय पहुँचका आधारमा हेर्ने हो भने सबैभन्दा बढी २५.८ प्रतिशत बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा भएको प्रदेश हो। प्रदेशगत रूपमा प्रतिशाखा जनसङ्ख्या बागमती प्रदेश (२०७९ जनसङ्ख्या प्रतिशाखा) गण्डकी प्रदेश (प्रतिशाखा १७६५) पछि दोश्रो कम जनसङ्ख्या भएको प्रदेश हो। बिमा समिति २०७८ को तथ्याङ्कअनुसार जीवन तथा निर्जीवन बिमाको शाखामध्ये बागमती प्रदेश सबैभन्दा बढी शाखा भएको प्रदेश हो।

चित्र ६: प्रदेशगत राजस्व र खर्चको आकार (सम्बन्धित प्रदेशको कुल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपातमा)

स्रोत: महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, २०७८

राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कर्णाली प्रदेशको योगदान सबैभन्दा कम अर्थात् करिब ४ प्रतिशत र बागमती प्रदेशको योगदान सबैभन्दा बढी अर्थात् करिब ३७ प्रतिशत रहेको छ। प्रदेशगत कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको आधारमा हेर्दा बागमती प्रदेशले गरेको खर्च र राजस्वको अनुपात सबैभन्दा कम र कर्णाली प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा खर्चको र राजस्वको अनुपात तुलनात्मक रूपमा सबैभन्दा उच्च रहेको छ। कर्णाली प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्व र खर्चको अनुपात क्रमशः १२.५६ र ४.३७ प्रतिशत रहेको छ भने बागमती प्रदेशको उक्त अनुपात क्रमशः २.२७ र १.६३ प्रतिशत रहेको छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमध्ये कर्णाली प्रदेशको योगदान सबैभन्दा कम रहेको र प्रदेशले गरेको खर्च तुलनात्मक रूपमा उच्च रहेको हुदा कर्णाली प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा खर्चको अनुपात सबैभन्दा उच्च रहेको हो। कुल गार्हस्थ्य उत्पादन मध्ये बागमतीको प्रदेशको योगदान सबैभन्दा बढी रहेको हुदा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा खर्चको र राजस्वको अनुपात सबैभन्दा कम देखिएको हो।

२.२.३ उद्योग र पर्यटन क्षेत्रको विकासको अवस्था

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको प्रतिवेदन अनुसार बागमती प्रदेशमा उत्पादनमूलक उद्योगको सङ्ख्या ३२७५५ रहेको देखिन्छ जुन नेपालमा दर्ता भएका उत्पादनमूलक उद्योग सङ्ख्याको ३१.४ प्रतिशत हो। उत्पादनमूलक उद्योगमा भएको लगानीको अवस्थालाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ सम्ममा बागमती प्रदेशमा रु ९१,२७१ करोड लगानी भएको देखिन्छ। यो परिमाण नेपालका उद्योगहरूमा भएको लगानीको ३६.३३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यी उद्योगको प्रस्तावित रोजगारी सङ्ख्याको अवस्थालाई आधार मान्दा बागमती प्रदेशमा उत्पादनमूलक उद्योगले करिब १६११९५ जनालाई रोजगारी उपलब्ध गराएको देखिन्छ। यस प्रदेशमा नेपालका १०५ औद्योगिक ग्राममध्ये ११ वटा र औद्योगिक क्षेत्रहरूमध्ये बालाजु, भक्तपुर, पाटन र हेटौँडा गरी चारवटा औद्योगिक क्षेत्रहरू छन्।

सापेक्षिक रूपमा औद्योगिक विकासका निम्ति औद्योगिक पूर्वाधार राम्रो हुनु, आन्तरिक बजार हुनु, पूर्वाधारको सरकारको लगानी आदिले औद्योगिक सम्भावनालाई देखाउँछ। यद्यपि औद्योगिक लगानी मैत्री वातावरणमा सुधार नआउँदा जग्गा प्राप्तिको समस्या आदिले प्रदेशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको उल्लेख्य योगदान हुन सकेको छैन।

तालिका ४: बागमती प्रदेशको उद्योगमा लगानी र रोजगारीको तुलनात्मक स्थिति

प्रदेश	लगानी (रु करोडमा)	उत्पादनमूलक उद्योगको सङ्ख्या	रोजगार व्यक्तिको सङ्ख्या
प्रदेश १	५५५५९	१९३८०	१०१,२७९
मधेश	१४१६५	१२६५४	७९,७७८
बागमती	९१२७१	३२७५५	१६१,१९५
गण्डकी	५४८७५	१०९२८	३७,९९८
लुम्बिनी	१७१०९	१६१७०	९३७०६
कर्णाली	१३५२१	४४२८	९८८३
सुदूरपश्चिम	४७२१	७७४३	२६६८४
नेपाल	२५१२२१	१०४०५८	५१०५२३

स्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग , २०२१

प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, र ऐतिहासिक हिसाबले यो प्रदेश मुख्य पर्यटकीय क्षेत्र पनि हो। विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत १० वटा सम्पदामध्ये ८ वटा सम्पदा, ४ वटा राष्ट्रिय निकुञ्ज, ५६ वटा धार्मिक स्थल र गौरी शङ्कर संरक्षण क्षेत्र यसै प्रदेशमा अवस्थित छन्। आ. व. २०७८/०७९ को तथ्याङ्कअनुसार ९१ वटा तारे होटल र ४०१४ वटा ट्राभल एजेन्सीले सेवा दिइरहेका छन्। यसले पर्यटन क्षेत्र बागमती प्रदेशको एक महत्त्वपूर्ण आर्थिक आधार भएको देखाउँछ।

२.३ सामाजिक विकासको अवस्था

२.३.१ शिक्षा

शिक्षा मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक विकासको महत्त्वपूर्ण आधारशिला हो। यस प्रदेशमा कुल विद्यालयको सङ्ख्या ६५६९ रहेको छ, जुन कुल विद्यालय सङ्ख्याको १९.११ प्रतिशत हो। बागमती प्रदेशमा आधारभूत तहको खुद भर्ना दर मुलुकको औसत दरभन्दा केही बढी रहेको छ। हाल यस प्रदेशको आधारभूत तहको खुद भर्ना दर ९६.८८ प्रतिशत रहेको छ। शिक्षा क्षेत्रतर्फ बागमती प्रदेशको सामुदायिक विद्यालयमा तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपातलाई तालिकामा देखाइएको छ। बागमती प्रदेशमा आधारभूत तहमा विद्यालय विद्यार्थी अनुपात ९२८ र शिक्षक विद्यार्थी अनुपात १८ रहेको छ। विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको विवरणअनुसार यस प्रदेशमा उच्च शैक्षिक संस्थाहरूको सङ्ख्या ६२४ रहेको छ, जुन कुल उच्च शैक्षिक संस्था सङ्ख्याको ४३

प्रतिशत हो। उच्च शैक्षिक संस्थाहरूको सङ्ख्याको स्थितिलाई हेर्दा यस प्रदेशमा अन्य प्रदेशको तुलनामा बढी रहेको देखिन्छ।

तालिका ५: बागमती प्रदेश सामुदायिक विद्यालयमा तहगत विद्यालय, विद्यार्थी र शिक्षक अनुपात र प्रदेशगत तुलना

प्रदेश	विद्यालय विद्यार्थी अनुपात				शिक्षक विद्यार्थी अनुपात				आधारभूत तहको खुद भर्नादर (प्रतिशतमा)
	आधारभूत (१-५)	आधार भूत (६-८)	माध्यमिक (९-१०)	माध्यमिक (११-१२)	आधार भूत (१-५)	आधार भूत (६-८)	माध्यमिक (९-१०)	माध्यमिक (११-१२)	
प्रदेश नं.१	८२	८४	८८	१५८	१९	२७	२१	६७	९६.९
मधेस	१९५	१७५	१६९	१७२	४९	६७	४४	८५	९६.८५
बागमती	९२	८८	७६	१६६	१८	२४	१४	५०	९६.८८
गण्डकी	६३	७६	७३	११७	१३	२१	१५	३९	९६.९४
लुम्बिनी	११८	११४	१११	१७६	२४	३३	२४	७३	९६.८८
कर्णाली	८८	१०७	११८	१६७	२६	३५	३३	७५	९६.९८
सुदूरपश्चिम	९६	१०२	१११	१६२	२४	३१	२७	५६	९६.९०
नेपाल	१०४	१०३	९९	१६०	२१	३१	२२	५७	९६.६

स्रोत: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, २०७८

२.३.२ स्वास्थ्य

सरकारी एवम् निजी क्षेत्रका संस्थाहरूले मुलुकमा स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउँदै आएका छन्। बागमती प्रदेशमा सरकारी क्षेत्रबाट स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने एकाइहरूको सङ्ख्या ९३४ रहेको छ। यो कुल स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने सरकारी एकाइ सङ्ख्याको १९.२ प्रतिशत हो। उक्त एकाइमध्ये ३३ वटा अस्पताल, ४३ वटा प्राथमिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ६४० वटा स्वास्थ्य चौकी, ११० वटा सहरी स्वास्थ्य केन्द्र, ९० वटा सामुदायिक स्वास्थ्य केन्द्र र अन्य १८ वटा रहेका छन्। स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने संस्थाको सङ्ख्या उल्लेख भए पनि जनशक्ति र उपकरणको अभावले गर्दा यस प्रदेशमा सबै जिल्लाहरूमा सहज रूपमा स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुन सकेको पाइँदैन।

बागमती प्रदेशमा पुङ्कोपन १७.६ प्रतिशत, पूर्ण खोप लगाएको स्थिति ८३.४ प्रतिशत र दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराएको स्थिति ८६.६ प्रतिशत रहेको छ। प्रदेशगत तुलनात्मक अवस्था तल तालिकामा देखाइएको छ। स्वास्थ्य सूचकमध्ये पुङ्कोपन (प्रतिशतमा) सबैभन्दा कम भएको प्रदेश बागमती प्रदेश देखिन्छ।

तालिका ६: बागमती प्रदेशको स्वास्थ्य सूचकको तुलनात्मक स्थिति (प्रतिशतमा)

प्रदेश	पुङ्कोपन	पूर्ण खोप लगाएको स्थिति	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराएको स्थिति
प्रदेश १	२०.०	८०.८	८१.८
मधेश प्रदेश	२९.३	६७.७	६७.९
बागमती प्रदेश	१७.६	८३.४	८६.६
गण्डकी प्रदेश	१९.७	९३.४	८९.२
लुम्बिनी प्रदेश	२५.१	८५.३	८६.९
कर्णाली प्रदेश	३५.८	८४.३	७२.३
सुदूरपश्चिम प्रदेश	२८.०	८८.८	८७.८

स्रोत: नेपाल जनसाङ्ख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण, २०२२

दिगो विकास लक्ष्यअनुरूप हेर्दा सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षासम्बन्धी सूचकहरू राष्ट्रिय लक्ष्यअनुरूप नै भए तापनि स्वस्थ जीवनसँग सम्बन्धित सूचकहरू जस्तै: दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराउने ९९ प्रतिशत, राष्ट्रिय लक्ष्य पूर्ण खोप लगाउने ९९.५ प्रतिशत, जस्ता सूचकहरू लक्ष्य-उन्मुख देखिदैनन्।

२.३.३ अन्य सामाजिक विकास

बागमती प्रदेशको लैङ्गिक सशक्तीकरण मानव विकास सूचकाङ्क बहुआयामिक गरिबी र लैङ्गिक विकासलाई हेर्दा अन्य प्रदेशको तुलनामा सुदृढ देखिन्छ। बागमती प्रदेशको लैङ्गिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क ०.४५, बहुआयामिक गरिबी सूचकाङ्क ७.० र लैङ्गिक विकास सूचकाङ्क ०.९२ रहेको छ। निरपेक्ष गरिबी प्रतिशत १५.३ रहेको छ जुन राष्ट्रिय औसतभन्दा केही कम हो। यस प्रदेशमा बेरोजगारीको दर ७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

तालिका ७: बागमती प्रदेशमा लैङ्गिक तथा मानव विकासको तुलनात्मक अवस्था

सूचक	नेपाल	प्रदेश १	मधेश प्रदेश	बागमती प्रदेश	गण्डकी प्रदेश	लुम्बिनी प्रदेश	कर्णाली प्रदेश	सुदूरपश्चिम प्रदेश
लैङ्गिक सशक्तीकरण सूचकाङ्क	०.४७९	०.४५९	०.५०३	०.४५७	०.४६३	०.४७४	०.५५८	०.५२२
मानव विकास सूचकाङ्क	०.५८७	०.५८०	०.५१	०.६६१	०.६१८	०.५६३	०.५३८	०.५४७
बहुआयामिक गरिबी सूचकाङ्क	१७.४	१५.९	२४.२	७.०	९.६	१८.२	३९.५	२५.३
लैङ्गिक विकास सूचकाङ्क	०.८८६	०.९०१	०.७८६	०.९२९	०.९८६	०.९०१	०.९०२	०.९०३
निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनिको जनसङ्ख्या प्रतिशतमा	१८.७	१२.४	१९.८	१५.३	१५.५	१८.२	२८.९	३३.९
वेरोजगारी दर प्रतिशतमा	११.४	१०.२	२०.१	७.०	९.०	११.२	९.७	११.५

स्रोत : बहुआयामिक गरिबी सूचक, २०२१; नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन, २०२०

मानव विकास सूचकाङ्कको अवस्था हेर्दा, आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ मा ०.६४१ को अवस्थाबाट २०७९ सम्ममा ०.७ पुगेको छ। २०७९ को तथ्याङ्कका आधारमा हेर्दा आधारभूत खानेपानीको सुविधा प्राप्त गर्नेको घर धुरी ९३.८ प्रतिशत, सुरक्षित खानेपानी प्राप्त गर्ने जनसङ्ख्या २.१ प्रतिशत रहेको छ।

२.४ पूर्वाधार विकासको अवस्था

भौतिक पूर्वाधारका सन्दर्भमा राष्ट्रिय सडक सञ्जाल (कच्ची, खण्डस्मित र कालोपत्रे) मा यो प्रदेशको हिस्सा सबैभन्दा बढी (२४.७६ प्रतिशत) रहेको छ। आर्थिक वर्ष २०७९ सम्ममा १६,००१ कि.मि. सडक सञ्जाल निर्माण भएको छ। सडक घनत्वको हिसाबले (०.७९ कि.मि. प्रतिवर्ग कि.मि.) सबैभन्दा बढी रहेको छ।

तालिका ८: बागमती प्रदेशको सडक सञ्जालका परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना

परिसूचक	नेपाल	प्रदेश नं. १	मधेस	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
स्थानीय सडक सञ्जाल (कि.मी.)	६४६१७	१३१२९	६००२	१६००१	११५७०	९१३९	३३०१	५४७५
सडक घनत्व	०.४४	०.५१	०.६२	०.७९	०.५४	०.४१	०.१२	०.२७

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७८, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल सरकार।

आ. व. २०८०/८१ सम्ममा उल्लिखित सूचकको लक्ष्य क्रमशः १०० र ६५ प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको छ। प्रदेशको कुल क्षेत्रफलको १५.४५ प्रतिशत (३,१४,०२२ हेक्टर) सिञ्चाइ योग्य भूमिमध्ये ४१.०७ प्रतिशत सिञ्चित छ।

विद्युत् उत्पादनका सन्दर्भमा २०७८ सम्ममा १,०१६ मेगावाट क्षमताका आयोजनाहरू सञ्चालनमा छन्। विद्युत् प्राधिकरणको तथ्याङ्कअनुसार २०७८ फाल्गुनसम्ममा विद्युत् प्राप्त घर परिवार ९५.९१ प्रतिशत रहेकोमा २०८०/८१ सम्म १०० प्रतिशत पुऱ्याउने लक्ष्य लिइएको छ।

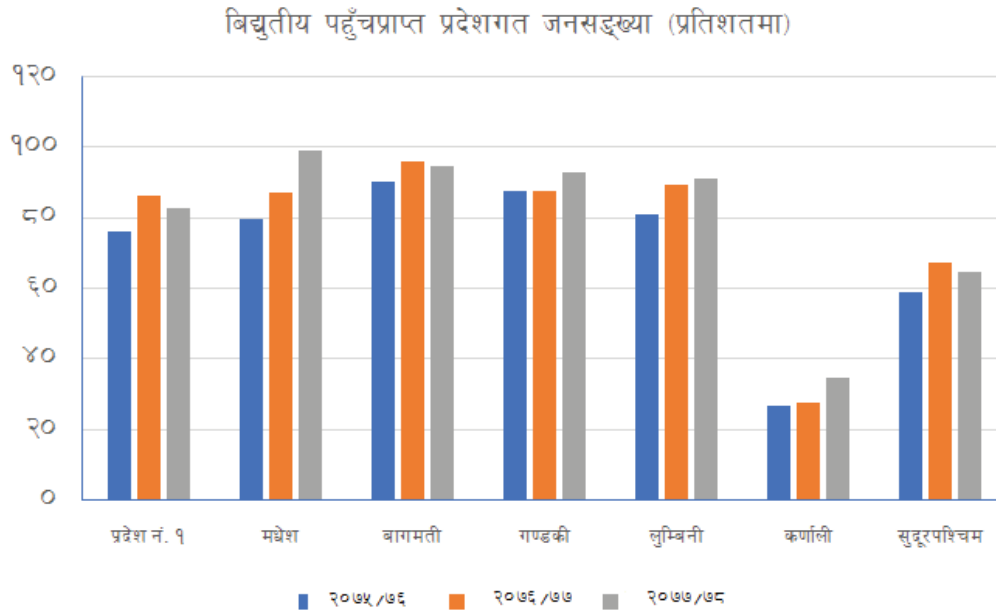
तालिका ९: बागमती प्रदेशको ऊर्जा सम्बन्धी परिसूचकको अवस्था र अन्य प्रदेशसँगको तुलना

परिसूचक	नेपाल	प्रदेश नं. १	मधेस	बागमती	गण्डकी	लुम्बिनी	कर्णाली	सुदूरपश्चिम
जलविद्युत् उत्पादन (मेगावाट) ^४	२०२३	३२७	२१	१०१६	५६५	३१	११	५२
विद्युत् प्राप्त घर परिवार (प्रतिशतमा)	९४	९६.९५	९६.९९	९५.९१	९५.६८	९४.९१	४३.८७	७१.०७

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७८, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल सरकार।

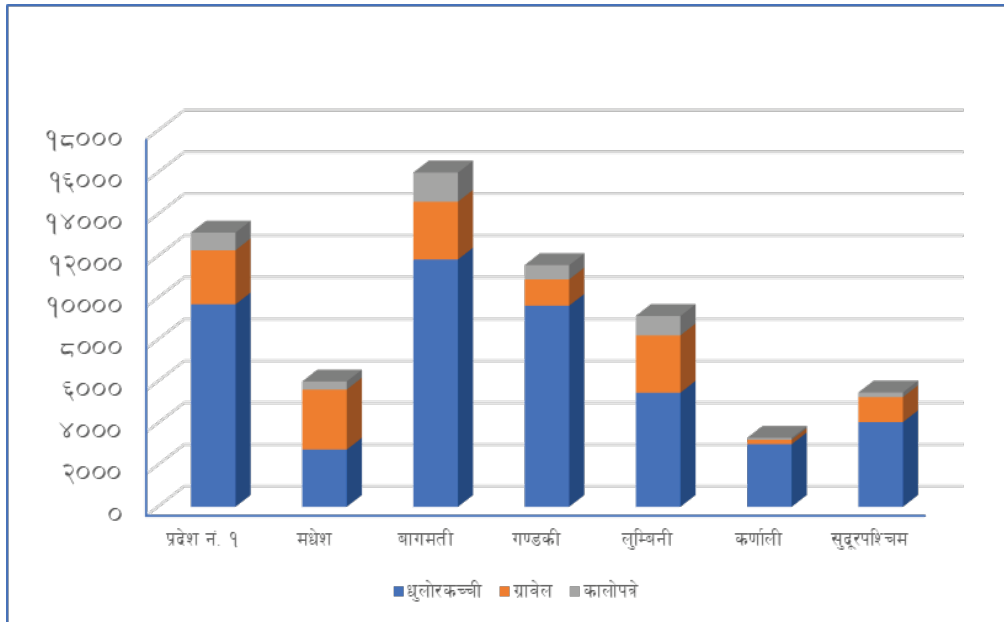
दिगो विकास लक्ष्यका विभिन्न सूचकहरूलाई हेर्दा विद्युत्को पहुँच एलपीजीको प्रयोग गर्ने घरधुरी, जलविद्युत् उत्पादन क्षमता, आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधा पुगेको घरधुरी, सडक जनघनत्व तथा वित्तीय पहुँचजस्ता सूचकहरूमा लक्ष्यअनुरूप अगाडि बढेको छ। तथापि कालोपत्रे सडक जनघनत्व लगायत सूचकहरू लक्ष्यअनुरूप देखिदैनन्।

चित्र ७: विद्युतीय पहुँचप्राप्त प्रदेशगत जनसङ्ख्या (प्रतिशतमा)

स्रोत: नेपाल विद्युत् प्राधिकरण, २०७८,

चित्र ८: प्रदेशगत सडकको अवस्था

स्रोत: सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय २०७८

२.२.७ वातावरणीय क्षेत्र

वन, वन पैदावर, वन्यजन्तु, जैविक विविधता र जलाधार क्षेत्र बागमती प्रदेशका जनताको जनजीविकाको प्रमुख आधार हो। वनबाट करिब ७० प्रतिशत इन्धन, ४० प्रतिशत पशु आहारा र अन्य वातावरणीय सेवा प्राप्त हुँदै आएको छ (प्रदेश आवधिक योजना २०७६)। बागमती प्रदेशको चुरे क्षेत्रको ठुलो भाग (६४ प्रतिशत) वनले ढाकेको छ। प्रदेश जलाधारलाई सिञ्चित गर्ने ७ वटा प्रमुख नदीहरू छन्। सहरी क्षेत्र बढी भएको बागमती प्रदेशमा वातावरणीय प्रदूषण ठुलो समस्याको रूपमा रहेको छ। सहरी क्षेत्रमा सवारी प्रदूषण, ढल तथा फोहोर, ईँटाभट्टाको धुवाँ र, प्लास्टिकजन्य फोहोरले वातावरण प्रदूषण गरेको पाइन्छ। बागमती प्रदेशका पहाडी जिल्लाहरू भूबनोट तथा भौगर्भिक विशिष्टताका कारण जलवायु परिवर्तनको दृष्टिकोणबाट जोखिमपूर्ण अवस्थामा छन्। बाढी, पहिरो, हावाहुरी, चट्याङलगायत जलवायुजन्य प्राकृतिक प्रकोपका घटनाहरू बढ्दै गएका छन्।

दिगो विकास लक्ष्यअनुसार बजेट विनियोजन र खर्चको प्रवृत्ति

३.१ पृष्ठभूमि

बागमती प्रदेश सरकारले पहिलो आवधिक योजना लागु गर्दै दिगो विकास लक्ष्यहरूले तय गरेका उद्देश्य प्राप्त गर्न क्षेत्रगत रूपमा फराकिलो नीति तथा रणनीतिहरू तयार पारेको छ। दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने निर्धारित लक्ष्यहरूलाई योजना र बजेट प्रणालीसँग समायोजन गर्न सुरु गरिएको पाइन्छ। योजना तहमा वार्षिक विकास कार्यक्रम र प्रदेशको मध्यमकालीन खर्च संरचना र नीतिगत तहमा आर्थिक ऐन, आर्थिक कार्यविधि, नियमावली एवम् विनियोजन विधेयक निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएका छन्। दिगो विकास लक्ष्यहरूलाई स्थानीय सरकारको तहमा स्थानीयकरण गर्न थालिएको छ। प्रभावकारी कार्यान्वयन र नियमित सुधारका निम्ति अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गरिएको छ। प्रदेश योजनाको प्रदेश योजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन २०७६ तथा आर्थिक मन्त्रालयले सार्वजनिक खर्चका विभिन्न मापदण्डहरू तयार गरेको छ। सन् २०३० सम्मको आधार तथ्याङ्क र परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गर्ने गरी दिगो विकास लक्ष्यमुखी कार्यक्रमको निर्माण र यसको अनुगमन र मूल्याङ्कनका खाकासहितको बागमती प्रदेशको अवस्था तथा मार्गचित्र तयार गरिएको छ, तर मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा बजेट प्रणालीमा दिविललाई पूर्ण रूपमा आन्तरिकीकरण गरेको देखिँदैन। पछिल्ला आर्थिक वर्षहरूमा बजेट प्रणालीमा दिविल साङ्केतीकरणसहित कार्यक्रम तयार पार्ने क्रम बढेको छ। दिविलका निर्धारित लक्ष्यहरू हासिल गर्न सार्वजनिक खर्चको महत्त्व ठुलो छ। सार्वजनिक खर्चको प्राथमिकता, कार्यान्वयन क्षमता र उपलब्धिले दिविलका लक्षित उद्देश्यहरूको सफलतालाई प्रभावित पार्दछ।

यिनै कुरालाई मध्यनजर गरी बागमती प्रदेशको बजेटको स्रोत, बजेट विनियोजन तथा खर्चको प्रवृत्ति, साङ्केतीकरणको विद्यमान अवस्था र प्रदेशको बजेटलाई साङ्केतीकरणका लागि तयार गरिएको स्रोत पुस्तिकालाई आधार मानी विगत तीन वर्षमा प्रदेश सरकारबाट बजेटमार्फत सञ्चालित कार्यक्रमहरूलाई दिविल सङ्केत अनुसार साङ्केतीकरण गरी यस अध्यायमा विश्लेषण गरिएको छ।

३.२ प्रदेशको बजेटको स्रोत विश्लेषण

बागमती प्रदेशमा सरकारी खर्चको आकार वृद्धि भएसँगै आयका स्रोतहरूको योगदानमा पनि परिवर्तन आएको देखिन्छ। पछिल्लो चार वर्षको आय अनुमानको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ वर्षबाहेक अन्य आर्थिक वर्षहरूमा आय लक्ष्यभन्दा बढी प्राप्त भएको देखिन्छ। तलको तालिकामा विगत चार वर्षको बजेट र सरकारी आयको सङ्कलन प्रतिशत देखाइएको छ। सरकारको खर्च गर्ने क्षमता कमजोर हुँदै जाँदा सञ्चित कोषमा नगद मौज्जातको परिमाण बढ्दै गएको देखिन्छ। बजेटको मुख्य स्रोतको रूपमा कर राजस्व देखिन्छ। पछिल्ला चार आर्थिक वर्षहरूमा बजेटमा करिब ५० प्रतिशत हिस्सा कुल राजस्वको देखिन्छ। राजस्व प्राप्ति स्रोतहरूमा प्रदेश सरकारको आन्तरिक स्रोत, सङ्घीय तथा स्थानीय तहबाट प्राप्त हुने राजस्व बाँडफाँटबाट र अनुदान फिर्ता हुन्। राजस्व बाँडफाँट प्राप्त हुने आयमा मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, घरजग्गा रजिस्ट्रेशन दस्तुर र सवारी साधन करको हिस्सा मुख्य रूपमा रहेका छन्। सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त वित्तीय हस्तान्तरणतर्फ प्रदेश सरकारको कुल बजेटमा सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त अनुदानहरूको हिस्सा क्रमश घट्दै गएको देखिन्छ। सबैभन्दा कम हिस्सा रहेको विशेष अनुदान सामान्य रूपमा वृद्धि भए तापनि अन्य सबै अनुदानहरू घटेका छन्। विशेष गरी ससर्त अनुदानको हिस्सा आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ मा २४.०३ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा घटेर अनुमानित ९.९३ प्रतिशतमा झरेको देखिन्छ।

तालिका १०: प्रदेशको गत चार आर्थिक वर्षको बजेट स्रोत विवरण

शीर्षक	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९ (अनुमानित)
जम्मा बजेट (रु. करोडमा)	३५६१	४७६०	५१४२	५७७२
कर राजस्व सङ्कलन प्रतिशत	४६.२	३६.८	४०.४	३८.८
गैरकर राजस्व सङ्कलन प्रतिशत	४.१	६.०	९.४	५.८
कुल राजस्व सङ्कलन प्रतिशत	५०.२	४२.८	४९.८	४९.४
समानिकरण अनुदान सङ्कलन प्रतिशत	१६.७६	१५.९६	१५.०१	१३.६२
ससर्त अनुदान सङ्कलन प्रतिशत	२४.०३	१६.७६	११.३७	९.९३
विशेष अनुदान सङ्कलन प्रतिशत	०.००	०.८६	०.९५	०.९७
समपूरक अनुदान सङ्कलन प्रतिशत	१.६८	१.३६	१.५९	०.९९
नगद मौज्जात र बेरूजु सङ्कलन प्रतिशत	२.१	३९.१	०.५	४२.८
ऋण लगानी फिर्ता सङ्कलन		०.६		०

प्रतिशत				
कुल आय सङ्कलन प्रतिशत	९४.८	१०१.६	११९.४	१२०.४

स्रोत: आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय, बागमती प्रदेश

३.३ बजेट विनियोजन तथा खर्चको प्रवृत्ति

प्रदेश सरकारको स्थापनासँगै पहिलो आर्थिक वर्ष २०७४/०७५ मा बागमती प्रदेश सरकारले विनियोजन ऐन एवम् आर्थिक कार्यविधि ऐन, २०७४ जारी गरी सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त समानीकरण अनुदानमार्फत प्राप्त भएको आयबाट खर्च व्यवस्थापन गरेको थियो। आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ देखि बागमती प्रदेश सरकारले प्रत्येक वर्ष असार १ गते वार्षिक आय-व्ययको रूपमा बजेट प्रस्तुत गर्ने गरेको छ। यस प्रदेशको विगत ३ वर्षको बजेट विनियोजन, खर्च र प्रगति प्रतिशतको स्थितिलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ। आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ मा रु. ३५ अर्ब ६१ करोड को बजेट प्रस्तुत गरेपश्चात् बजेटको आकारमा उल्लेखनीय वृद्धि भएको देखिन्छ।

बजेटको प्रवृत्तिलाई हेर्दा बागमती प्रदेशको बजेटको आकार बर्सेनी वृद्धि हुँदै गएको छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा ४७.६ अर्बको बजेट विनियोजन भएकोमा यसमा २१.४ प्रतिशतले वृद्धि भई आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा बजेटको आकार रु ५७.८ अर्ब पुगेको छ। सरकारको विगत ३ आर्थिक वर्षको खर्चको अवस्थालाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा क्रमिक सुधार हुँदै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा ५८.७ प्रतिशत खर्च भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ सम्म आइपुग्दा क्रमिक सुधार भई ६९.२ प्रतिशत पुगेकोमा २०७८/०७९ मा पुनः ६५.६ प्रतिशतमा सीमित भएको देखिन्छ। औसत रूपमा हेर्दा विगत तीन वर्षको खर्च ६४.५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ।

समग्रमा बजेटको आकार वृद्धि गर्न सक्ने क्षमता रहेको बागमती प्रदेशले निर्धारित लक्ष्य बमोजिम उपलब्धि हासिल गर्न खर्च गर्न सक्ने क्षमता वृद्धिका लागि खर्च गर्ने एकाइहरूको संरचनागत सुधार र कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

तालिका ११: प्रदेशको विनियोजित बजेट र खर्चको अवस्था

आर्थिक वर्ष	विनियोजित बजेट (रु. अर्बमा)	खर्च भएको बजेट (रु. अर्बमा)	खर्च प्रतिशत
२०७६/०७७	४७.६	२७.९	५८.७
२०७७/०७८	५१.४	३५.६	६९.२
२०७८/०७९	५७.८	३७.९	६५.६

स्रोत: प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय, बागमती प्रदेश, २०७९

३.४ बजेट र खर्चको विद्यमान साङ्केतीकरणको स्थिति

महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट उपलब्ध तथ्याङ्कको स्थितिलाई हेर्दा आ. व. २०७७/०७८ को कुल विनियोजित बजेटको ९८.६ प्रतिशत बजेट साङ्केतीकरण गरेको देखिँदैन। यस वर्षको बजेटमा उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार (दिविल ९) र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन (दिविल १३) बाहेकका अन्य दिविलहरूमा साङ्केतीकरण गरी बजेट विनियोजन गरेको देखिँदैन, तर आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ तुलनामा आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा भने कुल १६ वटा दिविलमध्ये ८ वटा दिविलहरू जस्तै दिविल ३, ४, ९, १०, ११, १२, १३ र १७ मा साङ्केतीकरण गरी बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ भने बाँकी ८ वटा दिविलहरूमा साङ्केतीकरण गरी बजेट विनियोजन गरेको पाइँदैन। बजेट साङ्केतीकरणको प्रक्रियामा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ को तुलनामा केही सुधार भए तापनि आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को बजेटमा कुल बजेटको ६७.९२ प्रतिशत बजेट साङ्केतीकरण गरेको देखिँदैन। साङ्केतीकरणको स्थितिलाई हेर्दा दिविलअनुसार बजेट साङ्केतीकरण हुन नसक्नु यस प्रदेशमा समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ।

खर्चतर्फको स्थितिलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा साङ्केतीकरण नगरिएको बजेटको परिमाणमा ७६ प्रतिशत खर्च भएको छ। साङ्केतीकरण गरिएको दिविल ९ को अवस्थालाई हेर्दा विनियोजित बजेटभन्दा करिब चार गुणा बढी खर्च हुनुले यस दिविलमा अन्यत्रबाट उच्च रकमान्तर भएको देखिन्छ। दिविल १३ मा भने आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा बजेट विनियोजन नगरिएकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा भने विनियोजित बजेटको प्रतिशतको हाराहारीमा नै खर्च भएको पाइन्छ। दिविल ९ अन्तर्गत मुख्य गरी भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यालयबाट सञ्चालित सडक, पुल निर्माण, सडकको स्तरोन्नति, प्रदेश सरकारका रणनीतिक र ग्रामीण सडक निर्माण कार्यक्रम र उद्योग विकास तथा बजार अनुगमन जस्ता कार्यक्रममा बढी खर्च भएको छ भने दिविल १३ मा मुख्य गरी वातावरण संरक्षण र सहरी वन कार्यक्रममा खर्च भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा खर्चको स्थिति हेर्दा कुल साङ्केतीकरण नगरिएको बजेटको ७६ प्रतिशत रकम खर्च भएको पाइन्छ।

साङ्केतीकरण गरी बजेट विनियोजन गरिएका दिविलहरूको स्थितिलाई हेर्दा दिविल ४ (गुणस्तरीय शिक्षा) मा शतप्रतिशत बजेट खर्च भएको छ भने अन्य दिविलहरूमा भएको खर्चको प्रतिशत निकै कम रहेको देखिन्छ। दिविल ४ अन्तर्गत खेलकुद मैदान निर्माण, कबर्ड हल, विद्यालय तथा क्याम्पसको कक्षाकोठा निर्माण, रङ्गशाला निर्माण, विपद व्यवस्थापनका लागि शैक्षिक कार्यक्रम, जनसङ्ख्या शैक्षिक सामग्री, खरिद, व्यावसायिक/सिपमूलक तालिम, शैक्षिक गुणस्तरका लागि तालिम र प्रयोगशाला निर्माण मुख्य कार्यक्रमहरू हुन्। विनियोजित बजेटका आधारमा बढी प्रतिशतले खर्च भएका दिविलहरू क्रमशः ११, १३, १० र ९ रहेका छन्। त्यसै गरी दिविल १० मा सहूलियतपूर्ण ऋण लगानी कार्यक्रममा खर्च भएको छ भने दिविल ११ मा प्रदेश राजधानी पूर्वाधार विकास र आवास व्यवस्था कार्यक्रममा बढी रकम खर्च भएको पाइन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को खर्च उपलब्धिलाई हेर्दा स्वस्थ जीवन(दिविल ३) मा पनि न्यून खर्च भएको देखिन्छ। अस्पताल तथा

स्वास्थ्य चौकी निर्माण, आमा सुरक्षा सेवा कार्यक्रम, खोप केन्द्र निर्माण, पोषण पुनर्स्थापना गृह सञ्चालन, मातृ तथा नवजात शिशु कार्यक्रम, परिवार नियोजन, किशोर किशोरी तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवा सुदृढीकरण कार्यक्रम, आधारभूत तथा आकस्मिक सेवाको लागि औषधि तथा स्वास्थ्य सुरक्षा सामग्री खरिद आदि दिविल ३ सँग सम्बन्धित मुख्य कार्यक्रमहरू हुन्। त्यसै गरी शून्य भोकमरी (दिविल २) अन्तर्गत मानव र वन्यजन्तु द्वन्द्व न्यूनीकरण तथा कृषि बाली सुरक्षाको कार्यक्रम, दुध पाउडर प्लान्ट निर्माण, प्राङ्गारिक मिसन कार्यक्रम, राष्ट्रिय र स्थानीय बालीका निम्ति व्यावसायिक कृषि उत्पादन विकास कार्यक्रम, गाईको व्यावसायिक कृषि उत्पादन केन्द्र, न्यूनतम समर्थन मूल्य निर्धारण तथा कार्यान्वयन, डिप बोरिड तथा सिँचाइ आदि मुख्य कार्यक्रमहरू हुन्।

तालिका १२: दिविलअनुसार बजेट विनियोजन र खर्च प्रतिशतको प्रवृत्ति (साङ्केतीकरणको विद्यमान स्थिति) प्रतिशतमा

जम्मा विनियोजित बजेट र खर्च					
दिविल कोड	दिविल	२०७७-७८		२०७८-७९	
		बजेट	खर्च	बजेट	खर्च
०	साङ्केतीकरण नगरिएको	९८.६४	९५.०५	६७.९२	७६.००
१	गरिबीको अन्त्य	-	-	-	-
२	शून्य भोकमरी	-	-	-	-
३	स्वस्थ जीवन	-	-	५.२३	२.३९
४	गुणस्तरीय शिक्षा	-	-	०.०४	०.०७
५	लैङ्गिक समानता	-	-	-	-
६	दिगो सफा पानी तथा सरसफाइ सेवा	-	-	-	-
७	ऊर्जाको पहुँच	-	-	-	-
८	समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा मर्यादित काम	-	-	-	-
९	उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार	०.९२	४.५८	०.७५	०.५४
१०	असमानता न्यूनीकरण	-	-	०.४१	०.३५
११	दिगो सहर र बस्तीहरू	-	-	१७.७२	१७.३९
१२	दिगो उपभोग तथा उत्पादन	-	-	१.११	०.०२
१३	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	०.४४	०.३७	०.४२	०.४०
१५	भूसतह स्रोतको उपयोग	-	-	-	-

१६	शान्तिपूर्ण, न्यायपूर्ण र सशक्त समाज	-	-	-	-
१७	दिगो विकासका लागि साझेदारी	-	-	६.४०	२.८४
	जम्मा	१००	१००	१००	१००

स्रोत: महालेखा परीक्षकको कार्यालय, २०७९

३.५ बजेट र खर्चलाई पूर्ण साङ्केतीकरण गर्दाको स्थिति

प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट प्राप्त आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०७८/०७९ सम्मको कुल विनियोजित बजेट र खर्चलाई पूर्ण साङ्केतीकरण गर्दा प्राप्त स्थितिलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ को बजेटलाई पूर्ण साङ्केतीकरण गरेर हेर्दा कुल विनियोजित बजेटको ३२.८ प्रतिशत बजेट उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार (दिविल ९) मा विनियोजन गरेको पाइन्छ भने लैङ्गिक समानता (दिविल ५), र दिगो उपभोग र उत्पादन (दिविल १२)मा तीनओटै आर्थिक वर्षमा बजेट विनियोजन गरेको देखिँदैन। ऊर्जामा पहुँच (दिविल ७) मा आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मात्रै न्यून बजेट विनियोजन गरेको पाइन्छ भने असमानता न्यूनीकरण (दिविल १०) मा आ. व. २०७६/०७७ बाहेक अन्य वर्षमा क्रमशः बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा बजेटको ठुलो अंश (३२.८ प्रतिशत) भौतिक पूर्वाधारमा (दिविल ९) मा विनियोजन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा उक्त अंश घटेर २१.१ प्रतिशत पुगेको छ। दिविल ९ पछि बढी बजेट विनियोजन भएका दिविलहरू क्रमशः दिविल १७, २, ४, ३ र १६ रहेका छन्। दिविल १७, २ र ४ मा कुल बजेटको १० प्रतिशतभन्दा बढी बजेट विनियोजित भएको देखिन्छ। दिविल ८ मा उल्लेख्य मात्रामा बजेट घटेको छ भने दिविल ६ मा क्रमशः बजेट बढ्दै गएको छ। त्यसै गरी दिविल ४ मा पनि आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ पछि बजेट घटेको देखिन्छ।

खर्चतर्फको स्थितिलाई हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा विनियोजित बजेटको प्रतिशतका तुलनामा दिविल २, ३, ६, ९, १५ र १७ बढी प्रतिशतले बजेट खर्च भएको देखिन्छ भने दिविल १, ८, ११ र १६ मा विनियोजन प्रतिशतको तुलनामा कम प्रतिशतले बजेट खर्च भएको पाइन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ को स्थितिलाई हेर्दा दिविल २, ६, ८, ९, १५, र १७ मा बजेट विनियोजन प्रतिशतको तुलनामा बढी प्रतिशतले खर्च भएको छ भने दिविल १, ३, ४ र १६ मा कम प्रतिशतले बजेट खर्च भएको देखिन्छ। त्यसै गरी आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा पनि दिविल २, ६, १५ र १७ मा बजेट विनियोजित प्रतिशतको तुलनामा बढी प्रतिशतले खर्च भएको छ भने दिविल १, ४, ९, ११ र १६ मा विनियोजित बजेटको प्रतिशतभन्दा कम प्रतिशतले खर्च भएको देखिन्छ। साङ्केतीकरण नगरी बजेट विनियोजन गरिएको रकम भने खर्च भएको देखिँदैन। यसरी हेर्दा ठुलो परिमाणमा विनियोजित बजेट खर्च गर्न नसक्दा समग्र बजेट कार्यान्वयन नै कमजोर देखिएको छ।

दिगो विकासको अवधारणाअनुरूप प्रदेशको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा नहुँदा दिविलका कतिपय लक्ष्यहरूमा बजेट विनियोजन भएको देखिँदैन। दिगो उत्पादन र उपभोग (दिविल १२) र लैङ्गिक समानता (दिविल ५) मा तीनओटै आर्थिक वर्षमा बजेट व्यवस्थापन गरिएको छैन। असमानता न्यूनीकरण (दिविल १०) र ऊर्जाको पहुँच (दिविल ७) मा सबै आ.व मा बजेट विनियोजन गरिएको देखिँदैन। दिविलको विषयगत लक्ष्यअनुरूप हेर्दा केही लक्ष्यहरूमा बजेट विनियोजन नभएको, जलवायुसँग सम्बन्धित (दिविल १५) मा न्यून बजेट छुट्याइएको, गरिबी न्यूनीकरण (दिविल १ मा बजेट विनियोजनको अंश घट्टै जानुले प्रदेशले तय गरेका प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्न नै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ।

“बजेट तर्जुमा गर्ने क्रममा दीर्घकालीन सोच र रणनीतिभन्दा पनि वितरणमुखी, दिगो समस्या समाधान नगर्ने आयोजनाहरू छनोट गर्ने प्रवृत्ति हावी छ।”- आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालयका एक पूर्व कर्मचारी

दिविल लक्षित उद्देश्यहरू हासिल गर्न क्षेत्रगत रूपमा तय भएका प्राथमिकताअनुरूप विकासका कार्यक्रम छनोट गर्ने, सरकारी खर्च मितव्ययी ढङ्गले परिचालन गर्नुका साथै परदर्शिता एवम् जवाफदेहिताको खाँचो देखिन्छ। साथै विभिन्न सरोकारवालाहरूसँगको साझेदारीले बृहत् प्रतिबद्धताहरू पूरा गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ।

“प्रदेश सरकारले आफ्नो प्रतिबद्धताहरू कार्यान्वयन गर्न निजी क्षेत्र, सहकारी, सामुदायिक गैर सरकारी संस्थासँग साझेदारी एवम् समन्वयको अभाव छ। सरकार आफैले मात्रै सम्पूर्ण प्रतिबद्धता पूरा गर्न गाह्रो छ।”-प्रदेश नीति तथा योजना आयोगका प्रतिनिधि

तालिका १३: दिविलअनुसार बजेट विनियोजन र खर्चको प्रवृत्ति (पूर्ण साङ्केतीकरण गर्दाको परिवर्तित)

दिविल कोड	दिविल	२०७६-७७		२०७७-७८		२०७८-७९	
		बजेट	खर्च	बजेट	खर्च	बजेट	खर्च
०	साङ्केतीकरण नगरिएको	५.१	०.०	८.९	०.०	३.३	०.०
१	गरिबीको अन्त्य	३.७	३.३	२.४	२.३	१.६	१.३९
२	शून्य भोकमरी	१०.६	१२.००	९.८	१०.०	१०.६	११.८
३	स्वस्थ जीवन	२.६	३.५	३.०	२.९	१०.५	१०.४
४	गुणस्तरीय शिक्षा	१०.०	१०.०	१०.७	१०.०	७.३	६.८८

५	लैङ्गिक समानता	-	-	-	-	-	-
६	दिगो सफा पानी तथा सरसफाइ सेवा	३.२	४.७	३.६	४.८	४.७	५.९८
७	ऊर्जामा पहुँच	-	-	-	-	०.०१४	०.०२
८	समावेशी आर्थिक वृद्धि तथा मर्यादित काम	६.३	३.५	०.२	०.३	०.२	०.२३
९	उद्योग, नवीन खोज र पूर्वाधार	३२.८	३५.०	३२.७	३७.०	२१.१	२०.३
१०	असमानता न्यूनीकरण	-	-	३.९	३.८	३.५	३.४२
११	दिगो सहर र बस्तीहरू	२.४	१.८	२.४	२.३	८.७	७.०६
१२	दिगो उपभोग तथा उत्पादन	--	--	-	-	-	-
१३	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन	०.५	०.३	०.४	०.४	१.९	१.९
१५	भूसतह स्रोतको उपयोग	३.९	४.६	३.३	३.४	३.७	४.२९
१६	शान्तिपूर्ण, न्यायपूर्ण र सशक्त समाज	६.६	५.३	४.७	४.१	९.८	८.५१
१७	दिगो विकासका लागि साझेदारी	१२.४	१६.०	१४.१	१९.०	१३.१	१७.९
		१००	१००	१००	१००	१००	१००

स्रोत: प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय, बागमती प्रदेश, २०७९

नोट: दण्ड जरिमाना फिर्ता, भै-परि आउने विकास खर्च, भै-परि आउने साधारण खर्च र यातायात सहकारी सस्थामा गरिएको शेयर लगानीलाई कोडिंग नगरिएकाले साङ्केतिकरण नगरिएकाले मा बजेट देखिएको हो ।

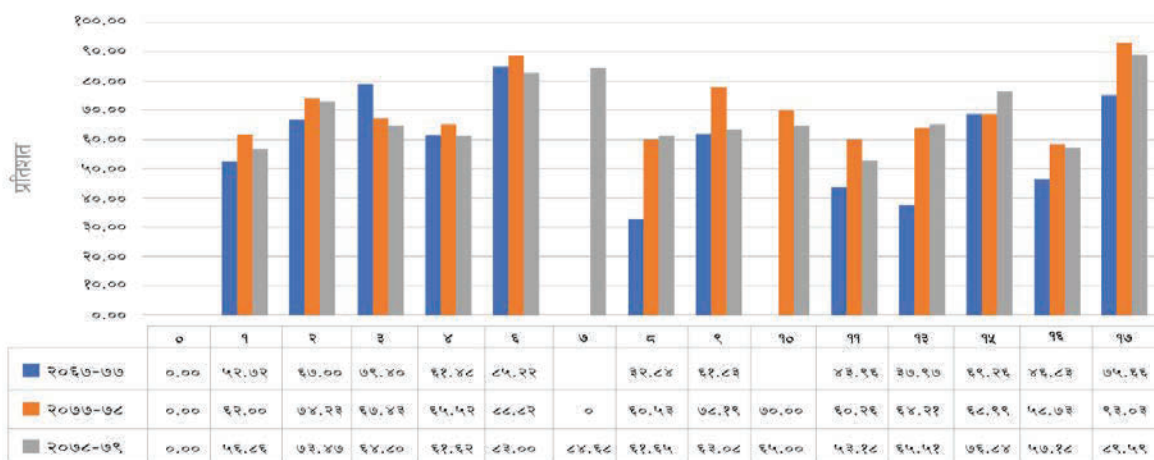
३.५ दिविलअनुसार खर्च गर्न सक्ने क्षमता

आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०७८/०७९ सम्मको दिविलअनुसार विनियोजित बजेट कार्यान्वयन वा खर्च गर्न सक्ने क्षमतालाई तलको चित्रमा देखाइएको छ। विनियोजित बजेटको खर्चको प्रवृत्ति हेर्दा, ठुलो अंशमा बजेट विनियोजन भएका दिविलका कार्यक्रमहरूमा विशेष गरी दिविल ९ मा करिब करिब दुई तिहाइको (औसत ६७.७ प्रतिशत) हाराहारीमा बजेट खर्च भएको

देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ र आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा खर्चको अवस्था हेर्दा, प्रायः सबैमा (दिविल ३ र १५ बाहेक) अन्य दिविलहरूको खर्च प्रतिशतमा वृद्धि भएको देखिन्छ तर आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ र २०७८/०७९ मा हेर्दा दिविल ८, १३ र १५ बाहेक सबै दिविलहरूमा अघिल्लो वर्षको तुलनामा खर्चको प्रतिशत घटेको देखिन्छ। दिविल २, ३, ६, ७, १५, र १७ मा विनियोजित बजेटमध्ये करिब दुई तिहाई अंश खर्च भएको देखिन्छ। दिविल १ र १६ सँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू कम खर्च भए मध्येका हुन्। खानेपानीको पहुँच अभिवृद्धि (दिविल ६) र स्थानीय तहमा जाने बजेट समेत रहने दिगो विकासका लागि साझेदारी (दिविल १७) मा विनियोजित बजेट उल्लेखनीय रूपमा (८० प्रतिशतभन्दा माथि) खर्च भएको र खर्च प्रतिशत पनि वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ।

सामान्यतः दिविल प्राप्तिमा लागि आगामी दिनमा बागमती प्रदेशले बजेटको आकार बढाउनुपर्ने हुन्छ। हालको खर्चको प्रवृत्तिलाई हेर्दा यस प्रदेशको औसत वार्षिक खर्च करिब ६५ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। त्यसैले आगामी दिनमा खर्च गर्ने क्षमता अभिवृद्धिका खर्च गर्ने एकाइहरूको संरचनामा सुधार र दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

चित्र ९: प्रदेशमा दिविलअनुसार खर्च गर्ने क्षमता

निष्कर्षः

आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०७८/०७९ सम्मको अवधिमा दिविलअनुसार बजेट विनियोजनलाई हेर्दा दिविल ९ (उद्योग, नविन खोज र पूर्वाधार), दिविल १७ (दिगो विकासका लागि साझेदारी), दिविल २ (शून्य भोकमरी), दिविल ४ (गुणस्तरीय शिक्षा) प्राथमिकताका क्षेत्रमा परेको देखिन्छ। प्राथमिकतामा राखिएका उल्लेखित क्षेत्रका सूचकहरूलाई हेर्दा राष्ट्रिय तथा प्रदेश तहमा दिगो विकास लक्ष्यले २०३० सम्ममा निर्धारण गरेका लक्ष्यअनुरूप नै देखिएका छन्, तथापि राष्ट्रिय लक्ष्यअनुरूप सन् २०३० सम्ममा कृषिक्षेत्रको वृद्धिदर ५ प्रतिशत, उद्योगको योगदान २५ प्रतिशत, पक्की सडक जनघनत्व ०.२५ किलोमिटर प्रतिवर्गकिलोमिटर पुऱ्याउने जस्ता उद्देश्य लक्ष्य उन्मुख देखिँदैन। बागमती प्रदेश तहमा कृषिक्षेत्रको वृद्धिदर २.४ प्रतिशत, उद्योगको योगदान ११.४ प्रतिशत रहेको छ। लक्ष्य प्राप्तिका लागि कार्यक्रमको छनौटका साथै पर्याप्त बजेट विनियोजनमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ। शून्य भोकमरी, रोजगार वृद्धि र पूर्वाधारसँग सम्बन्धित लक्ष्यहरू प्रत्यक्ष रूपमा अन्य लक्ष्यसँग पनि अन्तर्सम्बन्धित भएको हुँदा निरन्तर प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ तर ठूलो अंशमा बजेट विनियोजन गरिएका उल्लेखित लक्ष्यहरूमा (औसत दुईतिहाइको हाराहारीमा) कम खर्च हुनुले लक्षित उद्देश्य हासिल गर्नका निम्ति चुनौतीको रूपमा देखिएको छ। स-साना र पूर्वतयारी विनाका कार्यक्रम छनोटले लक्ष्य हासिल गर्नमा थप असर पारेको देखिन्छ।

प्रदेशको आवधिक योजनाले प्राथमिकतामा राखेका साथै दिगो विकास लक्ष्यका प्रमुख कार्यक्रमहरू जस्तै गरिबीको अन्त्य (दिविल १) ऊर्जाको पहुँच (दिविल ७), असमानता न्यूनीकरण (दिविल १०), जलवायु परिवर्तन अनुकूलन (दिविल १३) मा कम बजेट विनियोजन हुँदा लक्ष्यअनुरूप उपलब्धिहरू हाँसिल भएको देखिँदैन। शून्य गरिबीको सन्दर्भमा बागमती प्रदेशले बहुआयामिक गरिबीलाई २०८०/०८१ सम्ममा ७ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य लिएको छ भने दिविलको राष्ट्रिय लक्ष्य सन् २०३० सम्ममा ६.४८ प्रतिशतमा झार्ने रहेको छ। साथै बागमती प्रदेशको २०३० सम्मको लक्ष्य अनुसार गरिबीको रेखामुनी रहेका जनसङ्ख्या ४.६७ प्रतिशतमा झार्ने रहेको छ, तर प्रदेशको उपलब्धि सोहीअनुरूप देखिँदैन। साथै पछिल्लो केही वर्षदेखि महाभूकम्प, नाकाबन्दी र कोभिड महामारीजस्ता बाह्य झटकाहरू (Shocks) ले ठूलो सङ्ख्यामा गरिबीको रेखामुनि पुऱ्याएको अवस्थालाई हेर्दा प्रदेशले गरिबीको अन्त्य गर्ने कार्यक्रमहरूमा प्राथमिकताका साथ बजेट विनियोजन गर्नुपर्ने देखिन्छ। स्वास्थ्यका सूचकअन्तर्गत प्रदेश तहमा लक्ष्य नजिक देखिए तापनि राष्ट्रिय लक्ष्य पूर्ण खोप लगाएको स्थिति (९५ प्रतिशत), दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट सुत्केरी गराएको (९० प्रतिशत) र ५ वर्ष मुनिका बालमृत्युदर (१ प्रतिहजारमा) पुऱ्याउने राष्ट्रिय लक्ष्य रहेकोमा बागमती प्रदेश लक्ष्य उन्मुख नदेखिएको हुँदा स्वास्थ्य क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राख्नुपर्ने देखिन्छ। यद्यपि आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा स्वास्थ्यतर्फ कुल बजेटको १० प्रतिशत बजेट विनियोजन हुनुले प्राथमिकताको सङ्केत गर्दछ। जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका निम्ति कम बजेट विनियोजन हुनुले उच्च जोखिम एवम्

पिछडिएका समुदायलाई माथि उठाउने लक्ष्यबाट विमुख भएको देखिन्छ। जलवायु अनुकूलनका निम्ति तालिम एवं ज्ञानप्राप्त जनशक्ति उत्पादन, हरित ग्याँस उत्सर्जन नियन्त्रण एवं प्राकृतिक प्रकोपमा नियन्त्रण गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ। आधारभूत खानेपानीको सुविधा, सरसफाइ सुविधा तथा विद्युत्को पहुँच पुगेको घरधुरी लक्ष्यअनुरूप नै भए तापनि सुरक्षित खानेपानी, स्वच्छ ऊर्जाको उपभोग पुगेको जनसङ्ख्या कम भएको हुँदा बजेट विनियोजनमा प्राथमिकता दिनुपर्ने देखिन्छ। प्रवृत्तिगत रूपमा दिविलका धेरै उद्देश्यहरूमा कम बजेट विनियोजन गर्ने र पूर्णरूपमा खर्च गर्न सक्ने क्षमता नहुँदा लक्ष्यअनुरूप उद्देश्यहरू हाँसिल गर्न चुनौती देखिएका छन्। खर्च गर्ने क्षमता वा बजेट कमजोर कार्यान्वयन हुनुका पछाडि बहुपक्षीय कारणहरू देखिन्छन्। बजेट कार्यान्वयनका कमजोरी र सामाधानका उपायहरू पछाडिको अध्यायहरूमा विश्लेषण गरिएको छ।

दिगो विकासका लक्ष्यअनुसार खर्चको खोजीनिती: मामिला अध्ययन (Case Study)

४.१ पृष्ठभूमि

बागमती प्रदेशले गुणस्तरीय ग्रामीण र सहरी पूर्वाधार, विशिष्टीकृत र व्यावसायिक कृषि, विशिष्टीकृत सेवा र मानव संशाधनको विकास, सबै किमिसका उद्योग र उद्यम प्रवर्धन, सम्पदा मैत्री गुणस्तरीय पर्यटन र सामाजिक विकासलाई प्रमुख उत्प्रेरकहरूको रूपमा प्राथमिकीकरण गरी कार्यक्रमहरू तय गरेको छ। प्रदेशले तय गरेका दीर्घकालीन लक्ष्य तथा वार्षिक कार्यक्रमहरूमा दिगो विकास लक्ष्यले निर्धारण गरेका लक्ष्यहरूसमेत समाविष्ट गरेको देखिन्छ। दिगो विकासका लक्ष्यहरूलाई क्रमशः योजना तथा बजेट प्रक्रियाहरूमा समाहित गर्दै लागेको देखिन्छ। दिविल आर्थिक, सामाजिक एवम् वातावरणीय समस्या समाधान गर्ने विश्वव्यापी योजना हो। दिविलका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हासिल गर्न स्रोत र साधनको कुशल विनियोजन, नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय अनुशासनलाई ध्यान दिनुपर्दछ। साथै सरकार, निजी, सहकारी क्षेत्रको लगानी र साझेदारीले महत्त्व राख्दछ। सार्वजनिक खर्चको खोजीनिती गर्ने सन्दर्भमा बागमती प्रदेशको वार्षिक बजेट कार्यक्रमहरूलाई दिविलको आधारमा वर्गीकरण गरी केही लक्ष्यहरू (दिविल, ६, ७, र १२) मा केन्द्रित भई बजेट विनियोजन तथा खर्चको विश्लेषण गरिएको छ।

यस मामिला अध्ययनमा दिविलका सबैका लागि पानी तथा सरसफाइ (लक्ष्य ६), सबैका लागि दिगो ऊर्जा (लक्ष्य ७) र दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली (लक्ष्य १२) मा केन्द्रित रहेर बागमती प्रदेशमा र प्रदेशबाट स्थानीय तहमा गएको र अन्तिम खर्च एकाइसम्म गएको खर्चको खोजीनिती गरी विश्लेषण गरिएको छ। विगत तीन आर्थिक वर्षहरूमा दिविल ६ अन्तर्गत सबैका लागि सर्वसुलभ र स्वच्छ पिउने पानीको पहुँच वृद्धि गर्ने, खुल्ला दिसामुक्त गर्ने प्रदूषण घटाउने, पानीको गुणस्तर सुधार गर्दै पहुँच वृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ प्रदेशको योजनाबद्ध कार्यक्रम अगाडि बढाई खर्च विनियोजन गरिएको देखिन्छ। त्यसै गरी दिविल ७ सँग सम्बन्धित रहेको किफायती, भरपर्दो, दिगो ऊर्जाको उत्पादन र पहुँच वृद्धि गर्ने उद्देश्य लिए तापनि सोअनुरूप खर्च विनियोजन गरिएको देखिँदैन। दिविल

१२ अन्तर्गत प्राकृतिक स्रोतहरूको किफायती प्रयोग र दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित रहेर कुनै पनि आर्थिक वर्षमा बजेट विनियोजन भएको देखिँदैन।

४.२ सबैका लागि पानी तथा सरसफाइ, सबैका लागि दिगो ऊर्जा र दिगो उपभोग तथा उत्पादन प्रणाली केन्द्रित विश्लेषण

विपन्नताका धेरै आयामहरूमध्ये स्वच्छ पानी सरसफाइ एवम् ऊर्जाको उपलब्धता र पहुँच पनि महत्त्वपूर्ण हो। प्रदेशको पहिलो आवधिक योजनाले स्वच्छ पानीको उपलब्धता र ऊर्जासँग पहुँच वृद्धिका निम्ति रणनीति र कार्यक्रमहरू तय गरेको छ। स्वच्छ खानेपानीको आपूर्ति र सरसफाइमा घरधुरीहरूको पहुँच शतप्रतिशत पुऱ्याउने र व्यवस्थित फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि पूर्वाधार तयार गर्ने उद्देश्यसहित खानेपानी तथा सरसफाइसम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरू आवधिक योजनामा उल्लेख गरेको छ। आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाबाट वञ्चित क्षेत्रमा खानेपानी तथा सरसफाइका कार्यक्रम र आधारभूत पूर्वाधार भएका क्षेत्रमा सेवाको गुणस्तर वृद्धि गर्ने गरी आर्थिक वर्ष २०७५/०७६ देखि नै बजेट विनियोजन गरिँदै आएको छ। आर्थिक वर्ष २०७८ फागुनसम्ममा खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाको उपलब्धिलाई हेर्ने हो भने आधारभूत खानेपानीको सुविधा पाउने घरधुरी ९३.८५ प्रतिशत, सुरक्षित खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या २.१ प्रतिशत र शौचालयको सुविधा प्राप्त घरधुरी १०० प्रतिशत पुगेको छ। यसले दिविल निर्धारण गरेका खानेपानीको सूचकहरूको उपलब्धि नजिक पुगेको देखिन्छ।

तालिका १४: बागमती प्रदेशको खानेपानीको सूचकको अवस्था (प्रतिशतमा)

आर्थिक वर्ष	आधारभूत खानेपानीको सुविधा प्राप्त गर्ने घरधुरी	सुरक्षित खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या प्रतिशत	खाना बनाउनेको लागि ठोस ऊर्जाको उपयोग	शौचालयको सुविधा प्राप्त गर्ने घरधुरी	आधारभूत सरसफाइको सुविधा पुगेको जनसङ्ख्या
२०७८	९३.८	२१	४९.२	१००	१००

स्रोत: आर्थिक सर्वेक्षण, २०७७/०७८, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय, बागमती प्रदेश।

ऊर्जाका क्षेत्रमा प्रदेशका सबै घरधुरीहरूमा शतप्रतिशत बिजुलीको पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्य लिइएको छ। सोहीअनुरूप आवधिक योजनाले रणनीति र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरिएको छ। प्रदेशको वस्तुगत स्थितिलाई हेर्दा, राष्ट्रिय प्रसारण ग्रिडबाट विद्युत् पहुँच प्राप्त प्रदेशको जनसङ्ख्या आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा ९५ प्रतिशत पुगिसकेको छ। राष्ट्रिय रूपमा बागमती प्रदेशमा ५०.२२ प्रतिशत

क्षमताका आयोजनाहरू (१०१६ मेगावाट) सञ्चालनमा छन्। प्रदेशभित्र सबै भौगोलिक क्षेत्रमा ऊर्जालाई भरपर्दो र सुलभ बनाउने, ऊर्जाको प्रयोग वृद्धि गर्ने, वि.सं. २०८५ सम्ममा पेट्रोलियममा निर्भर यातायातका साधनहरूलाई क्रमश विस्थापन गर्ने गरी मुख्य कार्यक्रमहरू आवधिक योजनाले तय गरेको पाइन्छ। यसका निम्ति आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि बजेटमा कार्यक्रम समावेश गरी लक्ष्य प्राप्तिका लागि प्रयास गरेको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा कुल बजेटको ०.०१४ प्रतिशत मात्र बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। मकवानपुर, रामेछाप र सिन्धुली लगायतका जिल्लाहरूका ग्रामीण क्षेत्रहरूमा बिजुलीको पहुँच पुग्न सकेको छैन। ऊर्जा प्रयोगको सन्दर्भमा खाना पकाउनका लागि ग्रामीण क्षेत्रहरूमा काठ दाउरा प्रमुख स्रोत रहेको छ भने एल.पी.जी. ग्याँसको प्रयोग गर्ने घरधुरीको सङ्ख्या सबैभन्दा बढी देखिन्छ। दिगो उपभोग र उत्पादनसँग सम्बन्धित (दिविल १२) कार्यक्रमहरू वा प्रदेशगत तहमा पर्याप्त तथ्याङ्क उपलब्ध छैनन्। तथापि केही सूचकहरूको मोटामोटी तथ्याङ्क जस्तै बालीको नोकसानी, पेट्रोलजन्य इन्धनको उपभोग, जलस्रोतको प्रयोग, खाद्यान्न नोकसानी प्रतिशत आदि राष्ट्रिय स्तरमा पाउन सकिन्छ। दिविल १२ का मुख्य कार्यक्रमहरूजस्तै प्राकृतिक स्रोतहरूको किफायती प्रयोग, प्रतिव्यक्ति खानाको क्षति घटाउने, वातावरण व्यवस्थापनका निम्ति पूर्वचर्कीकरण र पुनर्प्रयोगबाट फोहोर उल्लेख्य रूपमा घटाउने सन्दर्भमा आवधिक योजनादेखि बजेट विनियोजनसम्म ठोस योजना वाकार्यक्रम देखिँदैन।

४.३ अध्ययनको उपलब्धि एवम् व्याख्या

४.३.१ दिविल ३ दिगो सफा पानी तथा सरसफाइ सेवा

प्रदेश स्तरमा खर्चको उपलब्धि

दिगो विकास लक्ष्यअन्तर्गत प्रदेशस्तरबाट भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालयमार्फत आर्थिक वर्ष २०७६/०७७, २०७७/०७८ र २०७८/०७९ मा कुल बजेटको क्रमशः ३.२ प्रतिशत ३.६ प्रतिशत र ४.७ प्रतिशत विनियोजन भएको देखिन्छ। सङ्घीय ससर्त अनुदानको रूपमा केन्द्रीय खानेपानी योजना, खानेपानी तथा गुणस्तर कार्यक्रम, खानेपानी तथा सरसफाइ सहलगानी कार्यक्रमहरूमा बजेट विनियोजित भएको देखिन्छ। विनियोजित बजेटमध्ये आर्थिक वर्ष २०७५/०७७, २०७७/०७८ र २०७८/०७९ मा क्रमशः ८५.२ प्रतिशत, ८८.८ प्रतिशत र ८३.३ प्रतिशत खर्च भएको छ। प्रदेशका सबै जिल्लाहरूमा खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालय र स्थानीय तहमार्फत् बजेट कार्यान्वयन गरिएको देखिन्छ। प्राथमिकताका आधारमा सुक्खा पहाडी जिल्लाहरूमा खानेपानी कार्यक्रम र सहरी क्षेत्रहरूमा ढल तथा सरसफाइमा बढी बजेट विनियोजन गरिएको देखिन्छ। जिल्लागत हिसाबले रामेछापमा खानेपानीका र काठमाडौँ उपत्यकाका

जिल्लाहरूमा ढल व्यवस्थापन तथा सरसफाइका ठुला योजनाहरूमा बजेट विनियोजन भएको देखिन्छ।

मुख्य कार्यक्रम

खानेपानी पूर्वाधार, खानेपानी गुणस्तर सुधार कार्यक्रम, राजमार्ग सार्वजनिक शौचालय निर्माण, पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रम, ट्रिटमेन्ट प्लान्टसहित खानेपानी कार्ययोजना, खानेपानी ट्याङ्की निर्माण, ढल व्यवस्थापन तथा प्रशोधन प्रदेश सरकारका मुख्य कार्यक्रमहरू हुन्। यस अध्ययनका लागि उल्लिखित कार्यक्रमहरूमध्ये सुनाचुरी बृहत् खानेपानी योजना मनहरी गाउँपालिका, मकवानपुर र सुक्खा क्षेत्र लिफ्टिङ खानेपानी योजनाअन्तर्गत कार्तिके भँगेरी लिफ्टिङ खानेपानी योजना, रामेछाप नगरपालिकाको खर्चको खोजीनितीमा केन्द्रित रहेको छ।

आयोजना र कार्यान्वयनको अवस्था

कार्तिके भँगेरी लिफ्टिङ खानेपानी योजना प्रदेश सरकारद्वारा आर्थिक वर्ष २०७६ मा १९ करोड बजेट विनियोजन गरी खानेपानी डिभिजन कार्यालय रामेछापअन्तर्गत कार्यान्वयन भइरहेको बहुवर्षीय आयोजना हो। सुनाचुरी बृहत् खानेपानी योजना, आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा प्रदेश सरकारको ६० लाख ससर्त अनुदानबाट मनहरी गाउँपालिकाले कार्यान्वयन गरेको आयोजना हो। दुवै आयोजनाहरू तोकिएको समयमा सम्पन्न हुन नसकेको भए तापनि हाल कार्यान्वयनको अन्तिम चरणमा रहेको देखिन्छ। सुनकोसी किनारबाट ५ वटा ट्याङ्की र ४ वटा लिफ्टिंग प्रणाली जडान गरी १५०० मिटरमाथि ढिकुरो सिंहडाँडामा २५०००० लिटरको ट्याङ्की निर्माण गरी परीक्षणको चरणमा छ। ८०० घरधुरीमा खानेपानी वितरण गर्ने लक्ष्य राखिएको उक्त योजना सुक्खा क्षेत्र लिफ्टिङ खानेपानी आयोजनामध्येको महत्वाकाङ्क्षी योजनाको रूपमा देखियो। सुनाचुरी बृहत् खानेपानी आयोजना डिप बोरिङ ट्याङ्की निर्माण र पाइपहरू विच्छ्याई पानी वितरणको अन्तिम अवस्थामा रहेको पाइयो।

“सुनकोसी नदीबाट करिब १५०० मिटर माथि रामेछापको ढिकुरे सिंह डाँडा पानी तानेर खा.पा. आयोजना सञ्चालन हुन सक्छ र? भन्ने शङ्का उपभोक्तालाई विश्वास दिलाएर श्रमदानमा सहभागी गराउन कठिन भएको थियो।”-उपभोक्ता समितिका एक सदस्य

बजेट विनियोजन र खर्च

कार्तिके भँगेरी लिफ्टिङ आयोजनामा आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा प्रदेश सरकार १९ करोड बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। विनियोजन भएको ३-४ महिनामा ठेक्का प्रक्रिया टुङ्ग्याएर कार्यान्वयन

सुरु गरिए पनि कोभिड महामारीले गर्दा त्यस आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा २५ प्रतिशत मात्रै खर्च भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ र २०७८/०७९ मा क्रमशः १५ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ। स्थलगत सर्वेक्षण गर्दाको समयसम्म करिब १५ करोड (७८ प्रतिशत) रकम खर्च भएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ मा सम्पन्न गर्ने उद्देश्य राखिएको सुनाचुरी बृहत् आयोजनाको खर्च उपलब्धि हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७६/०७७, २०७७/०७८ र २०७८/०७९ मा क्रमशः करिब १० प्रतिशत, ३८ प्रतिशत र ८० प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ। अध्ययनको अवधिमा ९९ प्रतिशत खर्च भएको देखिन्छ। बजेट समयमा कार्यान्वयन गर्न नसक्नुको मुख्य साझा कारण कोभिड प्रभाव रहेको देखियो, तर सुनाचुरी खानेपानी आयोजना विना पूर्वतयारी छनोट गरिएको हुँदा डिपिआरसहित अन्य प्रक्रिया अगाडि बढाउन नै दश महिना लागेको देखियो।

उपलब्धि र आयोजनाको सम्भावित प्रभाव

दुवै आयोजना सम्पन्न हुने अन्तिम अवस्थामा रहेका छन्। भ्रमणको क्रममा गरिएको समूहगत छलफलमा उपभोक्ताहरूले शुद्ध पिउने पानी सहजताका साथ उपलब्ध हुने, पानी सङ्कलन गर्ने समयको बचत हुने, तरकारी तथा फलफूल खेती गर्न सकिने, मनहरीका १,००० विद्यार्थी भएको स्कूलका विद्यार्थीलाई सफा पानी खुवाउन सकिने, पानीका कारण बिरामी कम हुने जस्ता सम्भावित प्रभावका बारेमा बताए। दुवै आयोजना सम्पन्न भएपश्चात् १२०० घरधुरी तथा विभिन्न सङ्घसंस्थाहरू खोपानीबाट लाभान्वित हुने देखिन्छ।

“१०-१५ वर्ष अगाडिसम्म गाउँमा भएका सानासाना मूल तथा ढुङ्गेघाराको पानी राती सबै उठेर पालो कुरी भर्नु पर्थ्यो। भूकम्प पछाडि मूल पनि सुक्दै गए। पानीको अभाव झन् जटिल बन्यो। बजेट आएदेखि हामी खुशी छौं। अब पानीको समस्या समाधान हुने कुरामा ढुक्क छौं।”
- समूहगत छलफलका एक सहभागी, कार्तिके भँगेरी लि.खा.प.

“अरू भन्दा पनि १००० विद्यार्थी भएको हाम्रो विद्यालयमा खानेपानी थिएन, खोलाको मुहानबाट खानु पर्थ्यो, अब छोराछोरीले सफा पानी खान पाउनेमा आश लागेको छ।”
- समूहगत छलफलका एक सहभागी, सुनाचुरी खा. पा. आयोजना।

आयोजना सम्पन्न भएपछि खानेपानीको समस्या दिगो रूपमा समाधान हुनेमा सर्वेक्षणमा संलग्न उपभोक्ता र अन्य सरकोकारवालाहरू विश्वस्त छन्। तथापि लिफ्टिङ गरी खानेपानी ल्याइने हुँदा नियमित विद्युत्को आपूर्ति नभएर समस्या आउने हो कि भन्नेमा चिन्तित भएको पाइयो।

“सुनकोसी नदीबाट लिफ्टिङ गरी खानेपानी ल्याइने हुँदा पानीको स्रोत भरपर्दो भएकाले दिगो समाधान हुन्छ।”- खानेपानी डिभिजन कार्यालय, रामेछाप।

दिविल ६ अन्तर्गत खानेपानी तथा सरसफाइको क्षेत्रमा बजेट विनियोजन तथा खर्चका समस्याहरू:

(क) विनियोजनसँग सम्बन्धित समस्याहरू

१. धेरै योजनाहरूको माग हुँदा सीमित बजेट छरिएको,
२. आवधिक योजना र मध्यकालीन खर्च संरचनाअनुरूप स्रोत साधनको परिचालन नभएको,
३. पूर्वतयारी विनाको योजनाहरू छनोट हुने गरेको,
४. अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणाली कमजोर रहेको।

(ख) खर्चसँग सम्बन्धित समस्याहरू

- प्रदेश संरचना निर्माणपछि जिल्ला खानेपानी कार्यालयहरू डिभिजन कार्यालयमा परिणत भएका छन्। डिभिजन खानेपानी कार्यालयले धेरैवटा जिल्लाको जिम्मेवारी लिनुपर्ने हुँदा पुँजीगत खर्च वृद्धि गर्न समस्या भएको,
- आयोजना स्थलमा पूर्वतयारीको अभाव, जग्गाको व्यवस्था समयमा नहुनु,
- प्राकृतिक प्रकोपले क्षति पुऱ्याउँदा आयोजनाको खर्च बढ्नुका साथै समयमा कार्यसम्पन्न हुन नसकेको,
- उपभोक्ता समिति गठनमा समस्या हुँदा समयमा अयोजना सम्झौता हुन नसकेको,
- खानेपानी कार्यालयमा कर्मचारीको अभाव रहेको,
- उपभोक्ता समितिले आयोजना कार्यान्वयन गर्न सरकारसँग सम्झौता गर्ने तर समितिले चाहिँ आयोजना कार्यान्वयन गर्ने जिम्मा कुनै ठेकेदारलाई दिने र उसले पनि साना-साना ठेकेदारहरूलाई जिम्मा दिने प्रवृत्ति रहेको।

दिविल ७ र १२ सबैका लागि दिगो ऊर्जा र दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली

दिविल १२ अन्तर्गत प्रदेश तहमा पछिल्ला तीन आर्थिक वर्षमा बजेट विनियोजन गरेको देखिँदैन। दिविल ७ अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा कुल बजेटको ०.०१४ प्रतिशत राष्ट्रिय ग्रामीण तथा नवीकरणीय ऊर्जा कार्यक्रममा विनियोजन गरेको देखिन्छ। अध्ययनको क्रममा उत्तरदाताहरूका अनुसार दिविल १२ अन्तर्गत कार्यक्रम प्राथमिकतामा नपरेको हुनाले बजेट विनियोजन नभएको हुन सक्छ। संस्थागत संरचनाको अभाव, मानवस्रोत साधनको अभाव र प्राथमिकतामा राख्न नसकिएको हुँदा दिविल ७ मा बजेट विनियोजन नभएको देखिन्छ। प्रदेशको ९५ प्रतिशत जनताको पहुँच विद्युतमा पुगिसकेको हुनाले स्वच्छ ऊर्जाको उपलब्धता र विद्युत् दुवैमा २०३० सम्म दिविलका लक्ष्य हासिल गर्ने बागमती प्रदेश सफल हुनेमा मन्त्रालयका कर्मचारी र उत्तरदाताहरू विश्वस्त देखिन्छन्।

“ऊर्जा क्षेत्रलाई क्षमतावान प्राविधिकहरू आवश्यक पर्दछ, मानव स्रोत साधनको अभाव त छुदैंछ, अहिलेसम्म ऊर्जा हेर्ने कार्यालय नै प्रदेश तहमा छैन।”- भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालयका प्रतिनिधि

४.४ निष्कर्ष

बागमती प्रदेशको दिविल ६, ७, र १२ को खर्चको खोजीनितीलाई विश्लेषण गर्दा विगत ३ आर्थिक वर्षहरूमा बजेटमा दिविल ७ र १२ मा बजेट विनियोजन भएको देखिएन। दिविल ६ अन्तर्गत सबै आर्थिक वर्षहरूमा बजेट विनियोजन (करिब ५ प्रतिशत) गरिएको छ। खर्च प्रतिशतको आधारमा सबैभन्दा धेरै खर्च गर्ने क्षमता (औसत ८० प्रतिशतभन्दा बढी) देखिन्छ। तथापि बजेट विनियोजन तथा खर्च गर्ने क्षमतामा थुप्रै समस्याहरू देखिएका छन्। प्रदेशको खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाका उपलब्धिलाई हेर्दा आधारभूत खानेपानी सुविधा पाउने घरधुरी सङ्ख्या करिब ९५ प्रतिशत र शौचालय प्राप्त गर्ने घरधुरी सङ्ख्या १०० प्रतिशत पुगेको छ। सर्वसुलभ र स्वस्थ पियने पानीको पहुँच वृद्धि गर्ने दिशामा उन्मुख देखिन्छ। अध्ययन सर्वेक्षणका क्रममा विविध समस्याहरूका बिच उपलब्धिहरू प्राप्त भएको कुरामा उत्तरदाताहरू सहमत छन्।

बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण र खर्चसम्बन्धी समस्या र समाधान

अध्ययनमा संलग्न टोलीले बजेट विनियोजन, हस्तान्तरण र खर्चसम्बन्धी समस्या र समाधानका विभिन्न पक्षहरूमा मुख्य सरोकारवालाहरू र लाभान्वितहरूसँग पारामर्श गर्‍यो। कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू, लाभार्थीहरू, सरकारी र गैरसरकारी प्रतिनिधि, जनप्रतिनिधि, विषय विज्ञ लगायत विभिन्न सरोकारवालाहरूसँगको अन्तरक्रियाबाट प्राप्त निष्कर्षहरूबारे यहाँ छलफल गरिएको छ। अध्ययनमा संलग्न सबै उत्तरदाताहरूका अनुसार विगत चार वर्षमा स्रोत साधनको बाँडफाँड, कार्यक्रमको छनोट प्रक्रिया र कार्यान्वय प्रदेशले तय गरेका उद्देश्य र प्रतिबद्धताअनुरूप नरहेको देखिन्छ।

५.१ बजेट विनियोजनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू

सरकारी कृषि, उद्योग, पर्यटन, मानव पुँजी र पूर्वाधारलाई मुख्य आधार मानी सामाजिक न्यायसहितको उच्च, दिगो र फराकिलो आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने लक्ष्य राखेर आवधिक योजनामा विभिन्न क्षेत्रगत उद्देश्य, गन्तव्य र सूचकहरू निर्धारण गरिएको छ। आवधिक योजनालाई बजेट र बजेटलाई कार्यक्रमसँग जोड्ने मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरी सरकारी खर्चको उपलब्धि बढाउनका निम्ति संस्थागत व्यवस्था गरेको पाइन्छ। तथापि यस सर्वेक्षणले वार्षिक कार्यक्रमका प्राथमिकता, छनोट, बजेटका पर्याप्तता, स्रोत-साधनको उपयोगिता तथा वित्तीय जवाफदेहिता जस्ता मुख्य सार्वजनिक खर्चका विषयहरूमा समस्या देखाएको छ। दिगो विकास लक्ष्यका सन्दर्भमा, प्रदेशका विकास कार्यक्रमहरूमा दिविलमा समाविष्ट गरे तापनि नीति तथा कार्यक्रम र बजेट सीमा निर्धारण तथा अन्य प्रक्रियाहरूमा दिविललाई ध्यानमा राखेको देखिँदैन। प्रतिवेदन प्रणाली वा समीक्षाका ढाँचाहरू दिविलअनुरूप मन्त्रालय तहमा पनि तयार गरिएको देखिएन।

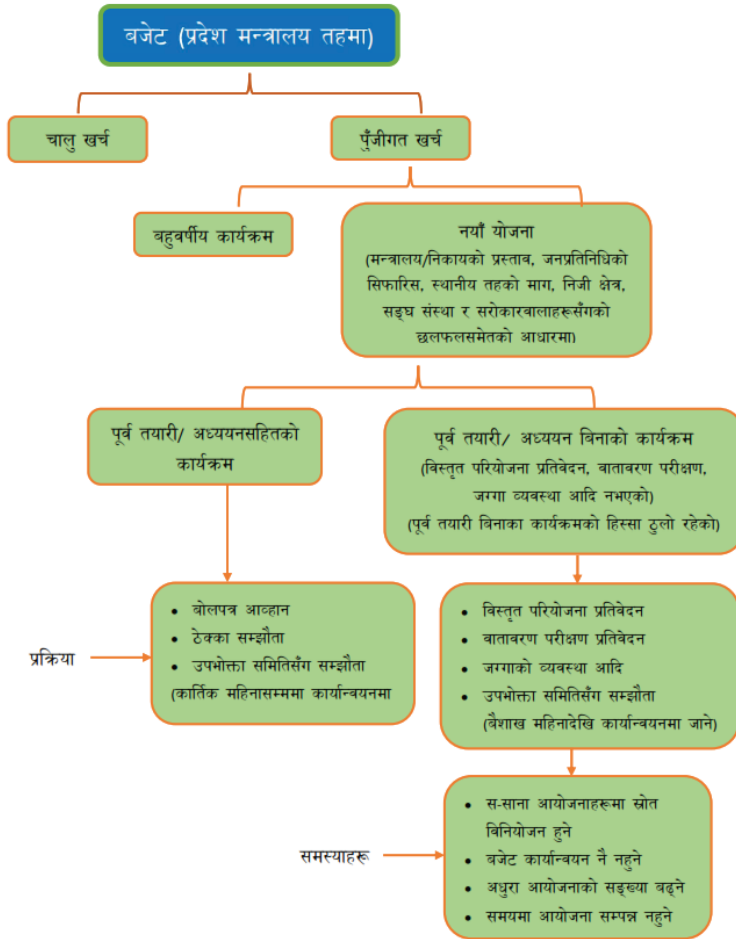
“कार्यक्रमको तय, अनुगमन, मूल्याङ्कन, समीक्षा तथा प्रतिवेदन तयार गर्दा दिविललाई ध्यानमा राखेर मन्त्रालयले कार्य गर्ने गरेको पाइएन। आंशिक रूपमा केही अभ्यासहरू सुरु भएका छन्।”- प्रदेश नीति तथा योजना आयोगका प्रतिनिधि

बजेट विनियोजनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू तल उल्लेख गरिएका छन्।

१. प्रदेशले तय गरेको प्राथमिकताभन्दा बाहिर गएर योजना छनोट हुनु,
२. योजना छनोटका आधारहरूलाई ध्यानमा राखी योजना छनोट नहुनु, विना पूर्वतयारीका आयोजनाले प्राथमिकता पाउनु,
३. आधारभूत आवश्यकताका कार्यक्रमहरूको अत्याधिक माग हुँदा ठुला योजनाहरूमा खर्चको व्यवस्थापन गर्न नसक्नु,
४. राजनीतिक दवाव र व्यक्तिगत प्रवृत्ति हावी हुनु,
५. तीन तहका सरकारहरूको समन्वयनको अभावका कारण बजेटमा दोहोरोपना हुनु, ।

उल्लिखित समस्याहरूबाहेक नीति तथा कार्यक्रम प्रस्तुतिदेखि कार्यान्वयनका अन्तिम तहसम्म समस्याहरू फरक-फरक किसिमका छन्। नीति तथा कार्यक्रम प्रस्तुत भई मन्त्रालय तहमा बजेट प्राप्त भएपछि कार्यान्वयनसम्म जाँदा देखिएका समस्याहरूलाई तलको चार्टमा प्रस्तुत गरिएको छ।

चित्र १०: बजेट कार्यान्वयनमा समस्यासम्बन्धी चार्ट

सर्वेक्षणमा सहभागी सबै उत्तरदाताका अनुसार प्रदेश प्राथमिकता र मापदण्ड विपरीत राजनीतिक आड, व्यक्तिगत पहुँचका आधारमा प्रणालीलाई मिचेर पूर्वतयारी वा अध्ययन नभएका कार्यक्रम छनोट गर्दा बजेट विनियोजनदेखि खर्चमा समेत समस्या देखिएको छ।

“विना तयारी योजना छनोट गर्दा सार्वजनिक खर्च गन्तव्यहीन देखियो।”- एक पूर्व जनप्रतिनिधि

आवश्यक पूर्व तयारीसहित छनोट भएका योजनाहरू आर्थिक वर्ष सुरु भएको महिनामा बोलपत्र आह्वान गरी ठेक्का लगाई वा उपभोक्ता समितिसँग सम्झौता गरी कार्यान्वयनमा जाने गर्दछन्। पूर्वतयारी नगरिएका विशेष गरी वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन, विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन वा जग्गा व्यवस्थापन आदि योजनाहरू कार्यान्वयन प्रक्रियामा जान करिब ९ महिना लाग्ने देखियो। नयाँ आयोजनाहरू छनोट हुँदा पूर्वतयारी विनाका कार्यक्रमहरू उल्लेख्य मात्रामा छनोट हुने गरेको पाइयो। परिणामस्वरूप अधुरा आयोजनाहरूको सङ्ख्या बढ्ने, कार्यान्वयन नै नहुने, ससाना अयोजनाहरूमा स्रोत विनियोजन हुने प्रवृत्ति बढेर गएको छ।

“राजनीतिक अस्थिरता वा सरकार फेरवदल भइरहँदा यस्ता विना तयारीका टुक्रे योजना छनोट हुने सम्भावना बढ्दो रहेछ।” प्रदेश नीति तथा योजना अयोग र भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरू।

५.२ बजेट हस्तान्तरणका समस्या

- प्रदेश विनियोजन ऐन तथा सम्पूरक अनुदानसम्बन्धी कार्यविधिअनुसार सम्पूरक रकम निकास गर्दा अघिल्लो आर्थिक वर्ष वा चौमासिकको खर्चको विवरण पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। तर कतिपय स्थानीय निकायले समयमा प्रतिवेदन पेस नगर्ने हुँदा रकम हस्तान्तरणमा समस्या देखा पर्ने गरेको,
- बजेटबारे खर्च गर्ने एकाइलाई ढिलो जानकारी हुनु,
- पहुँचमा ल्याएको बजेट खर्च गर्ने एकाइमा ढिलो प्राप्त हुनु।

५.३ बजेट कार्यान्वयनमा देखिएका मुख्य समस्याहरू

बजेटको सफलता धेरै हदसम्म प्रभावकारी कार्यान्वयनमा भर पर्दछ। विनियोजित स्रोत-साधनको उपयोगी परिचालनले खर्चको उपलब्धि बढाउँछ। दिविलका विभिन्न लक्ष्यहरूमा छुट्याइएको खर्चको प्रगति प्रतिशत करिब एक तिहाइको हाराहारी हुनाले यसले बजेट कार्यान्वयनको कमजोरीलाई पुष्टि

गर्दछ। क्षेत्रगत सर्वेक्षणका क्रममा उत्तरदाताहरूका अनुसार बजेट कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरू बहुपक्षीय खालका छन्।

सर्वेक्षणका क्रममा उत्तरदाताहरूले विना तयारीका कार्यक्रम छनोट, उपभोक्ता समिति, ठेकेदारहरूका कमजोरी तथा कर्मचारीको अपर्याप्ततालाई मुख्य समस्याको रूपमा प्रस्तुत गरेका थिए।

- योजना कार्यान्वयन हुनुपूर्व कार्यान्वयन हुने क्षेत्रमा घर-जग्गा मुआब्जा, वातावरण मूल्याङ्कन, जग्गाप्राप्ति लगायत तयारी नपुगनाले बजेट कार्यान्वयनमा समस्या परेको देखियो।
- उपभोक्ता समिति गठन र यससँग जोडिएको राजनीतिले बजेट कार्यान्वयनमा समस्या देखिएको पाइयो। विभिन्न राजनीतिक पक्ष अनुरूपमा उपभोक्ता समिति गठन, कतिपय आयोजनामा एक भन्दा बढी समिति गठन भएको हुँदा आयोजना सम्झौता गर्न नै समस्या भएको देखियो। उपभोक्ता समिति गठनको विवादले समुदायमा द्वन्द्व सिर्जना गरेको हुँदा बजेट कार्यान्वयनमा समस्या भएको पाइयो।

• “राजनीतिक आडमा उपभोक्ता समितिलाई आफ्नो अनुकूल परिचालन गरी उपभोक्ता समिति नै कब्जा गर्ने प्रवृत्ति देखिएका छन्।”- प्राविधिक कर्मचारी हेटौँडा उपमहानगरपालिका

- उपभोक्ता समितिलाई निरूत्साहित वा कार्वाही (Penalty) को व्यवस्था नहुँदा समस्या बढेको देखिन्छ। ठेकेदारहरू उपभोक्ता समितिमार्फत कार्य गर्न उत्साहित रहेको पाइयो। ठेकेदारले सिधै गर्दा कार्यसम्पादन जमानत राख्नु पर्ने, प्रत्येक भुक्तानीको पाँच प्रतिशत धरौँटी राख्नुपर्ने, बैंक ग्यारेन्टी गर्नुपर्ने हुँदा उपभोक्ता समितिमार्फत जाँदा सहज हुने देखिन्छ। फलस्वरूप आयोजनाहरू ढिला हुन जाने अवस्था सिर्जना भएको पाइयो।
- नीतिगत तहमा भएको समस्याहरूमा सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा केन्द्रित देखिन्छन्। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्यको प्रस्ट कार्यक्षेत्र नभएको र उपभोक्ता समितिलाई जवाफदेही बनाउने कानून नभएको लगायत समस्याहरूले बजेट कार्यान्वयनलाई कमजोर बनाएको देखिन्छ।
- मानव संसाधनको सन्दर्भमा कर्मचारीको अपर्याप्तता, कर्मचारीको सरुवा, अनुभवी कर्मचारीको अभाव जस्ता समस्याले बजेट कार्यान्वयनलाई कमजोर बनाएको,
- ठेकेदारहरूको आयोजना कब्जा गर्ने र पेटी ठेकेदारमार्फत काम गराउने प्रवृत्तिले बजेट कार्यान्वयन ढिला हुने र गुणस्तर घट्ने समस्या रहेको।
- नियमित र भरपर्दो अनुगमन प्रणाली नहुनु।

५.४ समाधानका उपायहरू

- आयोजना छनोट गर्दा प्राथमिकताका आधारमा र पूर्वतयारीका निम्ति प्रभावकारी मापदण्ड बनाउने,
- संस्थागत क्षमता वृद्धि गर्ने,
- उपभोक्ता समितिलाई आयोजनाकेन्द्रित गराई जवाफदेही बनाउन नीतिगत तथा कानुनी सुधार गर्ने,
- दिविल दीर्घकालीन लक्ष्य भएकाले त्यसैअनुसारका कार्यक्रमहरू तयार गर्नुपर्ने, टुक्रे र छरिएका कार्यक्रमले अपेक्षित प्रतिफल दिन नसक्ने भएकाले कार्यक्रमहरू एकत्रित गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने
- बजेट तर्जुमामा मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई बजेटरी सुधार प्रक्रियाको रूपमा कार्यान्वयन गरी नतिजामूलक बजेटरी प्रक्रियामा जानुपर्ने,
- कतिपय कार्यक्रमहरू स्थानीय तहसँग दोहोरो पर्न गएका सामान्यतः साना कार्यक्रमहरू स्थानीय तहलाई जिम्मा दिन उपयुक्त हुने,
- प्रदेशको आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक कार्यक्रमको प्रमुख प्रगति सूचकमा तादात्म्य कायम गर्नुपर्ने।

दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूको प्रगति

६.१ सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तन

सङ्घीय राजधानीसमेत रहेको बागमती प्रदेश अन्य प्रदेशका तुलनामा स्रोत साधनयुक्त र पूर्वाधारको विकास भएको प्रदेश हो। पछिल्लो तीन वर्षमा बजेट क्रमशः बढ्दै देखिन्छ तर खर्च गर्ने क्षमतामा भने उल्लेख्य सुधार भएको देखिँदैन। राजनीतिक अस्थिरता, सरकार फेरबदल तथा कोभिड महामारीले विनियोजित बजेटको खर्च प्रगतिमा सुधार भएको देखिँदैन। तथापि सरकारी खर्चको प्रभावले केही क्षेत्रहरूमा उल्लेख्य सुधारहरू देखिएका छन्। दिविलको लक्ष्यअनुसार क्षेत्रगत रूपमा भएको खर्च र त्यस खर्चको उपलब्धिअनुसार विगत तीन आर्थिक वर्षमा भएको मुख्य उपलब्धिलाई साङ्केतिकरूपमा तालिकामा समेटिएको छ। केही मुख्य उपलब्धिहरू निम्नानुसार छन्:

१. स्वच्छ खानेपानीमा घरधुरीको पहुँच वृद्धि भएको,
२. कृषिमा उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि भएको,
३. साक्षरता दर बढेको, माध्यमिक शिक्षामा छात्राका भर्ना दर वृद्धि भएको,
४. महिला सशक्तीकरण र औपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने महिलाको सङ्ख्या बढेको,
५. सडक विस्तार भएको,
६. वित्तीय पहुँच उल्लेख्य रूपमा वृद्धि भएको।

थप उपलब्धिहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

तालिका १५: सरकारी खर्चले दिविलमा ल्याएको परिवर्तनको सारांश

लक्ष्य	क्षेत्र	मुख्य सूचकको आधाररेखा	चार आर्थिक वर्ष का मुख्य कार्यक्रमहरू	मुख्य प्रगति	सङ्केत
१. गरिबीको अन्त्य	गरिबी निवारण, सहकारी	१. गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या २. बहु-आयामिक गरिबी सूचकाङ्क ३. प्राकृतिक प्रकोपबाट जन-	१. उत्पादन तथा रोजगारी सिर्जनाकालागि सहूलियत पूर्ण ऋण प्रवाह गर्ने कार्यक्रम, सहकारी विकास कार्यक्रम	१. गरिबीको दर १५ प्रतिशतमा झरेको • काम गर्ने उमेरका जनसङ्ख्यामा ४३.७४ प्रतिशत रोजगार, • सहकारी सङ्घ संस्थाको कुल सदस्यता, आर्थिक वर्ष २०७५।०७६ को	

		धनको क्षति		तुलनामा ३२.२८ प्रतिशतले वृद्धि भएको, सेयर पुँजी ४ प्रतिशतले वृद्धि भएको	
२. भोकमरीको अन्त्य	कृषि तथा पशुपक्षी विकास, पोषण, सिँचाइ	१. पुङ्कोपनाको व्याप्तता २. भूमि तथा कृषि उत्पादकत्व ३. वर्षेभरि सिँचाइ उपलब्ध हुने खेतीयोग्य क्षेत्र	१. विशिष्टीकृत उत्पादन क्षेत्र निर्धारण गरिएको, एक स्थानीय तह: एक विशेष उत्पादन, सिँचाइ कार्यक्रम	१. कुल खेतीयोग्य जमिनको ४८.६ प्रतिशत सिँचाइ भएको, बाँझो रहेको ४१९ हेक्टर जमिनमा खेती गरिएको, कृषि उत्पादन बढेको, खाद्यान्न बाली उत्पादन र पशुजन्य पदार्थको उत्पादन ७.६ र ३१.७ प्रतिशतले वृद्धि भएको।	
३. स्वस्थ जीवन	स्वास्थ्य, जनसङ्ख्या तथा परिवार कल्याण	१. मातृमृत्यु दर (प्रति लाखमा) २. दक्ष स्वास्थ्य कर्मीबाट सुत्केरी गराउने ३. पूर्ण खोप प्रतिशत ४. ३० मिनेटको दुरीमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच प्राप्त परिवारको प्रतिशत	१. मुख्यमन्त्री जनता स्वास्थ्य परीक्षण कार्यक्रम, सुरक्षित र स्वस्थ किशोरकिशोरी कार्यक्रम, स्वास्थ्य पूर्वाधारको विकास	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसूती सेवा लिने गर्भवती महिलाको ९७.७ प्रतिशत, स्वास्थ्य संस्थाको सङ्ख्या २७४६ पुगेको	
४. शिक्षा र सामाजिक विकास	शिक्षा, समावेशीकरण, युवा, भाषा संस्कृति	१. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा महिलाको भर्ना अनुपात २. साक्षरता दर	१. २० वटा नमुना विद्यालयको गुरुयोजना, गुणस्तर शिक्षा पूर्वाधार, शिक्षा तालिम केन्द्रको सुदृढीकरण, युवा वैज्ञानिक प्रोत्साहन को	२. साक्षरता दर ९७.२ प्रतिशत पुगेको, माध्यमिक तहमा छात्राको भर्ना २०.९४ प्रतिशत	
५. लैङ्गिक समानता	महिला सशक्तीकरण, जेष्ठ नागरिक संरक्षण, बालबालिका	१. १५ वर्ष मुनिका विवाहित किशोरीको अनुपात २. श्रममा महिला सहभागिताको दर	१. मानव बेचबिखन र हिंसामा परेका महिलाका संरक्षका लागि सुरक्षित गृह निर्माण कार्यक्रम, बालविवाह मुक्त हाम्रो प्रदेश	महिलाको सशक्तीकरण र समावेशीकरणमा जोड दिने रणनीति अन्तर्गत ४ वटा, अपाङ्गता भएको व्यक्तिको संरक्षण र सशक्तीकरण अन्तर्गत ६ वटा कार्यनीति तयार भएको	

		३. प्रदेश प्रतिनिधि सभामा महिलाको प्रतिशत	कार्यक्रम, लैङ्गिक तथा अल्पसंख्यकको संरक्षण कार्यक्रम, समुदायमा आधारित पुर्नस्थापना कार्यक्रम, नीतिगत व्यवस्था गरेको		
६. स्वच्छ पानी र सरसफाइ	खानेपानी र सरसफाइ	१. सुरक्षित खानेपानी प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्या (प्रतिशत) २. शौचालयको प्रयोग गर्ने जनसङ्ख्याको प्रतिशत	१. एक घर एक धारा, सुक्खा क्षेत्र खानेपानी योजना, ढल व्यवस्थापन	१. आधारभूत खानेपानीको सुविधा प्राप्त गर्ने ९५.७ प्रतिशत, आधारभूत सरसफाइको जनसङ्ख्या पुगेको १०० प्रतिशत	
७. दिगो ऊर्जा व्यवस्थापन	जलविद्युत्, सौर्य ऊर्जा, बायोग्यास	१. विद्युत्को पहुँच पुगेको जनसङ्ख्या २. विद्युत् उपभोग (kw/hr)	१. ग्रामीण विविधीकरण कार्यक्रम र नवीकरणीय ऊर्जा कार्यक्रम	१. विद्युत्को पहुँच पुगेको जनसङ्ख्या ९७.७ प्रतिशत	
८. दिगो आर्थिक विकास, उत्पादनशील रोजगार, मर्यादित काम	पर्यटन, सङ्ग्रहालय, होमस्टे, श्रम रोजगार	१. प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन २. वित्तीय सेवामा पहुँच ३. बेरोजगार दर ४. जीवन बिमा गरेकाको प्रतिशत	१. प्रदेश भ्रमण दशक, पर्यटन पूर्वाधारको विकास	<ul style="list-style-type: none"> जिल्लागत रूपमा पर्यटन पूर्वाधारको निर्माण उल्लेख्य रूपमा बढेको, पर्यटकीय गन्तव्य, पर्यटन ग्राम पर्यटन सूचना केन्द्रको उपलब्धि क्रमशः ३० प्रतिशत, शून्य प्रतिशत रहेको 	
९. उद्योग, पूर्वाधार	सडक, पुल, औद्योगिक क्षेत्र, खानी र खनिज पदार्थ	१. सडक घनत्व २. कालोपत्रे गरेको सडक लम्बाइ ३. मोबाइल नेटवर्कको पहुँच पुगेको	१. एक निर्वाचन क्षेत्र: एक औद्योगिक ग्राम, प्रदेश औद्योगिक क्षेत्र निर्माण, सडक, पुल, खानी र खनिज	१. पछिल्लो चार वर्षमा ८० हजार उद्योग दर्ता भएको, सडक सञ्जाल ६४६.१७ कि.मी. पुगेको	

		जनसङ्ख्या			
१०. असमानता घटाउने		१. जिनी गुणाङ्क २. कृषक परिवारमा लघुवित्तीय संस्थाको पहुँच		तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको	
११. दिगो र उत्थानशील बस्ती विकास	भवन निर्माण, सहरी पूर्वाधार विकास, आवास, पार्क	१. सुरक्षित घरमा बसोबास गर्ने घरपरिवार २. सुरक्षित र भरपर्दो यातायातको उपलब्धता ३. योजनाबद्ध नयाँ सहरको विकास ४. प्राकृतिक विपत्तिबाट हुने दुर्घटना र मृत्यु	१. राजधानी हेटौँडाको गुरुयोजना, प्रदेश सभा हल, खरको छनामुक्त बागमती प्रदेश, एकीकृत विकास कार्यक्रम, पर्यटकीय सहर बनाउने, बस्ती विकास	१. सभाहल निर्माणको भौतिक प्रगती ४० प्रतिशत, जनता आवास कार्यक्रमको भौतिक प्रगति ६० प्रतिशत, बस्ती विकास र पर्यटकीय सहर बनाउने कार्यमा शून्य उपलब्धि	
१२. दिगो उत्पादन र उपभोग		१. खाद्यान्न उत्पादनका लागि भूमिको प्रयोग २. वार्षिक प्रतिव्यक्ति खाद्य उपभोग		१. तथ्याङ्क उपलब्ध नभएको	
१३. जलवायु परिवर्तन र प्रभाव नियन्त्रण	विपद् न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन, बाढी भविष्यवाणी, नदी नियन्त्रण, जल-उत्पन्न प्रकोप	१. प्राकृतिक विपत्तिबाट आर्थिक नोक्सानी २. जलवायु अनुकूलन नमुना गाउँ ३. जलवायु अनुकूलन खेति ४. जलवायु अनुकूलनमा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरू	१. खहरे खोला तथा नदी नियन्त्रण कार्यक्रम, नीतिगत व्यवस्था, जोखिम सचेतना अभियान सञ्चालन, जलवायु अनुकूलताका योजनासम्बन्धी कार्यक्रम	१. खहरे खोला तथा नदी नियन्त्रण कार्य जारी, वातावरण प्रदूषण, नियन्त्रण र जलवायु परिवर्तन अनुकूल तथा न्यूनीकरणअन्तर्गत २२ वटा कार्यनीतिहरू तयार, जोखिम सचेतना १० प्रतिशतमा पुगेको, अनुकूलनका कार्यक्रम ११९ स्थानीय तहमा कार्यान्वयन भएको	
१५. वन तथा जैविक विविधताको दिगो उपभोग	वन, वन पैदावार, जैविक विविधता,	१. कुल क्षेत्रफलमा वन जङ्गलको क्षेत्रफल २. थप वृक्षरोपण	१. वन, वन्यजन्तु एवम् सिमसार क्षेत्रको संरक्षण कार्यक्रम	१. कुल क्षेत्रफलमा वन जंगलको क्षेत्रफल ५३.७ प्रतिशत पुगेको, वनक्षेत्रको अतिक्रमण	

तथा संरक्षण				हटाइएको क्षेत्रफल ८३९.६२ हेक्टर पुगेको	
१६. सुशासन, शान्ति र समावेशी समाज	१. कानून, शान्ति, न्याय, सेवा प्रवाह, क्षमता विकास, संस्थागत विकास, सार्वजनिक खर्च तथा वित्त व्यवस्थापन, राजस्व, आर्थिक मामिला, सूचना तथा सञ्चार	१. पारदर्शिता र जवाफदेहिता २. सार्वजनिक सेवामा सेवाग्राहीको सन्तुष्टिको प्रतिशत ३. सार्वजनिक संस्थाको निर्णय प्रक्रियामा महिलाको नेतृत्वको अनुपात	१. सुशासन रणनीति जारी गर्ने, नीतिगत व्यवस्था	१. ६ वटा रणनीति ४८ वटा कार्यनीतिहरू तय गरिएको	
१७. दिगो विकासको लागि साझेदारी	प्रदेश र स्थानीय तहको साझेदारी	१. प्रदेश बजेटमा कर राजस्वको योगदान प्रतिशत २. इन्टरनेटको घनत्व (प्रति सय व्यक्तिमा) ३. साझेदारी सहभागिता	१. प्रदेशबाट स्थानीय वित्तीय हस्तान्तरण	१. गाउँपालिका र नगरपालिकाले सञ्चालन गरेका विशेष गरी सडक, भवन निर्माण, खेल मैदान निर्माण तथा वस्ती निर्माणका कार्यक्रमहरूको भौतिक प्रगति, ६५ देखि ७५ %	

हरियो रङ्गले लक्ष्य प्राप्त गरेको, पहेंलोले लक्ष्य उन्मुख रहेको र रातोले लक्ष्य प्राप्त गर्न कठिन रहेको जनाउँछ ।

निष्कर्ष तथा सुझाव

७.१ निष्कर्ष

नेपालको संविधानले तीन तहको सरकारको व्यवस्था गरेको छ। संविधानले प्रदेशका आफ्ना अधिकार क्षेत्रभित्रका आर्थिक, सामाजिक, प्राकृतिक, मानवीय स्रोत र साधनहरू परिचालन गर्न तथा प्रदेशलाई समुन्नत बनाउन उत्प्रेरणा दिएको छ। प्रदेशले आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि आर्थिक वर्ष २०७९/०८० सम्ममा आफूलाई परिष्कृत गर्दै संरचनागत रूपमा स्थापित गर्दै आएका छन्। त्यसैले प्रदेशमा बजेट विनियोजन, साधन र स्रोतको प्रवाह, खर्च व्यवस्थापन कार्यक्रमहरूको तर्जुमा एवम् कार्यान्वयन संस्थागत क्षमता आदिमा क्रमशः सुधार तथा दक्षता हासिल हुँदै आएको देखिन्छ।

सन् २०३० सम्म दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न प्रदेश सरकारको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहन्छ। दिविल बारेमा बुझाइ, कार्यान्वयन र आम जनतासम्म यसको प्रतिफल पुऱ्याउने कार्यमा प्रदेशको कार्यदक्षता महत्त्वपूर्ण रहेको छ। प्रदेशका आफ्ना आवश्यकता, उपलब्ध साधन-स्रोत, आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरणको विद्यमान प्रयासमा दिविलको अवधारणा समावेश गरिएको छ। प्रदेशका योजना तथा प्राथमिकतासँग दिविल आन्तरिकीकरण गर्न प्रयास गरिएको छ। प्रदेशले तर्जुमा गरेका योजना, मध्यकालीन खर्चको संरचना, बजेटले तय गरेका कार्यक्रमहरू, खर्च र उपलब्धिहरू दिविलका निर्धारित लक्ष्यहरूतर्फ उन्मुख छन् कि छैनन् हेर्न आवश्यक हुन्छ। विनियोजित बजेट र खर्चको विश्लेषणले आगामी आर्थिक वर्षहरूमा नीतिगत सुधार वा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरणका निम्ति पृष्ठपोषण उपलब्ध गराउँछ। दिविलसम्बन्धी प्रदेशगत सार्वजनिक खर्चको खोजीनिती (Tracking) गर्दा यसै दृष्टिकोणलाई आधार मानिएको छ।

दिविलसँग सम्बन्धित सार्वजनिक खर्चको खोजीनिती गर्दा एक अर्कामा अन्तरसम्बन्धित ३ वटा उद्देश्यहरूलाई लिइएको छः (१) प्रदेश सरकारले विनियोजन गरेको बजेट एवम् खर्चलाई दिविलअनुसार कोड गरिएको अवस्थाको विश्लेषण गर्ने (२) दिविल प्राप्तिका लागि स्रोत विनियोजन, हस्तान्तरण तथा कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान गर्ने र (३) दिविलका उपलब्धिहरूको विश्लेषण गर्ने र विद्यमान समस्याहरूको दक्षतापूर्णरूपमा समाधान गर्न योग्य सुझावहरू दिने।

उपर्युक्त उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि प्रदेशले तर्जुमा गरेका र कार्यान्वयनमा ल्याएका कानुनी एवम् संरचनात्मक अवस्था, आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, बजेट, स्रोतको परिचालन र

प्रवाह आदिबारे प्राप्त प्रतिवेदनहरूको विश्लेषण, स्थलगत अवलोकन, पदाधिकारी एवम् कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूसँगको छलफल, प्रमुख उत्तरदाताहरूसँगको अन्तरवार्ता, लाभग्राहीहरूसँग समूहगत छलफल जस्ता विधिहरू प्रयोग गरिएको थियो।

यस अध्ययनमा बागमती प्रदेशले आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ देखि २०७८/०७९ सम्म विनियोजित बजेट र खर्चको खोजीनिती गरी विश्लेषण गरिएको छ।

पर्याप्त तालिमको अभाव, दक्ष कर्मचारीको अभाव, एवम् PLMBS आफैँमा जटिल र कार्यक्रमहरू प्रविष्ट गर्न समय लाग्ने भएका कारण बजेट नै पूर्णरूपमा साङ्केतीकरण गर्न नसकेको देखिन्छ। गरिबीको अन्त्य, असमानता न्यूनीकरण र दिगो उपभोग तथा उत्पादनका लक्ष्यहरूसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू केन्द्रित, स्पष्ट र गुणस्तरीय हुन नसक्दा यसमा गरिएको खर्च न्यून अथवा गणनायोग्य हुन सकेको छैन। त्यसैले यस सार्वजनिक खर्च खोजीनिती सर्वेक्षणमा कार्यक्रम एवम् बजेट शीर्षकहरूलाई पुनः दिविलअनुसार साङ्केतीकरण गरी दिगो विकास लक्ष्यअनुरूप प्रदेशको प्राथमिकता र उपलब्धि विश्लेषण गर्ने प्रयत्न गरिएको छ।

बजेट विनियोजनलाई हेर्दा बजेटको ठुलो अंश भौतिक पूर्वाधार (दिविल ९) मा विनियोजन हुँदै आए तापनि क्रमशः घट्दै गएको देखिन्छ। स्वास्थ्य (दिविल ३), वस्ती विकास (दिविल ११) र शान्तिपूर्ण,न्यायपूर्ण र सशक्तसमाज दिविल १६ लगायतका लक्ष्यहरूमा बजेट बढेको देखिन्छ भने गरिबीको अन्त्य (दिविल १) र समावेशी आर्थिक वृद्धिमा बजेट घटेको देखिन्छ। अन्य लक्ष्यमा सामान्य परिवर्तन भएको देखिन्छ। तथापि दिविल ७ र १० मा आंशिक रूपमा बजेट विनियोजना गरिएको थियो भने दिविल १२ मा कुनै पनि आर्थिक वर्षमा बजेट विनियोजन भएको देखिँदैन। आर्थिक वर्ष २०७६/०७७ र आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ लाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा खर्च प्रतिशत प्रायः सबै लक्ष्यहरूमा वृद्धि भएको देखिन्छ। तर २०७८/०७९ मा खर्च प्रतिशत घटेको देखिन्छ। पछिल्ला आर्थिक वर्षहरूमा देखिएको सरकार परिवर्तन, अस्थिर राजनीति, कोभिड महामारी एवम् संस्थागत संरचनाको अभावको असर बजेट कार्यान्वयनमा देखिएको छ।

यस प्रदेशको सार्वजनिक खर्चको खोजीनिती गर्ने सन्दर्भमा दिविलका ६, ७ र १२ लक्ष्यहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिई मामिला अध्ययनमा समावेश गरिएको छ। यस मामिला अध्ययनमा दिविलका सबैका लागि पानी तथा सरसफाइ (लक्ष्य ६), सबैका लागि दिगो ऊर्जा (लक्ष्य ७) र दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली (लक्ष्य १२) मा केन्द्रित रहेर बागमती प्रदेशमा र प्रदेशबाट स्थानीय तहमा गएको र अन्तिम खर्च एकाइसम्म गएको खर्चको खोजीनिती गरी विश्लेषण गरिएको छ। विगत तीन आर्थिक वर्षहरूमा दिविल ६ अन्तर्गत सबैका लागि सर्वसुलभ र स्वच्छ पिउने पानीको पहुँच वृद्धि गर्ने, खुल्ला दिसा पिसाबमुक्त गर्ने प्रदूषण घटाउने, पानीको गुणस्तर सुधार गर्दै पहुँच वृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ प्रदेशको योजनाबद्ध कार्यक्रम अगाडि बढाई खर्च विनियोजन गरिएको देखिन्छ। त्यसैगरी दिविल ७ सँग सम्बन्धित रहेको किफायती, भरपर्दो, दिगो ऊर्जाको उत्पादन र पहुँच वृद्धि गर्ने उद्देश्य लिएर तापनि सो अनुरूप बजेट विनियोजन भएको देखिँदैन। दिविल १२ अन्तर्गत

प्राकृतिक स्रोतहरूको किफायती प्रयोग र दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित रहेर कुनै पनि आर्थिक वर्षमा बजेट विनियोजन भएको देखिँदैन ।

बागमती प्रदेशको दिविल ६, ७ र १२ को खर्च खोजीनितीको विश्लेषण गर्दा खानेपानी तथा सरसफाइका क्षेत्रमा नियमित बजेट विनियोजन गरेको देखिन्छ। खानेपानीको तथा सरसफाइतर्फ खर्चको क्षमता हेर्दा विनियोजित बजेटको ८० प्रतिशतभन्दा माथि खर्च भएको देखिन्छ। सरकारी खर्चको माध्यमबाट स्वच्छ पानीको उपलब्धता, सरसफाइमा पहुँच र व्यवस्थित फोहोरमैला व्यवस्थापनका सूचकहरूमा सकारात्मक प्रभाव परेको देखिन्छ। यस प्रदेशमा सञ्चालित कार्यक्रमहरूको उपलब्धि हेर्दा आधारभूत खानेपानीको सुविधा प्राप्त गर्ने घरधुरी बढेको, सुरक्षित खानेपानी पुगेको जनसङ्ख्या बढेको पाइएको छ। सरसफाइतर्फ शतप्रतिशत जनसङ्ख्यामा आधारभूत सरसफाइ सुविधा पुगेको र शतप्रतिशत घरधुरीले शौचालयको सुविधा प्राप्त गरेको देखिन्छ। खानेपानी पूर्वाधार विकास, खानेपानी गुणस्तर विकास कार्यक्रम, राजमार्ग सार्वजनिक शौचालय निर्माण, ट्रिटमेन्टसहित खानेपानी कार्ययोजना, ढल व्यवस्थापन तथा प्रशोधन आदि खानेपानी तथा सरसफाइ अन्तर्गतका मुख्य कार्यक्रम रहेको देखियो। ऊर्जाका पहुँच (दिविल ७) तर्फ आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ मा सानो अंशमा (कुल बजेटको ०.०१४ प्रतिशत) बजेट विनियोजन गरे तापनि अन्य आर्थिक वर्षहरूमा बजेट विनियोजन गरेको देखिँदैन। दिगो उत्पादन र उपभोगतर्फ अध्ययन अवधिका तीनओटै आर्थिक वर्षहरूमा बजेट विनियोजन भएको देखिँदैन। विभिन्न सरोकारवाला निकाय र प्रमुख मामिला अध्ययनको क्रममा सरोकारवाला निकाय, समूहगत छलफल, विज्ञ तथा जानकार उत्तरदातासँगको छलफलबाट प्राप्त भएको बजेट विनियोजन र खर्चसम्बन्धी विभिन्न विषयहरू निष्कर्षको रूपमा तल उल्लेख गरिएको छ।

क) कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण एवम् छनौट:

- आवधिक योजनाले निर्धारण गरेका लक्ष्य तथा र सरकारी खर्चका अग्रिम योजनालाई आधार मानेर बजेट तर्जुमा गरेको देखिएन। प्राथमिकीकरण गरिएका क्षेत्रभन्दा बाहिर गएर कार्यक्रम छनोट गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो देखियो।
- कानुनी आधार, कार्यक्षेत्र, बजेट योजना तर्जुमालाई यथार्थपरक, कार्यान्वयन योग्य, नतिजामूलक र आवश्यकतामा आधारित बनाई समग्र प्रणालीसँग जोड्न नसकिएको तथ्यहरू पनि छलफलबाट प्राप्त भएका थिए।
- आवश्यक पूर्वतयारी नगरिएका आयोजनाहरूमा बजेट वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ। यसले बजेट कार्यान्वयन नहुने ससाना आयोजनाहरूमा बजेट बढी विनियोजन हुने अधुरा आयोजनाहरूको सङ्ख्या बढेको पाइयो।

- कतिपय कार्यक्षेत्र र अधिकारका सन्दर्भमा दोहोरो अवस्था अथवा थप व्याख्याको अवस्था देखा पर्दा स्थानीय स्रोत साधन परिचालन गर्न कठिनाइ भएको थप स्रोतहरूको पहिचान गर्न नसकिएको जस्ता समस्याहरू देखिए।

ख) बजेट कार्यान्वयन र खर्च गर्ने क्षमता:

- उपभोक्ता समिति गठन र यसको राजनीतिकरणले आयोजना समयमा सुरु नहुने, उपभोक्ता समितिले नै ठेकेदारको भूमिका खेल्ने, आयोजना सम्झौता हुनमा कठिनाइ हुनुका साथै स्थानीय स्तरमा द्वन्द्व सिर्जना भई आयोजना कार्यान्वयनमा समस्या भएको देखिन्छ।
- कर्मचारीको अपर्याप्तता, सरुवा, अनुभवी कर्मचारीको अभावले बजेट कार्यान्वयनलाई कमजोर बनाएको छ।
- प्रदेशका संरचनाले अझ पनि आफ्नो स्पष्ट स्वरूप निर्धारण गर्न सकेको छैन। मन्त्रालयहरू परिवर्तन भइरहेका छन्। कार्यक्षेत्र परिवर्तन भइरहेका छन्। समेटिएका कार्यक्षेत्रहरूमा क्षेत्रअनुसार ज्ञान, अनुभव भएका कर्मचारीहरूको वितरण ठिक ढङ्गले नहुँदा र अपर्याप्त हुँदा कार्यान्वयनमा निकै समस्या देखिएको छ।
- बजेट अनुमोदनपछि कार्यान्वयन गर्नुपर्ने ससर्त, सम्पूरक अनुदानका रूपमा विनियोजित बजेट प्राप्त हुन नसकेको कुरा स्थानीय सरकारहरूबाट सुनियो र प्रदेशले कार्यान्वयन गर्ने र अनुगमन कसले गर्ने भन्ने कुरा स्पष्ट नहुँदा कार्यान्वयनको गुणस्तर कमजोर रहेको कुरा छलफलबाट प्राप्त भयो। ससर्त अनुदानका सर्तहरूका कारण कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न जटिल भएको र कार्यान्वयन गर्न नसकिएकाले रकम फिर्ता जाने समस्या रहेको पाइयो।
- ग) दिविलको बारेमा सुने, बुझेको पाइयो तर कार्यान्वयन तहमै लैजान आवश्यक पर्ने बुझाइ कार्यक्रम तय गर्ने क्रममा ज्ञान, सीप, बजेटमा साङ्केतिकरण गर्ने मार्गनिर्देशन, प्राथमिकीकरणमा परेका कार्यक्रम भएका संस्था वा कार्यान्वयन गर्ने एकाइहरूमा राम्रै बुझाइ रहेको पाइयो भने दिविल ११ र १७ सम्बन्धी कार्यहरूसँग सम्बद्ध निकायहरूमा तालिम छलफल कम भएको पाइयो।

७.२ सुझावहरू

प्रदेशका विभिन्न तह तथा निकायहरूमा सञ्चालित समूह छलफल, उत्तरदाता अन्तर्वार्ता तथा प्रकाशित दस्तावेजहरूको अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यको विश्लेषण तथा संश्लेषणमार्फत प्राप्त प्रदेशका विद्यमान समस्याहरूलाई ध्यान दिई तिनीहरूको सुधार/ निराकरणका लागि निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ:

- दिविलअनुसार बजेट विनियोजनमा साङ्केतीकरणको कार्यलाई अनिवार्य गर्नुपर्ने।
- दिगो विकास लक्ष्यअनुसार बजेट विनियोजनमा सन्तुलन मिलाउनुपर्ने।
- टुक्रे र छरिएका कार्यक्रमले खासै प्रतिफल दिन नसक्ने भएकाले कतिपय कार्यक्रमहरू एकत्रित गर्न र कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने।
- बजेट तर्जुमामा आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई बजेटरी सुधार प्रक्रियाको रूपमा कार्यान्वयन गरी नतिजामूलक बजेटरी प्रक्रियामा जानुपर्ने। कार्यान्वयन योग्य योजनालाई ध्यान दिने।
- परियोजना बैंक प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुनुपर्ने।
- तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन, संरक्षण र उपयोग सुलभ रूपमा उपलब्ध हुने व्यवस्था सुनिश्चित गर्नुपर्ने। अनुसन्धान र वस्तुगत रूपमा कार्यक्रमहरूको तर्जुमा गर्नका लागि उपलब्ध भएका तथ्याङ्कहरूको उपयोग गर्नुपर्ने।
- कतिपय कार्यक्रमहरू स्थानीय तहसँग दोहोरिएका हुँदा सामान्यतः टुक्रे कार्यक्रमहरू स्थानीय तहलाई नै जिम्मा दिन उपयुक्त हुने।
- सेवा प्रवाहलाई छिटो-छरितो बनाउन सेवामुखी संरचना तयार गर्नुपर्ने।
- प्रदेशको आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना र वार्षिक कार्यक्रमको प्रमुख प्रगति सूचकमा तादात्म्य कायम गर्नुपर्ने।
- दिविल १, ७ र १२ सम्बन्धी ठोस कार्यक्रमहरू समावेश गरिनुपर्ने।
- ठूला र रूपान्तरणकारी कार्यक्रमहरूको तयारी गर्दा दिविलका एकभन्दा धेरै लक्ष्य छुने हुँदा प्रत्येक लक्ष्य माथिको विनियोजन र खर्च प्रतिशत तथा समग्र प्रभावलाई उल्लेख गरिनुपर्ने।
- प्राविधिक दक्षतायुक्त कर्मचारीको व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने र विद्यमान कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिका तालिमहरूको अद्यावधिक व्यवस्था गर्नुपर्ने।

सन्दर्भ सामग्री

१. अर्थ मन्त्रालय (२०७६). आर्थिक सर्वेक्षण २०७६/७७, काठमाडौं: नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय।
२. अर्थ मन्त्रालय (२०७७). आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८. काठमाडौं: नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय।
३. अर्थ मन्त्रालय (२०७८). आर्थिक सर्वेक्षण २०७७/७८. काठमाडौं: नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय।
४. आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय (२०७८). आर्थिक सर्वेक्षण २०७८/७९. हेटौँडा: बागमती प्रदेश सरकार, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय।
५. प्रदेश सरकार, प्रदेश नीति तथा योजना आयोग (२०७६—२०७९). मध्यमकालीन खर्च संरचना २०७६/७७, २०७७/७८, २०७८-७९. हेटौँडा: बागमती प्रदेश सरकार, प्रदेश नीति तथा योजना आयोग।
६. राष्ट्रिय योजना आयोग (२०२१). नेपाल बहुआयामिक गरिबी सूचक- २०२१, काठमाडौं: नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग।
७. स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय (२०२२). नेपाल जनसङ्ख्या तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण - २०२२ काठमाडौं: नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय।
८. राष्ट्रिय योजना आयोग (२०२०). नेपाल मानव विकास प्रतिवेदन -२०२० काठमाडौं: नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग।
९. बागमती प्रदेश सरकार (२०७८/७९). प्रदेश सरकार वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन - २०७८/७९. हेटौँडा : बागमती प्रदेश सरकार।
१०. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग (२०२१). उत्पादन मुलक उद्योगको विश्लेषणात्मक प्रतिवेदन - २०२१, काठमाडौं : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग
११. NPC, (2020) Nepal Sustainable Development Goals progress assessment report 2016-19, National Planning Commission: Singha Durbar, Kathmandu.

अनुसूची १: नेपालमा दिगो विकास लक्ष्यसम्बन्धी प्रदेशगत सार्वजनिक खर्च खोजीनिती सर्वेक्षण: बागमती प्रदेश

दिगो विकास लक्ष्य ६ सँग सम्बन्धित प्रश्नावली (सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाइसँग सम्बन्धित)

सेवा प्रदायकको लागि मात्र (KII)

१.	विगत चार वर्षदिखि दिविलको लक्ष्य ६ अथवा खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका कार्यक्रमहरू कसरी पहिचान गरी सञ्चालन गरिएको छ ? ती कार्यक्रमहरूले दिविलको उद्देश्य पूरा गर्न के कस्तो सहयोग पुगेको छ ? (सबै सेवा प्रदायक)
२.	वर्तमान सङ्घीय संरचनाअनुरूप प्रदेशमा खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रमा हुने वित्तीय स्रोतको प्रवाहबारे जानकारी गराउन सक्नुहुन्छ ? अनुमोदित बजेट प्रक्रिया पूरा गरी खर्च गर्ने एकाइसम्म आइपुग्न कति समय लाग्छ ? (खर्च गर्ने एकाइ मात्र)
३.	खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनअन्तर्गतका लक्ष्यहरू हासिल गर्नको निम्ति छुट्याएको स्रोत र साधनको प्रवृत्ति कस्तो छ ? (सबै)
४.	खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका ती कार्यक्रमहरू तथा यिनको सञ्चालनका लागि छुट्याइएको बजेटको पर्याप्तता बारे बताउन सक्नुहुन्छ ? यदि अपर्याप्त रहेको भए कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ ? (सबै)
५.	खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका लागि विनियोजित बजेट समयमै प्राप्त भएको थियो ? यदि नभएको भए के कारणले सो प्राप्त हुन नसकेको हो ? (मन्त्रालय र पालिका)
६.	खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रमा कार्यक्रम तर्जुमा तथा विनियोजित बजेटको खर्च गर्दा आइपरेका समस्याहरू केके हुन् ? (प्रदेशका सबै र स्थानीय तह) (सबै) (नीतिनियम, खरिद प्रक्रिया, टेन्डर, संयुक्त स्वीकार्यताबारे विस्तृत जानकारी लिने)
७.	तोकिएको, समयमा कार्यक्रमहरू, सम्पन्न हेर्ने गरेका छन् ? यदि छैनन् भने नहुनुका कारणहरू केके हुन् ? (मन्त्रालय खर्च गर्ने इकाइ)
८.	कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन गरिएका नवीनतम प्रयासहरू केकस्ता छन् ? यस्ले कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न कति सहयोग गरेको पाइयो ? साथै खर्च गर्ने क्षमतामा कस्तो प्रभाव पारेको छ ? (मन्त्रालय)
९.	विद्यमान नियम र कानुनले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कति सहयोग गरेको छ ? यदि नियम वा कानुनले कार्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारितामा असर पारेको छ भने केके हुन् ? (मन्त्रालय)

<p>१०. समग्रमा (खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापन) सँग सम्बन्धित कार्यक्रमले प्राप्त गरेको उपलब्धिलाई कस्तो मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ? लक्षित उद्देश्य हासिल गर्न कार्यक्रमहरू कति सफल रहे ? कार्यक्रमले प्राप्त गरेका मुख्य उपलब्धिहरू केके हुन् ? (मन्त्रालय-कार्यान्वयन गर्ने इकाइ)</p>
<p>११. विगत ४ वर्षमा खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरू (२-३) सम्म लक्षित गरिएका उद्देश्य हासिल गर्ने दिशामा उन्मुख छन् ? यदि छैनन् भने के के गर्नुपर्दछ ? (मन्त्रालय)</p>

लाभग्राहीको लागि मात्र (FGD)

<p>१. खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने यसअघि यहाँको अवस्था कस्तो थियो ?</p>
<p>२. खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमले केकस्ता उपलब्धि (लाभःहानि) हरू सिर्जना गरेको छ ?</p>
<p>३. खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमले यहाँको आर्थिक सामाजिक जीवनमा के कस्ता प्रभाव पारेको छ ? (विस्तृत)</p>
<p>४. खानेपानी तथा सरसफाइको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित हाल सञ्चालित कार्यक्रमले दिगो रूपमा समस्या समाधान गर्न सक्छ ? यदि सक्दैन भने के गर्नुपर्ला ?</p>

दिगो विकास लक्ष्य ७ सँग सम्बन्धित प्रश्नावली (सुरक्षित दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचसँग सम्बन्धित)

सेवा प्रदायकको लागि मात्र (KII)

- विगत चार वर्षदिखि दिविलको लक्ष्य ७ अथवा दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचसम्बन्धी क्षेत्रका कार्यक्रमहरू कसरी पहिचान गरी सञ्चालन गरिएको छ ? ती कार्यक्रमहरूले दिविलको उद्देश्य पूरा गर्न के कस्तो सहयोग पुगेको छ ? (KII सबै सेवा प्रदायक)
- वर्तमान सङ्घीय संरचनाअनुरूप प्रदेशमा दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रमा हुने वित्तीय स्रोतको प्रवाहबारे जानकारी गराउन सक्नुहुन्छ ? अनुमोदित बजेट प्रक्रिया पूरा गरी खर्च गर्ने एकाइसम्म आइपुग्न कति समय लाग्छ ? (खर्च गर्ने एकाइ मात्र)

३. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गतका लक्ष्यहरू हासिल गर्नका निम्ति छुट्याएको स्रोत-साधनको प्रवृत्ति कस्तो छ ? (सबै)
४. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका ती कार्यक्रमहरू तथा यिनको सञ्चालनका लागि छुट्याइएको बजेटको पर्याप्तताबारे बताउन सक्नुहुन्छ ? यदि अपर्याप्त रहेको भए कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ ? (सबै)
५. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका लागि विनियोजित बजेट समयमै प्राप्त भएको थियो ? यदि नभएको भए के कारणले सो प्राप्त हुन नसकेको हो ? (मन्त्रालय र पालिका)
६. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रमा कार्यक्रम तर्जुमा तथा विनियोजित बजेटको खर्च गर्दा आइपरेका समस्याहरू केके हुन् ? (प्रदेशका सबै र स्थानीय तह) (सबै) (नीति, नियम, खरिद प्रक्रिया, टेन्डर, संयुक्त स्वीकार्यताबारे विस्तृत जानकारी लिने)
७. तोकिएको समयमा कार्यक्रमहरू सम्पन्न हुने गरेका छन् ? यदि छैनन् भने नहुनुका कारणहरू केके हुन् ? (मन्त्रालय खर्च गर्ने एकाइ)
८. कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन गरिएका नवीनतम प्रयासहरू केकस्ता छन् ? यसले कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न कति सहयोग गरेको पाइयो ? साथै खर्च गर्ने क्षमतामा कस्तो प्रभाव पारेको छ ? (मन्त्रालय)
९. विद्यमान नियम कानूनले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कति सहयोग गरेको छ ? यदि नियम वा कानूनले कार्यक्रम कार्यान्वयनको प्रभावकारितामा असर पारेको छ भने केके हुन् ? (मन्त्रालय)
१०. समग्रमा (दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापन) सँग सम्बन्धित कार्यक्रमले प्राप्त गरेको उपलब्धिलाई कसरी मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ? लक्षित उद्देश्य हासिल गर्न कार्यक्रमहरूकति सफल रहे ? कार्यक्रमले प्राप्त गरेका मुख्य उपलब्धिहरू केके हुन् ? (मन्त्रालय-कार्यान्वयन गर्ने एकाइ)
११. विगत ४ वर्षमा दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनअन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरू (२-३) सम्म लक्षित गरिएका उद्देश्य हासिल गर्ने दिशामा उन्मुख छन् ? यदि छैनन् भने के के गर्नुपर्दछ ? (मन्त्रालय)

लाभग्राहीको लागि मात्र (FGD)

१. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने अघि यहाँको अवस्था कस्तो थियो ?

२. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमले केकस्ता उपलब्धि (लाभ र हानि) हरूसिर्जना गरेको छ ?
३. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमले यहाँको आर्थिक सामाजिक जीवनमा के कस्ता प्रभाव पारेको छ ? (विस्तृत)
४. दिगो आधुनिक ऊर्जामा सबैको पहुँचको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित हाल सञ्चालित कार्यक्रमले दिगो रूपमा समस्या समाधान गर्न सक्छ ? यदि सक्दैन भने के गर्नुपर्ला ?

दिगो विकास लक्ष्य १२ सँग सम्बन्धित प्रश्नावली (सुरक्षित दिगो उपभोग र उत्पादनसँग सम्बन्धित)

सेवा प्रदायकको लागि मात्र (KII)

१. विगत चार वर्षदेखि दिविलको लक्ष्य १२ अथवा दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका कार्यक्रमहरू कसरी पहिचान गरी सञ्चालन गरिएको छ ? ती कार्यक्रमहरूले दिविलको उद्देश्य पूरा गर्न के कस्तो सहयोग पुगेको छ ? (KIIसबै सेवाप्रदायक)
२. वर्तमान सङ्घीय संरचनाअनुरूप प्रदेशमा दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापन सम्बन्धी क्षेत्रमा हुने वित्तीय स्रोतको प्रवाहबारे जानकारी गराउन सक्नुहुन्छ ? अनुमोदित बजेट प्रक्रिया पूरा गरी खर्च गर्ने एकाइसम्म आइपुग्न कति समय लाग्छ ? (खर्च गर्ने एकाइ मात्र)
१. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनअन्तर्गतका लक्ष्यहरूहासिल गर्नको निम्ति छुट्याएको स्रोतसाधनको प्रवृत्ति कस्तो छ ? (सबै)
२. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका ती कार्यक्रमहरू तथा यिनको सञ्चालनका लागि छुट्याइएको बजेटको पर्याप्तता बारे बताउन सक्नुहुन्छ ? यदि अपर्याप्त रहेको भए कारणहरू बताउन सक्नुहुन्छ ? (सबै)
३. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रका लागि विनियोजित बजेट समयमै प्राप्त भएको थियो ? यदि नभएको भए के कारणले सो प्राप्त हुन नसकेको हो ? (मन्त्रालय र पालिका)
४. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी क्षेत्रमा कार्यक्रम तर्जुमा तथा विनियोजित बजेटको खर्च गर्दा आइपरेका समस्याहरू केके हुन् ? (प्रदेशका सबै र स्थानीय तह) (सबै) (नीतिनियम, खरिद प्रक्रिया, टेन्डर, संयुक्त स्वीकार्यताबारे विस्तृत जानकारी लिने)
५. तोकिएको समयमा कार्यक्रमहरू सम्पन्न हुने गरेका छन् ? यदि छैनन् भने नहुनुका कारणहरू केके हुन् ? (मन्त्रालय खर्च गर्ने एकाइ)

६. कार्यक्रम कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन गरिएका नवीनतम प्रयासहरू केकस्ता छन् ? यसले कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सम्पन्न गर्न कति सहयोग गरेको पाइयो ? साथै खर्च गर्ने क्षमतामा कस्तो प्रभाव पारेको छ ? (मन्त्रालय)
७. विद्यमान नियमकानूनले कार्यक्रम कार्यान्वयनमा कति सहयोग गरेको छ ? यदि नियम वा कानूनले कार्यक्रम कार्यान्वयन को प्रभावकारीतामा असर पारेको छ भने केके हुन् ? (मन्त्रालय)
८. समग्रमा (दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापन) सँग सम्बन्धित कार्यक्रमले प्राप्त गरेको उपलब्धिलाई कसी मूल्याङ्कन गर्नुहुन्छ ? लक्षित उद्देश्यहासिल गर्न कार्यक्रमहरू कति सफल रहे ? कार्यक्रमले प्राप्त गरेका मुख्य उपलब्धिहरू केके हुन् ? (मन्त्रालय/कार्यान्वयन गर्ने इकाइ)
९. विगत चार वर्षमा दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापन अन्तर्गत सञ्चालित कार्यक्रमहरू (२-३) सम्म लक्षित गरिएका उद्देश्यहासिल गर्ने दिशामा उन्मुख छन् ? यदि छैनन् भने के के गर्नुपर्दछ ? (मन्त्रालय)

लाभग्राहीका लागि मात्र (FGD)

१. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने अघि यहाँको अवस्था कस्तो थियो ?
२. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमले केकस्ता उपलब्धि (लाभःहानी) हरूसिर्जना गरेको छ ?
३. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमले यहाँको आर्थिक सामाजिक जीवनमा के कस्ता प्रभाव पारेको छ ? (विस्तृत)
४. दिगो उपभोग र उत्पादनको दिगो व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित हाल सञ्चालित कार्यक्रमले दिगो रूपमा समस्या समाधान गर्न सक्छ ? यदि सक्दैन भने के गर्नुपर्ला ?

अनुसुचि २: पूर्ण साङ्केतीकरण गरिएको बजेट र खर्चको विवरण

विवरण	बजेट	खर्च	दिविल लक्ष्य
अर्थ - विविध			
दण्ड जरिवाना फिर्ता (अदालतहरूको धरोटी फिर्ता समेत)			०
भैपरी आउने - विकास कार्यक्रम			०
भैपरी आउने - साधारण प्रशासन			०
आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालय			
आन्तरिक मामिला तथा कानूनमन्त्रालय			१६
सञ्चार रजिष्ट्रारको कार्यालय			१६
आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय			
आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय			१६
प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय			१६
उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय			
उद्योग विकास तथा बजार अनुगमनकार्यक्रम			९
उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय			९
उद्योग, वाणिज्य तथा उपभोक्ता हित संरक्षण निर्देशनालय			९
उपत्यका पर्यटन कार्यालय			९
घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयहरू			८
जडिबुटी विकास कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			१५
जलाधार संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			१५
डिभिजन वन कार्यालयहरू			१५
नेपाल जलवायु परिवर्तन सहयोग कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			१३
पर्यटन प्रवर्धन तथा पूर्वाधार विकास कार्यक्रम			९

विवरण	बजेट	खर्च	दिविल लक्ष्य
पर्यटन विकास आयोजना			९
भू तथा जलाधार व्यवस्थापन कार्यालयहरू			१५
भू तथा जलाधार संरक्षणकार्यक्रम			१५
राष्ट्रिय वन विकास तथाव्यवस्थापन कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			१५
राष्ट्रिय वन संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम			१५
वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र			१५
वन तथा भू-संरक्षण विभाग (सङ्घ ससर्त अनुदान)			१५
वन निर्देशनालय			१५
वातावरण विभाग (सङ्घ ससर्त अनुदान)			१३
वातावरण संरक्षण तथा सहरी वन कार्यक्रम			१३
प्रदेश नीति तथा योजना आयोग			
प्रदेश नीति तथा योजना आयोग			१६
प्रदेश लोक सेवा आयोग			
प्रदेश लोक सेवा आयोग			१६
प्रदेश व्यवस्थापिका			
प्रदेश सभा			१६
प्रदेश सभा सचिवालय			१६
भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय			
उपोष्ण प्रदेशीय बागवानी विकास केन्द्र			२
कन्दमूल तरकारी विकास केन्द्र			२
किम्बु नर्सरी विकास केन्द्र			२
कृषि विकास रणनीति अनुगमन तथा समन्वय कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			२
कृषि ज्ञान केन्द्रहरू			२
कृषि विकास निर्देशनालय			२
कृषि विभाग(सङ्घ ससर्त अनुदान)			२
कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन सहयोगतथा तालिम केन्द्र			२

विवरण	बजेट	खर्च	दिविल लक्ष्य
पशु सेवा तालिम केन्द्र			२
पशु सेवा विभाग(सङ्घ ससर्त अनुदान)			२
पशुपन्छी तथा मत्स्य विकास निर्देशनालय			२
पुष्प विकास केन्द्र			२
प्रजनन् पिढी विज कोया श्रोत केन्द्र			२
प्रदेश दुग्ध विकास बोर्ड			२
प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकी करण परियोजना (सङ्घ ससर्त अनुदान)			१
बाखा विकास फार्म			२
बाली संरक्षण प्रयोगशाला			२
विउ विजन प्रयोगशाला			२
भूमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय			१
भेटेरिनरी अस्पताल तथा पशु सेवाविज्ञ केन्द्रहरू			२
मत्स्य विकास केन्द्रहरू			२
मसला बाली विकास केन्द्र			२
माटो तथा मल परीक्षण प्रयोगशाला			२
मालपोत तथा नापी कार्यालयहरूको सुदृढीकरण कार्यक्रम			१
मौरीपालन विकास कार्यक्रम			२
व्यवसायिक ग्रेनेज केन्द्र			२
शीतोष्ण फलफूल रूट स्टक विकास केन्द्र			२
शीतोष्ण बागवानी नर्सरी केन्द्र			२
सहकारी प्रशिक्षालय			१
भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय			
अन्य उत्तर दक्षिण सडकहरू (सङ्घ ससर्त अनुदान)			९
आवास व्यवस्था कार्यक्रम (सङ्घससर्त अनुदान)			११
केन्द्रिय खानेपानी आयोजना (सङ्घससर्त अनुदान)			६

विवरण	बजेट	खर्च	दिविल लक्ष्य
खानेपानी तथा गुणस्तरसुधारकार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			६
खानेपानी तथा सरसफाइ डिभिजन कार्यालयहरू			६
खानेपानी तथा सरसफाइ सह-लगानी कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			६
जलवायु अनुकूलित वृहत खानेपानीआयोजना (सङ्घ ससर्त अनुदान)			१३
जलस्रोत तथा सिञ्चाइ विकासडिभिजन कार्यालयहरू			२
झोलुंगे पुल क्षेत्रगत कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			९
ढल निर्माण तथा प्रशोधन कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			६
तराई-मधेस खानेपानी सुधार कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			६
नदी नियन्त्रण(सङ्घ ससर्त अनुदान)			१५
पूर्वाधार विकास कार्यालयहरू			९
पोष्टबहादुर बोगटी सुरुङ्ग मार्ग (भीमफेदी कुलेखानी) आयोजना, मकवानपुर			९
प्रदेश यातायात सञ्चालन तथा व्यवस्थापन बोर्ड, मकवानपुर			९
प्रदेश राजधानी पूर्वाधार विकास विशेष आयोजना			११
प्रादेशिक मार्ग			९
प्रादेशिक लोकमार्ग			९
प्रादेशिक सडक पुल तथा झोलुङ्गे पुल			९
भूमिगत स्यालो तथा डिप ट्युववेल सिञ्चाइ आयोजना(सङ्घ ससर्त अनुदान)			२
भूमिगत जलस्रोत तथा सिञ्चाइ विकास डिभिजन कार्यालयहरू			२
भौतिक पूर्वाधार विकास मन्त्रालय			२
मझौला सिञ्चाइ आयोजना (सङ्घ ससर्त अनुदान)			९

विवरण	बजेट	खर्च	दिविल लक्ष्य
मर्मत सम्भार आयोजनाहरू (सङ्घ ससर्त अनुदान)			९
यातायात पूर्वाधार निर्देशनालय			९
यातायात व्यवस्था कार्यालयहरू			९
यातायात व्यवस्था सेवा कार्यालयहरू			९
राष्ट्रिय ग्रामीण तथा नवीकरणीय ऊर्जा कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			७
वातावरणीय सरसफाइ आयोजना (सङ्घ ससर्त अनुदान)			१३
सहरी तथा स्थानीय सडक			११
सहरी विकास तथा भवन कार्यालयहरू			११
सम्भावित रणनीतिक सडकहरू (सङ्घ ससर्त अनुदान)			९
सडक मर्मत सम्भार, सुरक्षा तथा अन्य पूर्वाधार			९
समुदाय व्यवस्थित सिञ्चित कृषि क्षेत्र आयोजना (सङ्घ ससर्त अनुदान)			२
समृद्ध तराई मधेस सिञ्चाइ विशेष कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			२
सम्भावित प्रादेशिक सडकहरू (सङ्घ ससर्त अनुदान)			९
सह-लगानी (सङ्घ ससर्त अनुदान)			०
सिञ्चाइ पुनर्स्थापना आयोजना (कुवेत फन्ड) (सङ्घ ससर्त अनुदान)			२
स्थानीय स्तरका सडक पुल तथा सामुदायिक पहुंच सुधार परियोजना (सङ्घ ससर्त अनुदान)			९
मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय			
मुख्य न्यायाधिवक्ताको कार्यालय			१६
मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय			
प्रदेश तथा स्थानीय शासन सहयोग कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			१६
मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को			१६

विवरण	बजेट	खर्च	दिविल लक्ष्य
कार्यालय			
स्थानीय विकास प्रशिक्षण प्रतिष्ठान(सङ्घ ससर्त अनुदान)			१६
वित्तीय व्यवस्था तथा सेयर लगानी			
सहुलियतपूर्ण ऋण लगानी कार्यक्रम			१०
सामाजिक विकास मन्त्रालय			
अस्पतालहरू			३
आयुर्वेद औषधालयहरू			३
आयुर्वेद सेवा कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
उपचारात्मक सेवा कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
एकीकृत महिला स्वास्थ्य तथा प्रजनन स्वास्थ्य कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
एड्स तथा यौन रोग नियन्त्रण (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
कोभिड-१९ महामारी रोकथाम, नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन			३
क्षयरोग नियन्त्रण (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला			३
नर्सिङ तथा सामाजिक सुरक्षा सेवा कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
प्रदेश खेलकुद विकास परिषद्, मकवानपुर।			४
प्रदेश पूर्वाधार, स्वास्थ्य प्रवर्धन तथा कोभिड पुनर्स्थापना साझेदारी कार्यक्रम			३
प्रदेश युवा परिषद्, मकवानपुर			४
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, बागमती प्रदेश			४
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (विशेष कार्यक्रम समेत) (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
महामारी तथा रोग नियन्त्रण कार्यक्रम(सङ्घ ससर्त अनुदान)			३

विवरण	बजेट	खर्च	दिविल लक्ष्य
राष्ट्रीय खेलकुद परिषद् (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
राष्ट्रीय तालिम कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
राष्ट्रीय परीक्षा बोर्ड (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
राष्ट्रीय युवा परिचालन कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
राष्ट्रीय युवा परिषद् (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
राष्ट्रीय स्वास्थ्य शिक्षा, सूचना तथा संचार केन्द्र (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
रोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			६
विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम- जिल्ला स्तर (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
व्यावसायिक तथा सीप विकास तालिम केन्द्रहरू			२
शिक्षा तालिम केन्द्र			४
शिक्षा विकास निर्देशनालय			४
सबैका लागि शिक्षा- शिशु विकास कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			४
सामाजिक विकास मन्त्रालय			४
सामाजिक विकास मन्त्रालय — सङ्घ विशेष अनुदान			४
स्वास्थ्य आपूर्ति व्यवस्थापन केन्द्र			३
स्वास्थ्य कार्यालयहरू			३
स्वास्थ्य तालिम केन्द्र			३
स्वास्थ्य निर्देशनालय			३
स्वास्थ्य व्यवस्थापन कार्यक्रम (सङ्घ ससर्त अनुदान)			३
स्थानीय तह			१७

प्रकाशक:

बागमती प्रदेश सरकार
प्रदेश नीति तथा योजना आयोग
बागमती प्रदेश, हेटौंडा, नेपाल
फोन: (+९७७) ०५७-५२०५२४
इमेल: pradeshyojanahtd@gmail.com
वेब: pppc.bagamati.gov.np